

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 3 (37) / 2021

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 3 (37)

Київ 2021

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2021

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2021

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Дерев'янко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растислав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковичово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Bogdan Derevianko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Law of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

**Курило Володимир Іванович, Биркович Тетяна Іванівна,
Овчарук Сергій Станіславович**
ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФІСКАЛЬНІЙ СФЕРІ
УКРАЇНИ 9

Шепета Олена Василівна, Тугарова Оксана Кузьмівна
ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ПЛАНУВАННЯ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ В
ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ НА ПІДПРИЄМСТВІ 16

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Дядюк Анастасія Леонідівна
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СКЛИКАННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ЗАГАЛЬНИХ
ЗБОРІВ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА 23

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Карпінська Наталія Володимирівна
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІТОСАНІТАРНОЇ ПАСПОРТИЗАЦІЇ В ЄС 30

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Романов Михайло Васильович, Кахнова Марина Геннадіївна
СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИХ
КРАЇНАХ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЇ, ЛАТВІЇ) 38

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Жебровська Кристина Артаківна, Рябошапченко Анастасія Олександрівна
ЗВ'ЯЗОК МІГРАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ТА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ 46

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Олейников Сергій Миколайович
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ ПРИМУС В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ 54

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Могілевський Леонід Володимирович, Сєвідова Ольга Володимирівна
ЄДНІСТЬ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ
ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ..... 63

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Toporkova Maryna, Fedotova Olena, Zhukova Anna
NEOLIBERALISM PHILOSOPHY IN LEGAL REGULATION AND HUMAN RIGHTS POLICY
AS DIRECTION TO HANDLE WITH SOCIAL INEQUALITY IN COMPANY'S PURPOSE 70

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Ільків Олег Васильович
ПРАВО ЗАБУДОВИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ (СУПЕРФІЦІЙ) 75

Хоперія Анаїт Артурівна
ВІДМОВА У ВИЗНАННІ І НАДАННІ ДОЗВОЛУ НА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО
КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕНАЛЕЖНИМ ПОВІДОМЛЕННЯМ
ПРО АРБІТРАЖНИЙ РОЗГЛЯД..... 83

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Kurylo Volodymyr, Byrkovych Tetyana, Ovcharuk Sergij**
ON THE ISSUE OF PRINCIPLES OF PUBLIC AND SERVICE ACTIVITY IN THE FISCAL
SPHERE OF UKRAINE 9
- Shepeta Olena, Tugharova Oksana**
BASIC REQUIREMENTS FOR INFORMATION PROTECTION PLANNING IN INFORMATION AND
TELECOMMUNICATION SYSTEMS AT AN ENTERPRISE 16

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Diadiuk Anastasiia**
LEGAL REGULATION OF CONVENING AND CONDUCTING REMOTE GENERAL MEETINGS
OF JOINT STOCK COMPANY 23

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

- Karpinska Nataliia**
LEGAL REGULATION OF PHYTOSANITARY PASSPORTATION IN THE EU 30

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Romanov Mykhailo, Kakhnova Maryna**
THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE INSTITUTION OF PROBATION IN UKRAINE AND
POST-SOVIET STATES (BY THE CASE OF RUSSIA, LATVIA) 38

INTERNATIONAL LAW

- Zhevrovska Krystyna, Riaboshapchenko Anastasiia**
CONNECTION OF MIGRATION FLOWS AND STATE SECURITY: INTERNATIONAL LEGAL
REGULATION 46

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

- Oleinykov Serhii**
STATE-LEGAL COMPULSION IN THE CONDITIONS OF POLITICAL REGIMES 54

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

- Mohilevskyi Leonid, Sievidova Olha**
UNITY AND DIFFERENTIATION OF LEGAL REGULATION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES
OF THE PROSECUTOR'S OFFICE 63

PHILOSOPHY OF LAW

Toporkova Maryna, Fedotova Olena, Zhukova Anna

NEOLIBERALISM PHILOSOPHY IN LEGAL REGULATION AND HUMAN RIGHTS POLICY
AS DIRECTION TO HANDLE WITH SOCIAL INEQUALITY IN COMPANY'S PURPOSE 70

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Ilkiv Oleh

THE RIGHT FOR A BUILDING ERECTED ON LAND OWNED BY ANOTHER (SUPERFICIA) 75

Khoperiya Anayit

REFUSAL TO RECOGNIZE AND GRANT PERMISSION TO ENFORCE INTERNATIONAL
COMMERCIAL ARBITRATION AWARDS DUE TO IMPROPER NOTIFICATION ABOUT
ARBITRATION PROCEEDINGS..... 83

УДК 351.713

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
чл.-кор. НААН України,*

завідувач кафедри адміністративного та фінансового права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Курило Владимир Иванович

*доктор юридических наук, профессор,
чл.-кор. НААН Украины,*

заведующий кафедрой административного и финансового права

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Kurylo Volodymyr

Doctor of Science of Law, Professor,

Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,

Head of the Department of Administrative and Financial Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Биркович Тетяна Іванівна

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри інформаційних технологій*

Київський національний університет культури і мистецтв

Биркович Татьяна Ивановна

*доктор наук по государственному управлению, профессор,
профессор кафедры информационных технологий*

Киевский национальный университет культуры и искусств

Burkovych Tetyana

Doctor of Science in Public Administration, Professor,

Professor of the Department of Information Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

Овчарук Сергій Станіславович

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач відділу нормотворчої експертизи

Науково-дослідний інститут публічного права

Овчарук Сергей Станиславович

доктор юридических наук, доцент,

заведующий отделом нормотворческой экспертизы

Научно-исследовательский институт публичного права

Ovcharuk Sergij

Doctor of Science of Law, Associate Professor,

Chair of the Department of Legislative Expertise

Research Institute of Public Law

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7000

**ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У ФІСКАЛЬНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ**
**К ВОПРОСУ ПРИНЦИПОВ ПУБЛІЧНО-СЕРВИСНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ФИСКАЛЬНОЙ СФЕРЕ УКРАИНЫ**

ON THE ISSUE OF PRINCIPLES OF PUBLIC AND SERVICE ACTIVITY IN THE FISCAL SPHERE OF UKRAINE

Анотація. У статті здійснено аналіз публічно-сервісної діяльності у фіскальній сфері України та розкрито основні її принципи. Встановлено, що сучасні суспільні процеси змінюють основну мету програми діяльності суб'єктів публічної адміністрації, що визначають сервісну спрямованість їх функціонування. Закономірним наслідком розвитку публічно-сервісної діяльності є переорієнтація діяльності системи суб'єктів публічної адміністрації фіскальній сфері, яка традиційно вважається примусовою. Зазначено, що публічно-сервісна діяльність у фіскальній сфері складається з системного, організованого та взаємопов'язаного механізму, який забезпечує задоволення суспільних та індивідуальних потреб та створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, покращення розвитку малого та середнього підприємництва, підтримки зростання експорту та спрощення процедур міжнародної торгівлі, підвищення ефективності ринку праці. З'ясовано, що принципами сучасної публічно-сервісної діяльності в фіскальній сфері є обов'язковість пропозиції, необов'язковість використання, гнучкість сервісу, зручність сервісу, технічна адекватність сервісу, принцип обов'язкової онлайн-реєстрації чеків на сервері ДФС тощо.

Зроблено висновок, що основою публічно-сервісної діяльності та доктрини адміністративних послуг у фіскальній сфері є діяльність, яка дасть змогу підвищити інвестиційний клімат та сприятиме побудові стабільної, прозорої ринкової економіки України. Забезпечить створення «максимальної відстані» між фіскальною службою та платником, який має взаємодіяти з доступними інформаційними продуктами, а не з службовцями фіскальної сфери.

Ключові слова: принципи, публічно-сервісна діяльність, фіскальна сфера, принципи державного управління, принципи адміністративного права.

Аннотация. В статье осуществлен анализ публично-сервисной деятельности в фискальной сфере Украины и раскрыты основные ее принципы. Установлено, что современные общественные процессы меняют основную цель программы деятельности субъектов публичной администрации, определяющих сервисную направленность их функционирования. Закономерным следствием развития публично-сервисной деятельности является переориентация деятельности системы субъектов публичной администрации фискальной сферы, традиционно считающейся принудительной. Отмечено, что публично-сервисная деятельность в фискальной сфере состоит из системного, организованного и взаимосвязанного механизма, который обеспечивает удовлетворение общественных и индивидуальных потребностей и создания благоприятной среды для ведения бизнеса, улучшение развития малого и среднего предпринимательства, поддержки роста экспорта и упрощения процедур международной торговли, повышение эффективности рынка труда. Выяснено, что принципами современной публично-сервисной деятельности в фискальной сфере является обязательность предложения, необязательность использования, гибкость сервиса, удобство сервиса, техническая адекватность сервиса, принцип обязательной онлайн-регистрации чеков на сервере ДФС и тому подобное.

Сделан вывод, что основой публично-сервисной деятельности и доктрины административных услуг в фискальной сфере является деятельность, позволяющая повысить инвестиционный климат и способствующая построению стабильной, прозрачной рыночной экономики Украины. Обеспечит создание «максимального расстояния» между фискальной службой и плательщиком, который взаимодействует с доступными информационными продуктами, а не со служащими фискальной сферы.

Ключевые слова: принципы, публично-сервисная деятельность, фискальная сфера, принципы государственного управления, принципы административного права.

Summary. The article analyzes the public service activities in the fiscal sphere of Ukraine and reveals its basic principles. It is established that modern social processes change the main purpose of the program of activity of subjects of public administration, which determine the service orientation of their functioning. A natural consequence of the development of public service activities is the reorientation of the system of subjects of public administration of the fiscal sphere, which is traditionally considered coercive. It is noted that public service activities in the fiscal sphere consist of a systematic, organized and interconnected mechanism that meets public and individual needs and creates a favorable environment for doing business, improving the development of small and medium enterprises, supporting export growth and simplifying international procedures. trade, increasing the efficiency of the labor market. It was found that the principles of modern public service activities in the fiscal sphere are the obligation to offer, optional use, elasticity of service, ease of service, technical adequacy of service, the principle of mandatory online registration of checks on the SFS server and more.

It is concluded that the basis of public service activities and the doctrine of administrative services in the fiscal sphere is activities that will improve the investment climate and contribute to building a stable, transparent market economy of Ukraine. Ensure the creation of a «maximum distance» between the fiscal service and the payer, who must interact with available information products, and not with fiscal officials.

Key words: principles, public service activity, fiscal sphere, principles of public administration, principles of administrative law.

Постановка проблеми. Європейський вектор розвитку України та сучасний суспільний розвиток світу потребує активнішого впровадження електронних послуг у державному управлінні, без яких не можуть ефективно розвиватися підприємницька, наукова, соціальна і громадська діяльність, інші форми суспільної активності громадян.

Внаслідок карантинних заходів, пов'язаних із поширенням у світі та на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, світ зазнав глобальних змін, що стало поштовхом для перегляду більшості підходів до становлення та функціонування Державної фіскальної служби України.

Публічно-сервісна діяльність у фіскальній сфері розкриває основні напрями цілеспрямованої діяльності суб'єктів владних повноважень щодо виконання їхніх основних завдань та функцій, які забезпечуються на принципах, на яких базується діяльність органів публічної влади у фіскальній сфері, та які впроваджуються з метою забезпечення реалізації прав та обов'язків платників податків. Так, Є. Ю. Соболь у своєму дослідженні зазначає, що органи публічної влади згідно із законодавством ЄС — це сукупність загальнодержавних, регіональних і місцевих органів державного управління, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також інших державних і недержавних інституцій, уповноважених на виконання публічних функцій [16].

Результати аналізу наукових публікацій. Проблематику принципів публічного адміністрування та публічного права досліджували відомі фахівці адміністративного права та державного управління, зокрема В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, П. О. Баранчик, Т. І. Биркович, Ю. П. Битяк, М. А. Бояринцева, О. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, Є. В. Дуліба, О. В. Карпенко, В. І. Козак, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, Д. В. Крилов, С. М. Левчук, О. О. Мозговий, О. А. Машков, В. В. Мушенко, Н. Р. Нижник, Ю. М. Павлютін, О. П. Рябченко, Є. Ю. Соболь та ін. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок в юридичній та державно-управлінській літературі відсутні комплексні розробки саме щодо принципів публічно-сервісної діяльності у фіскальній сфері України.

Метою статті є визначення принципів публічно-сервісної діяльності у фіскальній сфері України.

Виклад основного матеріалу. В Україні публічна влада характеризується тим, що вона супроводжує всі соціальні процеси в суспільстві, здійснює управління справами суспільства, реалізує свої завдання і мету — служіння Українському народові як єдиному джерелу влади, сприяє формуванню правової, демократичної держави; публічна влада є вторинною (похідною) категорією від суверенітету народу як джерела будь-якої форми владного утворення і інтереси народу повинні знаходити реальне втілення в діяльності всіх суб'єктів публічної влади [11, с. 9].

Важливим для розвитку публічно-сервісної діяльності у фіскальній сфері України та вирішення проблем у цій сфері, в першу чергу слід згадати «Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»», яка була схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. Метою Стратегії є запровадження європейського рівня життя в Україні та вихід України на провідні позиції у світі [13]. У науковій літературі зазначено, що політика держави у фіскальній сфері торкається інтересів усіх без винятку громадян та юридичних осіб.

До системи фіскальної сфери, крім центрального апарату Мінфіну України входять 7 інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує Мінфін України. Ці центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації фіскальної політики в державі. До них належать: Державна митна служба України, Державна аудиторська служба України, Агентство з управління державним боргом України, Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України [14]. З приводу реформування державного управління, упровадження нової ідеології та утвердження нової доктрини адміністративного права, В. Колпаков та О. Кузьменко зазначають, що все це повинно відбуватися шляхом перебудови за новими принципами адміністративно-правових відносин, які мають бути сервісними, тобто, відносинами, у межах яких і завдяки яким держава задовольняє потреба особи [9, с. 63].

Так, М. А. Бояринцева зазначає, що сучасні підходи до принципів публічного адміністрування різ-

няться від відповідних засад державного управління [4, с. 63]. Слушним є визначення П. О. Баранчика, який вказує, принципи публічного управління (принципи діяльності суб'єктів публічної адміністрації) — це законодавчо закріплені нормами адміністративного права обов'язкові й імперативні вимоги, які держава висуває до дій, діяльності та заходів, що здійснюються органами й посадовими особами публічної влади та встановлюються з метою забезпечення дотримання праві свобод фізичних і юридичних осіб [1, с. 63].

П. О. Баранчик вказує, що раніше адміністративне право традиційно розглядалось як система норм, спрямована на врегулювання відносин у галузі державного управління, проте на сьогоднішній день його роль і призначення істотно змінилися [2, с. 167]. Вчений ґрунтовно досліджує принципи адміністративного права та принципи державного управління. Так, він зазначає, що *принципи адміністративного права* визначають характер механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, природу зв'язків, які формуються в процесі цього регулювання. У свою чергу, *принципи державного управління* — це основоположні ідеї, які визначають порядок організації та здійснення управління. Можна сказати, що вони є правовими вимогами, обов'язковими для виконання і дотримання в процесі виконавчої діяльності [2, с. 167].

Зокрема, Н. Р. Нижник, О. А. Машков зазначають, що стрижневою проблемою сучасного державного управління в Україні є проблема вироблення та становлення сучасних принципів державного управління [12, с. 50]. Отже, дослідження принципів публічно-сервісної діяльності у фіскальній сфері становить одну із основних проблем реалізації фіскальної політики України. Розв'язання проблеми принципів у фіскальній сфері дасть змогу забезпечити комплексність, раціональність, відкритість, прозорість, конфіденційність, синергічність, інваріантність (універсальність), дієвість та ефективність державного управління у зазначеній сфері.

На думку В. І. Козака, сервісна модель управління орієнтована на оптимізацію державних інститутів влади, місцевого самоврядування та інших органів управління, вона ґрунтується на ефективному наданні публічних послуг населенню з можливістю делегування функцій з надання публічних послуг громадському та приватному секторам [8, с. 2]. Він же зазначає, що організація управління у форматі сервісної держави має певні принципи. До таких принципів належать:

- принцип єдиного вікна;
- принцип дебіюрократизації управлінської системи;

- принцип підвищення ефективності, доступності та відкритості інформації щодо діяльності публічних органів влади (принцип транспарентності);
- принцип єдиних критеріїв оцінювання якості публічних послуг;
- принцип доступності публічних послуг;
- принцип легалізації процедури медіації спорів;
- принцип запобігання та протидії корупції;
- принцип інтерактивних механізмів здійснення громадського контролю та нагляду [8].

Виходячи з вищезазначеного позиція щодо необхідності визначення законодавчого й науково обґрунтованого переліку принципів публічно сервісної діяльності держави та відповідних органів публічної влади, які реалізують свої повноваження на користь отримувачів відповідних послуг є слушною.

Щодо становлення та розвитку принципів публічно-сервісної діяльності, О. В. Карпенко пропонує вважати сервісну діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування пріоритетним напрямком розвитку державного управління в Україні, сутність якої полягає в наданні управлінських послуг громадянам, які є їх одержувачами — клієнтами держави (вигодонабувачами), а державні службовці й посадові особи органів місцевого самоврядування — надавачами (виконавцями), що реалізують ці послуги від імені держави [7, с. 142]. Зокрема, С. О. Шайхета зазначає, що суть сервісно-орієнтованого підходу до державного управління полягає в тому, що державні інститути повинні забезпечити більш якісне обслуговування громадян шляхом використання сучасних цифрових технологій надання управлінських послуг [17, с. 64]. Все це дозволить платникам податків взаємодіяти з доступними інформаційними продуктами, а не із службовцями фіскальної сфери. Для цього, з боку держави, необхідна підтримка стимулювання та розвитку цифрових технологій, зокрема, системи культивування цифрових навичок на рівні початкової, середньої та вищої освіти. Важливо для цього розглянути можливість отримання освіти для літніх людей, які зможуть отримати додаткову освіту (знання), які б відповідали їхнім потребам та інтересам, користування новими можливостями цифрових технологій [3, с. 91–92].

Цікавим є дослідження О. В. Джафарової, яка обґрунтовує принципи дозвільної діяльності органів публічної адміністрації, суть яких полягає у формуванні та реалізації державної політики України [5, с. 90]. На її думку принципи функціонування органів публічної адміністрації можна представити такими групами:

- принципи формування органів публічної адміністрації;

- загальні принципи діяльності органів публічної адміністрації (є обов'язковими для усіх держав, які бажають приєднатися до європейського адміністративного простору);
- процедурні принципи органів публічної адміністрації [5, с. 91–92].

Цікавим аналізом принципів на яких базується діяльність органів публічної влади і які склали основу для розробки Європейської стратегії щодо інноваційного та належного врядування є у вітчизняній дослідниці з державного управління О. В. Євсюкової. Так, авторка зазначає, що методологічну цінність в даному контексті наукового дослідження є точка зору українських вчених, які розглядають вказані принципи належного демократичного врядування, до системи яких, належать наступні:

1. Чесне проведення виборів, представництво та участь, з метою забезпечення реальних можливостей для всіх громадян мати власний голос у вирішенні суспільних справ.

2. Чутливість, щоб забезпечити, аби влада чутливо реагувала на законні очікування та потреби громадян. Цілі, правила та процедури мають бути адаптовані відповідно до очікувань та потреб громадян.

3. Ефективність та результативність, для забезпечення досягнення цілей і водночас найраціональнішого використання наявних ресурсів.

4. Відкритість і прозорість щоб забезпечити публічний доступ до інформації та полегшити розуміння, як ведуться суспільні справи.

5. Верховенство права, щоб забезпечити справедливість, безсторонність і передбачуваність.

6. Етична поведінка, щоб забезпечити перевагу суспільних інтересів над приватними.

7. Компетенції та спроможність, щоб забезпечити здатність представників та посадових осіб публічної влади виконувати свої обов'язки.

8. Інновації та відкритість до змін, щоб забезпечити здобуття користі від нових рішень та кращих практик.

9. Сталий розвиток та орієнтація на довгострокові результати, щоб враховувати інтереси майбутніх поколінь.

10. Надійний фінансовий менеджмент, щоб забезпечити ощадливе та продуктивне використання суспільних коштів.

11. Права людини, культурне різноманіття та соціальне згуртування, щоб забезпечити захищеність і повагу до всіх громадян, коли жоден не дискримінується і не виключається.

12. Підзвітність, щоб забезпечити, аби представники та посадові особи місцевої влади брали відпо-

відальність і притягувалися до відповідальності за свої дії [6].

Враховуючи вищезазначене, а також на підставі аналізу нормативно-правових актів, які регулюють публічно-сервісну діяльність у фіскальній сфері України, варто звернути увагу на історичний характер принципів адміністративного права та принципів державного управління. Разом з тим, слід зазначити, що у процесі історичного розвитку суспільства із зміною його соціальної, національної чи класової структури змінилися підходи до їх розуміння, але власне принципи залишилися незмінними. Їх неможливо створити, змінити чи, навпаки, скасувати.

Принципи публічно-сервісної діяльності у фіскальній сфері України умовно можна поділити на загальні та спеціальні. *Основними загальними принципами* є: принцип законності, принцип демократизму; принцип правового плюралізму; принцип пріоритету прав і свобод людини тощо.

Спеціальними принципами публічно-сервісної діяльності у фіскальній сфері є *їх здійснення*. Складна природа фіскальної сфери обумовлює наявність великої кількості суб'єктів публічної адміністрації, які мають певну організаційну структуру. Так, до системи суб'єктів публічної адміністрації фіскальної сфери, крім центрального апарату Мінфіну України, входять 7 інших центральних органів виконавчої влади (виконують окремі функції з реалізації фіскальної політики в державі) — це Державна митна служба України, Державна аудиторська служба України, Агентство з управління державним боргом України, Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України, діяльність яких спрямовує і координує Мінфін України.

Отже, кожен із суб'єктів публічної адміністрації у фіскальній сфері є відокремленою частиною єдиної функціональної системи суб'єктів публічного адміністрування, має свій відповідний правовий статус, який визначається законами або підзаконними нормативними актами, наділені повноваженнями з прийняття публічних владних рішень і орієнтовані на діяльність на основі та для публічного виконання закону.

Висновки. Удосконалення публічно-сервісної діяльності у фіскальній сфері на основі жорсткого дотримання принципів такої діяльності забезпечить зведення до мінімуму контактів платників податків із службовцями фіскальної сфери. Це, у свою чергу, дозволить зменшити корупційні ризики на усіх рівнях і за всіма напрямками, досягти спрощення податкових та митних процедур, прозорості та полегшення ведення малого та середнього бізнесу і покращення інвес-

тиційного клімату в державі, підтримки зростання експорту та спрощення процедур міжнародної торгівлі, підвищення ефективності ринку праці.

Обов'язковою умовою підвищення інформаційної культури населення в цілому, і працевлаштованого

населення зокрема, є створення у державі широкої мережі підвищення кваліфікації та перепідготовки у сфері освоєння інформаційних технологій в умовах впровадження у державі все ширшого спектру програмних продуктів електронного врядування.

Література

1. Баранчик П. О. Принципи адміністративного права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. / П. О. Баранчик. Запоріжжя, 2012. 248 с.
2. Баранчик П. О. Принципи публічного управління як складова принципів адміністративного права // Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 3. С. 165–173. URL: <file:///C:/Users/Admin/Documents/%D0%94%D0%A3%D0%9B%D0%86%D0%91%D0%90%20%D0%B4%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%80/28.pdf> (дата звернення 20.12.2020).
3. Биркович Т. І., Биркович В. І., Кабанець О. С. Механізми публічного управління у сфері цифрових трансформацій // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488> (дата звернення: 20.12.2020). DOI: 10.32702/2307-2156-2019.9.2
4. Бояринцева М. А. Принципи адміністративного права щодо діяльності публічної адміністрації в країнах Європейського Союзу та України // Право і суспільство. 2015. № 6–2 частина 2. С. 115–120. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_2/24.pdf (дата звернення 20.12.2020).
5. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2015. 572 с.
6. Євсюкова О. В. Запровадження принципів реалізації сервісно-орієнтованої діяльності органів публічної влади в Україні // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1208> (дата звернення: 20.12.2020).
7. Карпенко О. В. Механізми формування та реалізації сервісно-орієнтованої державної політики в Україні: дис. ... д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. «Механізми державного управління» / О. В. Карпенко; Нац. акад. держ. упр. При Президентіві України. Київ, 2016. 466 с.
8. Козак В. І. Модернізація публічного управління в Україні на засадах сервісної моделі // Публічне адміністрування: теорія та практика. 2017. Вип. 2 (18). URL: [http://best.vidr.dp.ua/zbirnik/2017-02\(18\)/5.pdf](http://best.vidr.dp.ua/zbirnik/2017-02(18)/5.pdf) (дата звернення 20.12.2020).
9. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
10. Левчук С. М. Організаційно-правові засади надання адміністративних послуг органами державної фіскальної служби України. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. Ірпінь. 2017. 22 с.
11. Мінаєва І. М. Складові поняття «публічна влада» // Державне будівництво. 2008. № 1. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/DeBu_2008_1_69.pdf (дата звернення 20.12.2020).
12. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління: навч. посіб. / за аг. Ред. Н. Р. Нижник. Київ: УАДУ, 1998. 160 с.
13. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020» / Схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/conv>. (дата звернення 20.12.2020).
14. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 10 вересня 2014 р. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.12.2020).
15. Павлютін Ю. М. Державна фіскальна служба України як суб'єкт публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки держави // Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Випуск 6, том 1. С. 240–245. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/6/tom_1/53.pdf (дата звернення 20.12.2020).
16. Соболь Є. Ю. Формування правової категорії «суб'єкт публічної адміністрації» // Науковий збірник «Актуальні проблеми правознавства». 2018. № 4. С. 86–93.
17. Шайхета С. О. Механізми реалізації сервісно-орієнтованої державної політики у сфері інформаційної безпеки України: дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. «Механізми державного управління» / С. О. Шайхета; Нац. акад. держ. упр. При Президентіві України. Київ, 2019. 252 с.

References

1. Baranchyk P. O. Pryncypy administratyvnogho prava: dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.07. / P. O. Baranchyk. Zaporizhzhja, 2012. 248 s.
2. Baranchyk P. O. Pryncypy publichnogho upravlinnja jak skladova pryncypiv administratyvnogho prava // Visnyk Zaporizjkogho nacionaljnogho universytetu. 2012. # 3. S. 165–173. URL: file:///C:/Users/Admin/Documents/%D0%94%D0%A3%D0%9B%D0%86%D0%91%D0%90%20%D0%B4%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%80/28.pdf (data zvernennja 20.12.2020).
3. Byrkovyh T. I., Byrkovyh V. I., Kabanej O. S. Mekhanizmy publichnogho upravlinnja u sferi cyfrovykh transformacij // Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok. 2019. # 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488> (data zvernennja: 20.12.2020). DOI: 10.32702/2307-2156-2019.9.2
4. Bojarynceva M. A. Pryncypy administratyvnogho prava shhodo dijalnosti publichnoji administraciji v krajinakh Jevropejskogo Sojuzu ta Ukrainy // Pravo i suspilstvo. 2015. # 6–2 chastyna 2. S. 115–120. URL: http://pravoissuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_2/24.pdf (data zvernennja 20.12.2020).
5. Dzhafarova O. V. Dozviljna dijalnistj orghaniv publichnoji administraciji v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2015. 572 s.
6. Jevsjukova O. V. Zaprovadzhenja pryncypiv realizaciji servisno-orijentovanoji dijalnosti orghaniv publichnoji vlady v Ukraini // Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok. 2018. # 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1208> (data zvernennja: 20.12.2020).
7. Karpenko O. V. Mekhanizmy formuvannja ta realizaciji servisno-orijentovanoji derzhavnoji polityky v Ukraini: dys. ... d-ra nauk z derzh. upr.: spec. 25.00.02. «Mekhanizmy derzhavnogho upravlinnja» / O. V. Karpenko; Nac. akad. derzh. upr. Pry Prezydentovi Ukrainy. Kyjiv, 2016. 466 s.
8. Kozak V. I. Modernizacija publichnogho upravlinnja v Ukraini na zasadakh servisnoji modeli // Publichne administruvannja: teorija ta praktyka. 2017. Vyp. 2 (18). URL: [http://best.vidr.dp.ua/zbirnik/2017-02\(18\)/5.pdf](http://best.vidr.dp.ua/zbirnik/2017-02(18)/5.pdf) (data zvernennja 20.12.2020).
9. Kolpakov V. K., Kuzjmenko O. V. Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk. Kyjiv: Jurinkom Inter, 2003. 544 s.
10. Levchuk S. M. Orghanizacijno-pravovi zasady nadannja administratyvnykh poslugh orghanamy derzhavnoji fiskalnoji sluzhby Ukrainy. Avtoreferat dys. na zdobuttja naukovogho stupenja kand. juryd. nauk. Iripinj. 2017. 22 s.
11. Minajeva I. M. Skladovi ponjattja «publichna vlada» // Derzhavne budivnyctvo. 2008. # 1. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/DeBu_2008_1_69.pdf (data zvernennja 20.12.2020).
12. Nyzhnyk N. R., Mashkov O. A. Systemnyj pidkhid v orghanizaciji derzhavnogho upravlinnja: navch. posib. / za agh. Red.. N. R. Nyzhnyk. Kyjiv: UADU, 1998. 160 s.
13. Pro Strateghiju stalogho rozvytku «Ukraina — 2020» / Skhvalena Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 12.01.2015 # 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/conv>. (data zvernennja 20.12.2020).
14. Pro optymizaciju systemy centralnykh orghaniv vykonavchoji vlady: Postanova KМУ vid 10 veresnja 2014 r. # 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (data zvernennja 20.12.2020).
15. Pavljutin Ju. M. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy jak sub'jekt publichnogho administruvannja u sferi zabezpechennja nacionalnoji bezpeky derzhavy // Naukovyj visnyk publichnogho ta pryvatnogho prava. 2016. Vypusk 6, tom 1. S. 240–245. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/6/tom_1/53.pdf (data zvernennja 20.12.2020).
16. Sobolj Je. Ju. Formuvannja pravovoi kategoriji «sub'jekt publichnoji administraciji» // Naukovyj zbirnyk «Aktualni problemy pravoznavstva». 2018. #4. S. 86–93.
17. Shajkheta S. O. Mekhanizmy realizaciji servisno-orijentovanoji derzhavnoji polityky u sferi informacijnoji bezpeky Ukrainy: dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: spec. 25.00.02. «Mekhanizmy derzhavnogho upravlinnja» / S. O. Shajkheta; Nac. akad. derzh. upr. Pry Prezydentovi Ukrainy. Kyjiv, 2019. 252 s.

Шепета Олена Василівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом
Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України*

Шепета Елена Васильевна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры организации защиты информации с ограниченным доступом
Учебно-научный институт информационной безопасности
Национальной академии Службы безопасности Украины*

Shepeta Olena

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of Defense Restricted Information Department
Educational and Scientific Institute of Information Security of the
National Academy of Security Service of Ukraine*

Тугарова Оксана Кузьмівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом
Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України*

Тугарова Оксана Кузьминична

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры организации защиты информации с ограниченным доступом
Учебно-научный институт информационной безопасности
Национальной академии Службы безопасности Украины*

Tugarova Oksana

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of Defense Restricted Information Department
Educational and Scientific Institute of Information Security of the
National Academy of Security Service of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7009

**ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ПЛАНУВАННЯ ЗАХИСТУ
ІНФОРМАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ
СИСТЕМАХ НА ПІДПРИЄМСТВІ**

**ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПЛАНИРОВАНИЮ ЗАЩИТЫ
ИНФОРМАЦИИ В ИНФОРМАЦИОННО-ТЕЛЕКОММУКАЦИОННЫХ
СИСТЕМАХ НА ПРЕДПРИЯТИИ**

**BASIC REQUIREMENTS FOR INFORMATION
PROTECTION PLANNING IN INFORMATION AND
TELECOMMUNICATION SYSTEMS AT AN ENTERPRISE**

Анотація. Сьогодні, захист інформації на підприємстві, перетворюється на одну з найактуальніших задач у зв'язку із надзвичайно широким використанням різноманітних систем обробки інформації, розширення локальних та глобальних комп'ютерних мереж, якими передаються величезні об'єми інформації комерційного характеру, власник якої був би категорично проти ознайомлення з нею сторонніх осіб. Проаналізувавши наукові публікації можна дійти висновку, що із збільшенням обробки інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах на підприємстві обов'язково треба створювати службу захисту інформації. Діяльність служби захисту інформації підприємства повинна плануватись і регулюватись нормативно-правовими актами, які створюються і затверджуються керівництвом підприємства в основі яких доцільно дотримуватись національних правових норм інформаційної безпеки та використовувати рекомендації міжнародних стандартів серії ISO 2700.

Створення служби захисту інформації на підприємстві має за мету організаційне забезпечення наступних завдань, таких як: планування, керування комплексною системою захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах та здійснення контролю за її функціонуванням.

Служба захисту інформації повинна здійснювати свою діяльність відповідно до «Плану захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», календарних, перспективних та інших планів робіт, затверджених керівником (заступником керівника) підприємства. План захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах є сукупністю документів, згідно з якими здійснюється організація захисту інформації на всіх етапах життєвого циклу інформаційно-телекомунікаційної системи.

На підприємствах, де штатним розкладом не передбачено створення служби захисту інформації, заходи щодо забезпечення захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах можуть здійснювати призначені наказом керівника підприємства працівники [4].

Ключові слова: служба захисту інформації, інформаційно-телекомунікаційна система, підприємство, класифікація інформації, комплексна система захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах.

Аннотация. Сегодня, защита информации на предприятии, превращается в одну из самых актуальных задач в связи с чрезвычайно широким использованием различных систем обработки информации, расширение локальных и глобальных компьютерных сетей, по которым передаются огромные объемы информации коммерческого характера, владелец которой был бы категорически против ознакомления с ним посторонних лиц. Проанализировав научные публикации можно сделать вывод, что с увеличением обработки информации в информационно-телекоммуникационных системах на предприятии обязательно надо создавать службу защиты информации. Деятельность службы защиты информации предприятия должна планироваться и регулироваться нормативно-правовыми актами, которые создаются и утверждаются руководством предприятия в основе которых целесообразно придерживаться национальных правовых норм информационной безопасности и использовать рекомендации международных стандартов серии ISO 2700.

Создание службы защиты информации на предприятии имеет целью организационное обеспечение следующих задач, таких как: планирование, управление комплексной системой защиты информации в информационно-телекоммуникационных системах и осуществления контроля за его функционированием.

Служба защиты информации должна осуществлять свою деятельность в соответствии с «Планом защиты информации в информационно-телекоммуникационных системах», календарных, перспективных и других планов работ, утвержденных руководителем (заместителем руководителя) предприятия. План защиты информации в информационно-телекоммуникационных системах является совокупностью документов, согласно которым осуществляется организация защиты информации на всех этапах жизненного цикла информационно-телекоммуникационной системы.

На предприятиях, где штатным расписанием не предусмотрено создание службы защиты информации, меры по обеспечению защиты информации в информационно-телекоммуникационных системах могут осуществлять назначенные приказом руководителя предприятия работники [4].

Ключевые слова: служба защиты информации, информационно-телекоммуникационная система, предприятие, классификация информации, комплексная система защиты информации в информационно-телекоммуникационных системах.

Summary. Today, the information protection at any enterprise is becoming one of the most urgent tasks because of the extremely wide use of various information processing systems, expansion of local and global computer networks, which transmit huge amounts of commercial information, which is owned by one who would not like any stranger to be acquainted with it.

After analyzing scientific publications, we have come to the conclusion that with the increase of information processing in information and telecommunication systems, there is an urgent need to create an information protection service at an enterprise. The activities of the company's information protection service should be planned and regulated by local norms created and approved by the company's management, based on which it is advisable to comply with national legal norms of information security and use the recommendations of ISO 2700 series' international standards.

The creation of the information protection service at the enterprise aims at organizational support of the following tasks, such as: planning, management of the complex system of information protection in information and telecommunication systems and control over its functioning. The information protection service must carry out its activities in accordance with the «Information Protection Plan in Information and Telecommunication Systems», calendar, long-term and other work plans approved by the head (deputy head) of the enterprise.

The information protection plan in information and telecommunication systems is a set of documents according to which the information protection organization at all stages of the information and telecommunication system life cycle is being carried out.

In enterprises where the staffing schedule does not provide for the establishment of an information security service, measures to ensure the information protection in information and telecommunications systems may be carried out by employees appointed by the head of the enterprise' order [4].

Key words: *information protection service, information and telecommunication system, enterprise, information classification, complex information protection system in information and telecommunication systems.*

Постановка проблеми. У зв'язку із пандемією коронавірусу «COVID-19», більшість українських підприємств запровадили введення онлайн-бізнесу, що свідчить про те що в своїй діяльності вони використовують новітні досягнення Інтернет технологій.

Тому при введенні в дію новітніх технологій на підприємстві інформація стає вразі цінною. Відповідно зростає активність різного виду порушників. Створення служби захисту інформації дає гарантію забезпечення комплексного захисту інформації та контролю за її функціонуванням на підприємстві.

Служба захисту інформації здійснює свою роботу з реалізації основних завдань на підставі «Плану захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями організації захисту інформації на підприємствах, установах та організаціях присвячено значну кількість праць Марущака А. І. [7], Дудкевича В. Б. [9], Хорошка В. О. [8].

Аналіз наукових публікацій дає підстави стверджувати, що із запровадженням новітніх інформаційних технологій на підприємстві обов'язково треба створювати «План захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є перегляд основних вимог до планування захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах на підприємстві з урахуванням сучасних загроз.

Виклад основного матеріалу. План захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах (далі — План захисту) розробляється на підставі проведеного аналізу технології обробки інформації на підприємстві, аналізу ризиків, сформульованої політики безпеки інформації. План захисту визначає і документально закріплює об'єкт захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах,

основні завдання захисту, загальні правила обробки інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, мету побудови та функціонування комплексної системи захисту інформації, заходи з захисту інформації. План захисту має фіксувати на певний момент часу склад інформаційно-телекомунікаційної системи, перелік оброблюваних відомостей, технологію обробки інформації, склад комплексу засобів захисту інформації, склад необхідної документації та ін. [4].

План захисту повинен складатись з наступних розділів:

- завдання захисту інформації в АС;
- класифікація інформації, що обробляється в АС;
- опис компонентів АС та технології обробки інформації;
- загрози для інформації в АС;
- політика безпеки інформації в АС;
- система документів з забезпечення захисту інформації в АС [4].

Так до завдань із захисту інформації можна віднести: забезпечення визначеної політики безпеки властивостей інформації (конфіденційності, цілісності, доступності) під час створення та експлуатації інформаційно-телекомунікаційної системи; своєчасне виявлення та знешкодження загроз для ресурсів інформаційно-телекомунікаційної системи, причин та умов, які спричиняють, або можуть привести до порушення її функціонування та розвитку; створення механізму та умов оперативного реагування на загрози для безпеки інформації; ефективно знешкодження, або попередження загроз для ресурсів інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом комплексного впровадження правових, морально-етичних, фізичних, організаційних, технічних та інших заходів забезпечення безпеки; керування засобами захисту інформації, керування доступом користувачів до ресурсів інформаційно-телекомунікаційної системи, контроль за їхньою

роботою з боку персоналу служби захисту інформації, оперативне сповіщення про спроби несанкціонований доступ до ресурсів інформаційно-телекомунікаційної системи; реєстрація, збір, зберігання, обробка даних про всі події в системі, які мають відношення до безпеки інформації; створення умов для максимально можливого відшкодування та локалізації збитків, що завдаються неправомірними або несанкціонованими діями фізичних та юридичних осіб, впливом зовнішнього середовища та іншими чинниками, зменшення негативного впливу наслідків порушення безпеки на функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи.

Також повинні бути класифіковані всі відомості за режимом доступу, за правовим режимом, а також за типом їхнього представлення в інформаційно-телекомунікаційних системах. Класифікація є підставою для визначення власником інформації методів і способів захисту кожного окремого виду інформації [4].

За режимом доступу інформація в інформаційно-телекомунікаційної системи має бути поділена на: відкриту та з обмеженим доступом.

Відкриту інформацію слід поділити на відкриту, яка не потребує захисту, або захист якої забезпечувати недоцільно, та відкриту, яка такого захисту потребує. До другої слід відносити інформацію, важливу для особи, суспільства і держави [6], відкриту інформацію, вимога щодо захисту якої встановлена законом важливі для організації відомості, порушення цілісності або доступності яких може призвести до моральних чи матеріальних збитків.

За правовим режимом інформація з обмеженим доступом повинна бути поділена на таємну, службову, конфіденційну.

До таємної інформації має бути віднесена інформація, що містить відомості, які становлять комерційну таємницю.

Правила доступу до службової інформації та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, встановлюється її власником згідно з вимогами нормативно-правових актів.

Правила доступу до конфіденційної інформації встановлюють фізичні та юридичні особи, у володінні яких вона перебуває. Конфіденційна інформація може мати велику цінність, втрата або передача якої іншим особам може завдати організації (розпоряднику) значних збитків. З метою встановлення правил розмежування доступу до конфіденційної інформації необхідно класифікувати її, поділивши на декілька категорій за ступенем цінності.

Необхідно провести інвентаризацію усіх компонентів інформаційно-телекомунікаційних систем

і зафіксувати всі об'єкти, які беруть участь у технологічному процесі обробки, які тим чи іншим чином впливають на безпеку інформації.

До об'єктів, що підлягають інвентаризації, можуть бути віднесені: обладнання (процесори, монітори, термінали та ін.), периферійні пристрої; програмне забезпечення, операційні системи та інші системні програми, діагностичні і тестові програми тощо; дані — тимчасового і постійного зберігання, друковані, архівні і резервні копії, системні журнали, технічна, експлуатаційна і розпорядча документація та ін.; персонал і користувачі інформаційно-телекомунікаційних систем.

Для проведення аналізу ризиків при обробці інформації та формування вимог до комплексної системи захисту інформації на підприємстві є розробка моделі загроз для інформації та моделі порушника.

Для створення моделі загроз необхідно скласти перелік суттєвих загроз, описати методи і способи їхнього здійснення.

Необхідно визначити, якими з можливих способів можуть здійснюватися загрози в інформаційно-телекомунікаційної системи: технічними каналами, що включають канали побічних електромагнітних випромінювань і наводок, акустичні, оптичні, радіо- та радіотехнічні, хімічні та інші канали; каналами спеціального впливу шляхом формування полів і сигналів з метою руйнування системи захисту або порушення цілісності інформації; несанкціонованим доступом шляхом підключення до апаратури та ліній зв'язку, маскування під зареєстрованого користувача, подолання заходів захисту з метою використання інформації або нав'язування хибної інформації, застосування закладних пристроїв чи програм та вкорінення комп'ютерних вірусів.

Загрози для інформації, що обробляється в інформаційно-телекомунікаційній системі, залежать від характеристик обчислювальної системи, фізичного середовища, персоналу, технологій обробки та інших чинників і можуть мати об'єктивну або суб'єктивну природу. Загрози, що мають суб'єктивну природу, поділяються на випадкові (ненавмисні) та навмисні. Мають бути визначені основні види загроз для безпеки інформації, які можуть бути реалізовані стосовно інформаційно-телекомунікаційної системи і повинні враховуватися у моделі загроз, наприклад: зміна умов фізичного середовища (стихійні лиха і аварії, як землетрус, повінь, пожежа або інші випадкові події); збої і відмови у роботі обладнання та технічних засобів інформаційно-телекомунікаційної системи; наслідки помилок під час проектування та розробки компонентів інформаційно-телекомунікаційної системи

(технічних засобів, технології обробки інформації, програмних засобів, засобів захисту, структур даних тощо); помилки користувачів інформаційно-телекомунікаційної системи під час експлуатації; навмисні дії потенційних порушників.

Необхідно визначити перелік можливих загроз і класифікувати їх за результатом впливу на інформацію, тобто на порушення яких властивостей вони спрямовані (конфіденційності, цілісності та доступності інформації), а також порушення спостережності та керованості інформаційно-телекомунікаційної системи [4].

Випадковими загрозами суб'єктивної природи (дії, які здійснюються персоналом або користувачами по неухважності, недбалості, незнанню тощо, але без навмисного наміру) можуть бути: дії, що призводять до відмови інформаційно-телекомунікаційної системи, руйнування апаратних, програмних, інформаційних ресурсів (обладнання, каналів зв'язку, видалення даних, програм та ін.); ненавмисне пошкодження носіїв інформації; неправомірна зміна режимів роботи інформаційно-телекомунікаційної системи (окремих компонентів, обладнання, програмне забезпечення тощо), ініціювання тестуючих або технологічних процесів, які здатні призвести до незворотних змін у системі (наприклад, форматування носіїв інформації); неумисне зараження програмного забезпечення комп'ютерними вірусами; невиконання вимог до організаційних заходів захисту чинних в інформаційно-телекомунікаційній системі розпорядчих документів; помилки під час введення даних в систему, виведення даних за невірними адресами пристроїв, внутрішніх і зовнішніх абонентів тощо; будь-які дії, що можуть призвести до розголошення конфіденційних відомостей, атрибутів розмежування доступу, втрати атрибутів тощо; неправомірне впровадження і використання забороненого політикою безпеки програмного; наслідки некомпетентного застосування засобів захисту; інші.

Навмисними загрозами суб'єктивної природи, спрямованими на дезорганізацію роботи інформаційно-телекомунікаційної системи або виведення її з ладу, проникнення в систему і одержання можливості несанкціонованого доступу до її ресурсів, можуть бути: порушення фізичної цілісності інформаційно-телекомунікаційної системи; порушення режимів функціонування систем життєзабезпечення інформаційно-телекомунікаційної системи (електроживлення, уземлення, охоронної сигналізації, вентиляції та ін.); порушення режимів функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи (обладнання і програмного забезпечення); впровадження і використання комп'ютерних ві-

русів, закладних (апаратних і програмних) і підслуховуючих пристроїв, інших засобів розвідки; використання засобів перехоплення побічних електромагнітних випромінювань і наводів, акустоелектричних перетворень інформаційних сигналів; використання (шантаж, підкуп тощо) з корисливою метою персоналу інформаційно-телекомунікаційної системи; крадіжки носіїв інформації, виробничих відходів (роздруків, записів, тощо); несанкціоноване копіювання носіїв інформації; неправомірне підключення до каналів зв'язку, перехоплення даних, що передаються, аналіз трафіку тощо; впровадження і використання забороненого політикою безпеки програмного забезпечення або несанкціоноване використання програмного забезпечення, за допомогою якого можна одержати доступ до критичної інформації (наприклад, аналізаторів безпеки мереж); інші.

Перелік суттєвих загроз має бути максимально повним і деталізованим.

У кожному конкретному випадку, виходячи з технології обробки інформації, необхідно розробити модель порушника, яка повинна бути адекватна реальному порушнику для даної інформаційно-телекомунікаційної системи. Модель порушника — абстрактний формалізований або неформалізований опис дій порушника, який відображає його практичні та теоретичні можливості, апріорні знання, час та місце дії і т.ін. По відношенню до інформаційно-телекомунікаційної системи порушники можуть бути внутрішніми (з числа співробітників, користувачів системи) або зовнішніми (сторонні особи або будь-які особи, що знаходяться за межами контрольованої зони).

Модель порушника повинна визначати: можливу мету порушника та її градацію за ступенями небезпечності для інформаційно-телекомунікаційної системи; категорії осіб, з числа яких може бути порушник; припущення про кваліфікацію порушника; припущення про характер його дій.

Метою порушника можуть бути: отримання необхідної інформації у потрібному обсязі та асортименті; мати можливість вносити зміни в інформаційні потоки у відповідності зі своїми намірами (інтересами, планами); нанесення збитків шляхом знищення матеріальних та інформаційних цінностей.

Під політикою безпеки інформації на підприємстві (далі — політика безпеки) слід розуміти набір вимог, правил, обмежень, рекомендацій і т.ін., які регламентують порядок обробки інформації і спрямовані на захист інформації від певних загроз. Політика безпеки інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах підприємства є

частиною загальної політики безпеки організації і повинна успадковувати основні її принципи.

Під час розробки політики безпеки повинні бути враховані технологія обробки інформації, моделі порушників і загроз, особливості обчислювальних систем, фізичного середовища та інші чинники. В інформаційно-телекомунікаційної системи може бути реалізовано декілька різних політик безпеки, які істотно відрізняються.

Як складові частини загальної політики безпеки в інформаційно-телекомунікаційної системи мають існувати політики забезпечення конфіденційності, цілісності, доступності оброблюваної інформації.

Політика безпеки повинна стосуватись: інформації (рівня критичності ресурсів інформаційно-телекомунікаційної системи), взаємодії об'єктів (правил, відповідальності за захист інформації, гарантій захисту), області застосування [4].

Політика безпеки повинна передбачати використання всіх можливих заходів захисту інформації, як-то: правові та морально-етичні норми, організаційні (адміністративні), фізичні, технічні (апаратні і програмні) заходи і визначати правила та порядок застосування в АС кожного з цих видів.

Політика безпеки розробляється на підготовчому етапі створення комплексної системи захисту інформації на підприємстві [5].

Регулятивно-правову основу у вирішенні проблем захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах підприємств України різної форм власності становлять: Конституція України [1], відповідні закони України, нормативно-правові акти Президента України і Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти з питань захисту

інформації, державні і галузеві стандарти, розпорядчі та інші документи організації [2; 3]. Також доцільно використовувати наступні рекомендації міжнародних стандартів з організації захисту інформації.

Такими міжнародними стандартами є: ISO/IEC 27002 «Інформаційні технології. методи захисту. Кодекс практики для управління інформаційною безпекою»; ISO/IEC 27003 Інформаційні технології. Методи захисту. Керівництво з застосування системи менеджменту захисту інформації»; ISO/IEC 27004 «Інформаційні технології. Методи захисту. Вимірювання»; ISO/IEC 27005 «Інформаційні технології. Методи забезпечення безпеки. Управління ризиками інформаційної безпеки»; ISO/IEC 27006 «Інформаційні технології. Методи забезпечення безпеки. Вимоги до органів аудиту і сертифікування систему правління інформаційною безпекою»; ISO/IEC 27011 «Інформаційні технології. Керівництво з управління інформаційною безпекою для телекомунікацій».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи все вище наведене, зробимо висновок, що створення Плану захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах є дуже складне і кропітке завдання, яке стоїть перед службою захисту інформації підприємства, при вирішенні якого потрібно врахувати багато різних чинників для якісного функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи. А також й на далі треба розвивати напрямок захисту інформації для якісної роботи підприємства, тому що інформаційні технології великими кроками йдуть вперед.

Література

1. Конституція України: офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.
2. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.94 № 81/94-ВР. Дата оновлення 04.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.08.2020).
3. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 року № 2657-XII. Дата оновлення 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 19.08.2020).
4. НД ТЗІ 1.4-001-2000 Типове положення про службу захисту інформації в автоматизованій системі. (Чинний від 04.12.2000р., зі змінами від 28.12.2012 № 806). (Інформація та документація).
5. НД ТЗІ 3.7-001-99 Методичні вказівки щодо розробки технічного завдання на створення комплексної системи захисту інформації в автоматизованій системі. (Чинний від 28.04.1999 р., зі змінами від 28.12.2012 № 806). (Інформація та документація).
6. Концепція технічного захисту інформації: Постанова Кабінету міністрів України від 08.10.97 № 1126-97п. Дата оновлення 13.10.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-97-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.02.2021).

7. Марущак А. Скицько О. Вплив тіньових інформаційних технологій на інформаційну безпеку суб'єкта господарювання / А. Марущак, О. Скицько // *Безпека інформації*. 2018. Т. 24, № 1. С. 69–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bezin_2018_24_1_12

8. Хорошко В. А., Чекатков А. А. *Методы и средства защиты информации*. Киев: Издательство «Юниор», 2003. 504 с.

9. Дудкевич Б. Пасивний захист інформації від лазерного зондування / В. Б. Дудкевич, І. С. Собчук, В. О. Ракобовчук // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: Автоматика, вимірювання та керування. 2013. № 753. С. 118–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULP_2013_753_20.

References

1. *The Constitution of Ukraine: official text*. Kyiv: KM, 2013. 96 p.

2. On information protection in information and telecommunication systems: Law of Ukraine of 05.07.94 № 81/94-VR. Date of update 04.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 19.08.2020).

3. On information: Law of Ukraine of October 2, 1992 № 2657-XII. Date of update 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (access date: 19.08.2020).

4. ND TZI 1.4-001-2000 Standard regulations on information protection service in the automated system. (Actual from 04.12.2000, with changes from 28.12.2012 № 806). (Information and documentation).

5. ND TZI 3.7-001-99 Methodical instructions on development of the technical task on creation of complex system of protection of the information in the automated system. (Actual from 28.04.1999, with changes from 28.12.2012 № 806). (Information and documentation).

6. The concept of technical protection of information: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 08.10.97 № 1126-97p. Date of update 13.10.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-97-%D0%BF#Text> (access date 25.02.2021).

7. Marushchak A. Skitsko O. Influence of shadow information technologies on information security of the business entity / A. Marushchak, O. Skitsko // *Information security*. 2018. Vol.24, № 1. P. 69–74 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bezin_2018_24_1_12.

8. Khoroshko V. A., Chekatkov A. A. *Methods and means of information protection*. Kiev: Publishing House «Junior», 2003. 504 p.

9. Dudkevych B. Passive protection of information from laser sounding / V. B. Dudykevych, I. S. Sobchuk, V. O. Rakobovchuk // *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*. Ser.: Automation, measurement and control. 2013. № 753. P. 118–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULP_2013_753_20.

Дядюк Анастасія Леонідівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри підприємницького та корпоративного права
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Дядюк Анастасія Леонидовна
кандидат юридических наук,
доцент кафедры предпринимательского и корпоративного права
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

Diadiuk Anastasiia
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of the Department of Business Law and Corporate Law
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0000-0001-7489-7349

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7050

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СКЛИКАННЯ
ТА ПРОВЕДЕННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ЗАГАЛЬНИХ
ЗБОРІВ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА**

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЗЫВА И
ПРОВЕДЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫХ ОБЩИХ
СОБРАНИЙ АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА**

**LEGAL REGULATION OF CONVENING AND
CONDUCTING REMOTE GENERAL MEETINGS
OF JOINT STOCK COMPANY**

Анотація. Статтю присвячено висвітленню проблемних питань правового регулювання скликання та проведення загальних зборів акціонерного товариства (далі – ЗЗАТ) у дистанційний спосіб. Акцентується увага на зростанні зацікавленості з боку корпоративних підприємств до таких способів проведення загальних зборів учасників, що, з одного боку, не вимагало б фізичної присутності учасників (їх представників), а з іншого – гарантувало б останнім дотримання їх корпоративних прав і інтересів під час зборів. Визначено, що чинне законодавство встановлює очний порядок (через особисту явку учасників) як основний імперативний спосіб проведення ЗЗАТ, а заочне голосування (опитування), має занадто обмежені випадки застосування, а отже, не є альтернативою очному способу. Звертається увага, що запроваджений на час пандемії дистанційний спосіб проведення ЗЗАТ передбачає організаційно складний і тривалий процес, основною перевагою якого є контроль з боку депозитарної системи за проведенням ЗЗАТ. Доведено, що встановлені національним регулятором обмеження у застосуванні дистанційного способу проведення ЗЗАТ та недостатня зручність для акціонерів, позбавляють товариства можливості застосовувати даний спосіб, окрім як у виключних випадках. Порівняно досвід країн, що належать до різних правових систем, щодо нормативного регулювання дистанційних способів та форм проведення зборів акціонерів. Досліджено переваги та недоліки проведення «віртуальних (електронних)» (virtual), або «гібридних» (hybrid) способів віддаленого проведення ЗЗАТ.

Проаналізовані норми законопроекту, яким пропонується закріпити у національному законодавстві поняття «електронні загальні збори» та «електронне голосування». Обґрунтовано потребу у подальшій розробці нормативного порядку проведення ЗЗАТ у дистанційний спосіб в режимі реального часу, як у надзвичайних ситуаціях так і на постійній основі за рішенням товариства.

Ключові слова: дистанційні загальні збори акціонерного товариства, віртуальні (електронні) загальні збори акціонерів, органи управління акціонерним товариством.

Аннотация. Статья освещает проблемные вопросы правового регулирования созыва и проведения общего собрания акционерного общества (далее – ОСаО) дистанционным способом. Акцентируется внимание на росте заинтересованности со стороны корпоративных предприятий к таким способам проведения общего собрания участников, которые бы с одной стороны не требовали физического присутствия участников (их представителей), а с другой – гарантировали бы последним соблюдение их корпоративных прав и интересов во время проведения собрания. Определено, что действующее законодательство устанавливает очный порядок (путем личной явки участников) как основной императивный способ проведения ОСаО, а заочное голосование (опрос), имеет слишком ограниченные случаи применения, а следовательно, не является альтернативой очному способу. Обращаем внимание, что введенный на время пандемии дистанционный способ проведения ОСаО, предусматривает организационно сложный и длительный процесс, основным преимуществом которого является контроль со стороны депозитарной системы за проведением ОСаО. Доказано, что установленные национальным регулятором ограничения в применении дистанционного способа проведения ОСаО и недостаточное удобство для акционеров, оставляют обществам возможности применять данный способ, только в исключительных случаях. Проведено сравнение опыта нормативного урегулирования дистанционных способов и форм проведения собрания акционеров, в странах, принадлежащих к различным правовым системам. Исследовано преимущества и недостатки проведения «виртуальных (электронных)» (virtual), или «гибридных» (hybrid) способов удаленного проведения ОСаО.

Проанализированы нормы законопроекта, которым предлагается ввести в национальное законодательство понятие «электронные общие собрания» и «электронное голосование». Обоснована необходимость в дальнейшей разработке нормативного порядка проведения ОСаО дистанционным способом в режиме реального времени, как в чрезвычайных ситуациях, так и на постоянной основе по решению акционерного общества.

Ключевые слова: дистанционное собрание акционерного общества, виртуальное (электронное) общее собрание акционеров, органы управления акционерным обществом.

Summary. The article is devoted to the issue of legal regulation of the convening and holding of the general meeting of the joint-stock company in a remote manner (hereinafter referred to as – GMJSC). Corporate enterprises are interested in holding a remote GMJSC. A remote GMJSC, on the one hand, would not require the physical presence of participants (their representatives), and on the other – would guarantee the compliance of their interests and corporate rights during the meeting. The personal appearance of the participants has been established as the imperative method of conducting GMJSC. Absentee voting (polls) has limited application and therefore is not an alternative to the face-to-face manner. The remote form of GMJSC introduced at the time of the pandemic provides a complicated and lengthy process. The main advantage of it is the depository system control over GMJSC. The restrictions imposed by the national regulator and the lack of convenience for shareholders deprive the company of the opportunity to use the remote method of conducting the CJSC. The experience of countries belonging to different legal systems has been compared. The advantages and disadvantages of «virtual (electronic)» or «hybrid» methods of remote meeting have been investigated.

The bill, which proposes to enshrine in national legislation the concepts of «electronic general meeting» and «electronic voting» has been analyzed. It has been substantiated the need for further development of the normative procedure for remotely conducting GMJSC (on-line), both in emergencies and permanently of the company's decision.

Key words: remote general meeting of the joint-stock company, virtual (electronic) meeting of shareholders, governing bodies of the joint-stock company.

Постановка проблеми. Карантинні обмеження, пов'язані з всесвітньою пандемією, спричиною Covid-2019, значно ускладнили, а часом — унеможливили дотримання строків та порядку скликання та проведення ЗЗАТ передбачених чинним національним законодавством. Означене надзвичайно актуалізувало потребу у теоретичному обґрунтуванні та нормативному врегулюванні таких способів скликання та проведення ЗЗАТ, що не вимагали б фізичної присутності акціонерів (їх представників)

у місці проведення зборів. Безперечним є факт, що розвиток цифрових технологій сприяє зацікавленості учасників корпоративних правовідносин у пошуку новітніх форм електронної комунікації.

Питання, пов'язані із забезпеченням дистанційних способів проведення ЗЗАТ, вимагають як ретельного наукового обґрунтування, так і розробки пропозицій із належного законодавчого регулювання, з тим щоб забезпечити дотримання інтересів всіх учасників корпоративних правовідносин

та зменшити ризики порушення прав акціонерів, і в подальшому — оскарження рішень ЗЗАТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти скликання та проведення загальних зборів акціонерного товариства (далі — АТ) досліджувались багатьма науковцями, зокрема: Вінник О. М. [1], Гарагоничем О. В. [2; 3], Жорнокуєм Ю. М. [4], Сушком Є. О. [5], Спасібо-Фатеевою [6]. Проте у проаналізованих дослідженнях не розглядалися питання пов'язані із нормативним регулюванням та практичною реалізацією скликання та проведення ЗЗАТ за допомогою сучасних цифрових технологій.

Метою статті є порівняння іноземного та національного нормативного-правового забезпечення можливості проведення ЗЗАТ за допомогою сучасних цифрових засобів комунікації, та розробка пропозицій щодо вдосконалення останнього.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 № 514-VI (далі — ЗУ «Про АТ» [7]), ЗЗАТ є вищим органом акціонерного товариства, яке зобов'язане щороку їх скликати і проводити не пізніше 30 квітня наступного за звітним року. Імперативними нормами ЗУ «Про АТ», якими встановлено порядок скликання та проведення ЗЗАТ, передбачені загальні збори лише в порядку очної (особистої) явки акціонерів (їх представників). Так, відповідно до зазначеного вище Закону:

- повідомлення про проведення ЗЗАТ має містити, в тому числі, дані про місце їх проведення із зазначенням номера кімнати, офісу або залу, *куди мають прибути акціонери або їх представники* (п. 2, ч. 3 ст. 35);
- ЗЗАТ проводяться на території України, в межах населеного пункту *за місцезнаходженням товариства*, крім випадків, коли на день скликання загальних зборів корпоративне підприємство є іноземним (ст. 35);
- для голосування на ЗЗАТ використовуються бюлетені або бюлетені для кумулятивного голосування, які мають бути підписані акціонером (представником акціонера) із зазначенням його персональних даних або найменування юридичної особи-акціонера. Бюлетень, який не матиме зазначених реквізитів та підписів, вважатиметься недійсним (ст. 43).

Стаття 48 ЗУ «Про АТ» встановлює порядок проведення ЗЗАТ шляхом заочного голосування (опитування), проте містить цілий ряд суттєвих обмежень, що значно зменшують можливість проведення загальних зборів у такий спосіб. Так, застосовувати заочне голосування дозволяється, якщо: це передбачено статутом АТ та виключно у випадках визна-

чених у ньому; кількість акціонерів в товаристві не перевищує 25 осіб. Крім того, рішення, при такому способі голосування, приймається лише у випадку його стовідсоткового схвалення з боку акціонерів, що мають право голосу. Зазначене вище робить такий спосіб управління товариством виключенням із загального правила, а тому заочне голосування (опитування) не можна вважати альтернативним очному способу проведення ЗЗАТ.

З початком пандемії та карантинних обмежень актуалізувалось питання щодо забезпечення можливості проведення ЗЗАТ у спосіб, що не вимагає присутності значної кількості людей одночасно в одному місці, як це відбувається при очному проведенні зборів. Зважаючи на це, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 р. № 540-IX [8] тимчасово запроваджується *дистанційний спосіб* проведення ЗЗАТ, якщо в силу дії обмежувальних заходів у зв'язку з карантинном є неможливим проведення загальних зборів акціонерів в порядку визначеному нормами чинного законодавства.

На виконання зазначеного вище Закону, рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) № 196 від 16.04.2020 р. було затверджено Тимчасовий порядок скликання та дистанційного проведення загальних зборів акціонерів та загальних зборів учасників корпоративного інвестиційного фонду (далі — Тимчасовий порядок) [9]. Метою прийняття Тимчасового порядку було запобігання поширенню на території України «коронавірусної хвороби COVID-19» та забезпечення можливості проведення річних ЗЗАТ у 2020 р. за результатами 2019 фінансового року та позачергових ЗЗАТ протягом строку дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України.

Проведення ЗЗАТ у передбачений Тимчасовим порядком дистанційний спосіб вимагає дотримання організаційних вимог, серед яких такі:

- особа, яка ініціює скликання зборів повинна укласти договір про надання послуг із дистанційного проведення загальних зборів з Центральним депозитарієм. Допускається укладення зазначеного договору шляхом приєднання до запропонованого Центральним депозитарієм договору в цілому;
- товариство повинно надіслати акціонерам через депозитарну систему України повідомлення про проведення загальних зборів;
- для участі у дистанційних ЗЗАТ акціонерам необхідно мати договір щодо обслуговування рахунку

в цінних паперах із депозитарною установою. Якщо рахунок в цінних паперах було відкрито на підставі договору між емітентом та депозитарною установою, акціонер має укласти зазначений вище договір із останньою.

Тимчасовий порядок передбачає реєстрацію акціонерів (їх представників) та голосування на дистанційні ЗЗАТ виключно шляхом подання заповнених та засвідчених бюлетенів тій депозитарній установі, яка обслуговує рахунок в цінних паперах такого акціонера. Засвідчений за допомогою кваліфікованого електронного підпису акціонера (його представника) бюлетень може подаватись в електронній формі. У випадку направлення бюлетеня у паперовій формі, останній має бути засвідчений нотаріально, або депозитарною установою, яка обслуговує рахунок в цінних паперах такого акціонера. Депозитарні установи, аналізують отримані бюлетені на відповідність вимогам Тимчасового порядку та надсилають Центральному депозитарію засвідчені кваліфікованим електронним підписом уповноваженої особи депозитарної установи їх електронні копії (скан копії). Отримана таким чином інформація консолідується Центральним депозитарієм та надсилається особі, яка скликала загальні збори для підрахунку голосів та складання протоколів за підсумками проведення ЗЗАТ.

Отже, дистанційне проведення ЗЗАТ передбачає складний і тривалий у часі процес, не достатньо зручний для акціонерів, очевидною перевагою якого є забезпечення контролю за проведенням ЗЗАТ з боку депозитарної системи та зменшення ризиків фальсифікації результатів голосування. На нашу думку, даний порядок не є альтернативним очному способом проведення ЗЗАТ та може застосовуватись лише у виключних випадках.

Зважаючи на епідеміологічну ситуацію у березні поточного (2021) року, під загрозою може опинитись проведення річних ЗЗАТ за результатами 2020 фінансового року. На нашу думку, необхідно розробити легальний порядок проведення ЗЗАТ у дистанційний спосіб, як у надзвичайних ситуаціях так і на постійній основі за рішенням товариства.

Крім того, пандемія актуалізувала загальносвітові тенденції до глобальних процесів «цифровізації» усіх сфер діяльності господарюючих суб'єктів [10 с. 8], в тому числі сфери корпоративного управління. Так, технічні інновації здатні вплинути на способи голосування та підрахунку голосів на ЗЗАТ.

Аналізуючи міжнародний досвід проведення дистанційних ЗЗАТ, варто звернутись до досвіду Сполучених Штатів Америки (США), де протягом останніх двох десятиліть активно обговорювалась

у професійних колах та випробовувалась ідея запровадження такого способу проведення загальних зборів компаній. Оскільки дане питання не належить до федерального рівня, встановлення загальних вимог до порядку організації та проведення ЗЗАТ регулюється нормативними актами окремих штатів. Вперше Загальним корпоративним законодавством штату Делавер (Delaware General Corporation Law) було дозволено компаніям, після внесення змін до статутних документів та виконання ряду формальностей, обирати «віртуальний» (virtual) або «гібридний» (hybrid) спосіб віддаленого проведення зборів вищого органу управління [11; 12]. Компанії можуть обирати формат аудіо чи відеозв'язку у режимі поточного часу із паралельною ідентифікацією та голосуванням акціонерів через захищені веб-сайти або платформи. Гібридний формат передбачає, що акціонер (представник акціонера), у визначених компанією випадках, може фізично бути присутнім на загальних зборах або брати участь у них віддалено за допомогою технічних засобів комунікації.

Той факт, що станом на 2020 рік, у 30 штатах дозволено проводити віртуальні ЗЗАТ, а у 42 — гібридні [13], беззаперечно свідчить про підвищення потреби у дистанційних способах проведення загальних зборів. Хоча законодавство кожного штату може відрізнятись та мати додаткові вимоги для проведення віртуальних зборів, проте є ряд вимог, які обов'язково слід враховувати будь-якій компанії, що обиратиме такий спосіб загальних зборів. Узагальнюючи нормативні вимоги та висновки фахівці у даній сфері [12; 13; 14], зазначимо що такими вимогами є обов'язки компанії: 1) забезпечити «розумні заходи» (такі, що не викликають сумнівів) щодо встановлення особи акціонера (його представника); 2) надати акціонерам (їх представникам) доступ до інформації необхідної для прийняття рішень з питань порядку денного; 3) створити «розумні можливості» для акціонерів (їх представників) ставити запитання, вносити пропозиції, а також брати участь в обговоренні питань протягом загальних зборів; 4) забезпечити акціонерам «розумні умови» для голосування протягом загальних зборів, або протягом певного часу наданого для голосування; 5) забезпечити надійне фіксування всіх етапів проведення віртуальних зборів, для зменшення можливості шахрайських дій щодо компанії та оспорювання результатів зборів. Законодавство також вимагає від компаній «розумно» оцінювати можливість переходу виключно на віртуальний спосіб проведення зборів, з огляду на технічні можливості їх акціонерів. Як бачимо, численні оціночні категорії, що включають поняття «розумності» залишають пев-

ний простір компаніям для обрання максимально ефективної та зручної форми та способу проведення зборів. Також практичний досвід вказує на необхідність розробки заходів на випадок коротко-, або довгострокових технічних збоїв під час проведення віртуальних ЗЗАТ.

Попри перелічені складності, додаткові обов'язки, які покладаються на компанії та ризик недовіри з боку інвесторів до проведення віртуальних загальних зборів, очевидними є цілий ряд переваг такого способу прийняття рішень:

- зменшення витрат акціонерного товариства, пов'язаних з організацією та проведенням зборів;
- зменшення витрат акціонерів щодо участі у загальних зборах;
- збільшення явки акціонерів, їх залученості до управління товариством, а отже — підвищення ролі міноритарних акціонерів при вирішенні важливих для компанії питань.

Слід погодитись із висновком, що хоча віртуальні ЗЗАТ не надають акціонерам нових корпоративних прав, однак, завдяки якіснішому обміну інформацією та збільшенню доступу всіх акціонерів до управління товариством, покращують рівень використання вже закріплених прав [15].

Починаючи з 2016 року прослідковується стійка динаміка до збільшення кількості дистанційних (електронних) загальних зборів акціонерів, як у ряді країн, що належать до англосаксонської (Великобританії, Канаді, Новій Зеландії, ЮАР), так і до романо-германської системи права (Естонія, Туреччина, Росія) [16].

В Україні, вперше можливість дистанційного проведення зборів учасниками господарських товариств було закріплено у Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р. [17]. Відповідно до ст. 33 зазначеного Закону, загальні збори можуть проводитись як через особисту присутність у визначеному місці, так і дистанційно у режимі відеоконференції, якщо при цьому всі учасники можуть одночасно бачити і чути один одного. Втім, законодавство жодним чином не врегульовує питання щодо порядку ідентифікації учасників (представників) та інших осіб присутніх на зборах, порядку та способу фіксування проведення зборів, голосування, підрахунку голосів, залишаючи ці питання на розсуд товариства. Відповідно, окремі фахівці висловлюють побоювання щодо можливих зловживань з боку недобросовісних учасників внаслідок відсутності належного законодавчого врегулювання [18].

Одна із спроб законодавчого врегулювання порядку дистанційного проведення загальних зборів

акціонерного товариства міститься у прийнятому в першому читанні законопроекті «Про акціонерні товариства» від 25.11.2019 р. [19]. Статтею 36 законопроекту передбачені два способи проведення загальних зборів: очні загальні збори (проводяться шляхом очного голосування) та «електронні загальні збори» (проводяться шляхом електронного голосування). У законопроекті не розкривається поняття «електронні загальні збори», однак передбачено, що проводяться вони мають із залученням Центрального депозитарію цінних паперів за допомогою авторизованого НКЦПФР програмно-технічного комплексу (авторизованої електронної системи). У разі проведення електронних загальних зборів, за допомогою авторизованої електронної системи здійснюється: направлення повідомлень, щодо проведення зборів, змін до порядку денного зборів; направлення пропозицій акціонерами до проекту порядку денного зборів; ідентифікація акціонера (його представника) для участі у ЗЗАТ; голосування акціонерами (їх представниками) шляхом заповнення бюлетеню та підрахунок результатів голосування. Ідентифікація акціонерів (представників) та засвідчення бюлетеню для голосування передбачає наявність в останніх кваліфікованого електронного цифрового підпису та/або інших засобів електронної ідентифікації, що відповідають вимогам, визначеним НКЦПФР.

Однак законопроект містить ряд суттєвих недоліків, які відображені у Висновку Головного науково-експертного управління 09.01.2020 р. [20]. Зокрема, на думку експертів слід дозволити дистанційний спосіб прийняття рішень шляхом проведення заочного голосування (опитування). Така норма закріплена чинним ЗУ «Про АТ» та відповідає вимогам законодавства Європейського Союзу щодо надання акціонерам можливості голосувати за допомогою засобів поштової зв'язки. Хоча законопроект було прийнято в першому читанні, він вимагає редакційного, техніко-юридичного та термінологічного доопрацювання. Вбачається нагальна потреба у нормативно-правовій деталізації порядку проведення електронних загальних зборів, умов та порядку використання авторизованої електронної системи.

Висновки. Нормативне врегулювання відносин пов'язаних із дистанційним проведенням ЗЗАТ є нагальною потребою національного законодавства, що обумовлюється загальносвітовими тенденціями у корпоративному управлінні та вимогою часу. Переваги дистанційного способу проведення ЗЗАТ, а також обмеження, пов'язані з пандемією, сприятимуть подальшому збільшенню їх кількості із

пріоритетом на ті форми, що можуть відбуватись в режимі реального часу (on-line). Залучення депозитарних установ до проведення дистанційних ЗЗАТ ставить на меті забезпечення максимальної безпеки від незаконного втручання при прийнятті рішень акціонерами. Висвітлені у статті проблемні аспекти можуть бути предметом подальших досліджень та наукових дискусій.

Література

1. Вінник О. М. Науково-практичний коментар Закону України «Про акціонерні товариства». Київ: Юрінком Інтер, 2009. 312 с.
2. Гарагонич О. В. Скликання позачергових загальних зборів акціонерного товариства з ініціативи акціонерів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2012. Вип. 19. Т. 2. С. 175–180.
3. Гарагонич О. В. Поняття та ознаки органів акціонерного товариства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 41. Т. 1. С. 148–153.
4. Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств: дис...д-ра юрид. Наук: 12.00.04. Київ, 2020. 466 с.
5. Жорнокуй Ю. М. Удосконалення корпоративного управління як спосіб попередження корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах. Право та інновації. 2015. № 1. С. 62–68.
6. Сушко Є. О. Загальні збори акціонерів у Китаї, Німеччині, Україні: порівняльний аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. 2012. Вип. 19. Т. 2. С. 215–217.
7. Спасибо-Фатєєва І. В. Представництво акціонерів. Юридичний журнал. 2010. № 10. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3482> дата звернення: 29.03.2021).
8. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008. № 50–51. Ст. 384.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 р. № 540-IX // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020. № 18. Ст. 123.
10. Про затвердження Тимчасового порядку скликання та дистанційного проведення загальних зборів акціонерів та загальних зборів учасників корпоративного інвестиційного фонду: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 196 від 16.04.2020 року. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-tymchasovoho-poriadku-sklykannia-ta-dystantsiinoho-provedennia-zahalnykh-zboriv-aktsioneriv-ta-zahalnykh-zboriv-uchasnykiv-korporativnoho-investytsiinoho-fondu/> (дата звернення: 29.03.2021).
11. Кулинич М. Б. Цифрова трансформація вітчизняних підприємств в сучасних умовах. Вісник ЖДТУ: Економіка, управління та адміністрування. 2019. № 3 (89). С. 8–15.
12. The Delaware General Corporation Law (Title 8, Chapter 1 of the Delaware Code). URL: <http://delcode.delaware.gov/title8/c001/sc07/index.html> (дата звернення: 29.03.2021).
13. Steven M. Haas, Charles L. Brewer. A Practical Guide to Virtual-Only Shareholder Meetings. Harvard Law School Forum on Corporate Governance. URL: <https://corpgov.law.harvard.edu/2017/11/17/a-practical-guide-to-virtual-only-shareholder-meetings/> (дата звернення: 29.03.2021).
14. Lisa R. Stark, Sean M. Jones, Sara M. Kirkpatrick. Delaware and the SEC Facilitate Virtual Stockholder Meetings as the COVID-19 Outbreak Spreads. URL: https://www.americanbar.org/groups/business_law/publications/blt/2020/04/virtual-meetings/ (дата звернення: 29.03.2021).
15. Anatoli van der Krans (The Virtual Shareholders Meeting: How to make it work? Journal of International Commercial Law and Technology. 2007. Vol. 2. Issue 1. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/28726-EN-the-virtual-shareholders-meeting-how-to-make-it-work.pdf> (дата звернення: 29.03.2021).
16. Жизненко О. Как электронное голосование акционеров развивается в России и мире. РБК, 04.02.2020. URL: <https://www.rrost.ru/ru/press/publications/2020/2020-02-04/> (дата звернення: 29.03.2021).
17. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018. № 13. Ст. 69.
18. Зварун Богдан. Актуальні питання проведення загальних зборів учасників і акціонерів. 06.08.2020. URL: <https://sdm-partners.com/novyny/pravovi-novini/remote-general-meetings/> (дата звернення: 29.03.2021).
19. Про акціонерні товариства: Проект Закону № 2493 від 25.11.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67468 (дата звернення: 29.03.2021).

20. Висновок Головного науково-експертного управління від 09.01.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67468 (дата звернення: 29.03.2021).

References

1. Vinnyk O. M. Naukovo-praktychnyj komentar Zakonu Ukrainy «Pro akcionerni tovarystva». Kyjiv: Jurinkom Inter, 2009. 312 s.
2. Gharaghonych O. V. Sklykannja pozacherghovykh zaghalnykh zboriv akcionernogho tovarystva z iniciatyvy akcioneriv. Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogho universytetu. Serija: Pravo. 2012. Vyp. 19. T. 2. S. 175–180.
3. Gharaghonych O. V. Ponjattja ta oznaky orghaniv akcionernogho tovarystva. Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogho universytetu. Serija «Pravo». 2016. Vyp. 41. T. 1. S. 148–153.
4. Gharaghonych O. V. Ghospodarsjka pravosub'jektnistj akcionerjnykh tovarystv: dys...d-ra juryd. Nauk: 12.00.04. Kyjiv, 2020. 466 s.
5. Zhornokuj Ju. M. Udoskonalennja korporatyvnogho upravlinnja jak sposib poperedzhennja korporatyvnykh konfliktiv v akcionerjnykh tovarystvakh. Pravo ta innovaciji. 2015. # 1. S. 62–68.
6. Sushko Je. O. Zaghaljni zbory akcioneriv u Kytaji, Nimechchyni, Ukraini: porivnjalnyj aspekt. Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogho universytetu: Serija: Pravo. 2012. Vyp. 19. T. 2. S. 215–217.
7. Spasybo-Fatjejeva I. V. Predstavnyctvo akcioneriv. Jurydychnyj zhurnal. 2010. # 10. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3482> data zvernennja: 29.03.2021).
8. Pro akcionerni tovarystva: Zakon Ukrainy vid 17.09.2008 # 514-VI // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR), 2008. # 50–51. St. 384.
9. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, sprjamovanykh na zabezpechennja dodatkovykh socialnykh ta ekonomichnykh gharantij u zv'jazku z poshyrennjam koronavirusnoji khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 r. # 540-IX // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR), 2020. # 18. St. 123.
10. Pro zatverdzhennja Tymchasovogho porjadku sklykannja ta dystancijnogho provedennja zaghalnykh zboriv akcioneriv ta zaghalnykh zboriv uchasnykiv korporatyvnogho investycijnogho fondu: Rishennja Nacionalnoji komisiji z cinnykh paperiv ta fondovogho rynku #196 vid 16.04.2020 roku. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/prozatverdzhennia-tymchasovoho-poriadku-sklykannia-ta-dystantsiinoho-provedennia-zahalnykh-zboriv-aktsioneriv-ta-zahalnykh-zboriv-uchasnykiv-korporatyvnoho-investytsiinoho-fondu/> (data zvernennja: 29.03.2021).
11. Kulynych M. B. Cyfrova transformacija vitchyznjanykh pidpryjemstv v suchasnykh umovakh. Visnyk ZhDTU: Ekonomika, upravlinnja ta administruvannja. 2019. # 3 (89). S. 8–15.
12. The Delaware General Corporation Law (Title 8, Chapter 1 of the Delaware Code). URL: <http://delcode.delaware.gov/title8/c001/sc07/index.html> (data zvernennja: 29.03.2021).
13. Steven M. Haas, Charles L. Brewer. A Practical Guide to Virtual-Only Shareholder Meetings. Harvard Law School Forum on Corporate Governance. URL: <https://corpgov.law.harvard.edu/2017/11/17/a-practical-guide-to-virtual-only-shareholder-meetings/> (data zvernennja: 29.03.2021).
14. Lisa R. Stark, Sean M. Jones, Sara M. Kirkpatrick. Delaware and the SEC Facilitate Virtual Stockholder Meetings as the COVID-19 Outbreak Spreads. URL: https://www.americanbar.org/groups/business_law/publications/blt/2020/04/virtual-meetings/ (data zvernennja: 29.03.2021).
15. Anatoli van der Krans (The Virtual Shareholders Meeting: How to make it work? Journal of International Commercial Law and Technology. 2007. Vol. 2. Issue 1. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/28726-EN-the-virtual-shareholders-meeting-how-to-make-it-work.pdf> (data zvernennja: 29.03.2021).
16. Zhyznenko O. Kak elektronnoe gholosovanye akcyonerov razvyvaetsja v Rossyy y myre. RBK, 04.02.2020. URL: <https://www.rrost.ru/ru/press/publications/2020/2020-02-04/> (data zvernennja: 29.03.2021).
17. Pro tovarystva z obmezhenomu ta dodatkovomu vidpovidalnistju: Zakon Ukrainy vid 06.02.2018 # 2275-VIII // Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR), 2018. # 13. St. 69.
18. Zvarun Boghdan. Aktualjni pytannja provedennja zaghalnykh zboriv uchasnykiv i akcioneriv. 06.08.2020. URL: <https://sdm-partners.com/novyny/pravovi-novini/remote-general-meetings/> (data zvernennja: 29.03.2021).
19. Pro akcionerni tovarystva: Proekt Zakonu # 2493 vid 25.11.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67468 (data zvernennja: 29.03.2021).
20. Vysnovok Gholovnogho naukovo-ekspertnogho upravlinnja vid 09.01.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67468 (data zvernennja: 29.03.2021).

Карпінська Наталія Володимирівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

Карпинская Наталия Владимировна
*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин
Волынский национальный университет имени Леси Украинки*

Karpinska Nataliia
*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil and Juridical Disciplines
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0001-9658-3623*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7062

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІТОСАНІТАРНОЇ ПАСПОРТИЗАЦІЇ В ЄС

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ФИТОСАНИТАРНОЙ ПАСПОРТИЗАЦИИ В ЕС

LEGAL REGULATION OF PHYTOSANITARY PASSPORTATION IN THE EU

Анотація. Стаття присвячена характеристиці правових особливостей фітосанітарної паспортизації в ЄС. Всебічний аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок про те, що наразі у науковій доктрині бракує наукових розвідок, спрямованих на визначення правової природи відносин у сфері захисту рослин в умовах постійного оновлення законодавства та інтеграційних процесів. Учені, особливо не заглиблюючись у теоретичне обґрунтування, сприймають певний підхід до юридичної природи відносин захисту рослин як дещо абсолютне зрозуміле і таке, що не потребує доведення. Разом з тим, зазначається, що незважаючи на слабко розвинені теоретико-методологічні засади правового регулювання захисту рослин, в Україні сформовано досить розгалужене фітосанітарне законодавство, основою якого виступає Закон України «Про захист рослин».

Окрему увагу приділено характеристиці виокремлених основних рис правових особливостей фітосанітарної паспортизації в ЄС, зокрема: довга історія та багаторічна апробація; еволюція та корегування; перекладення значної частини відповідальності по контролю за фітосанітарним станом рослинницької продукції на приватних суб'єктів.

Виявлено, що фітосанітарна паспортизація не завжди гарантує фактичну відсутність шкідливих організмів та встановлено той факт, що фітосанітарна паспортизація виконує не лише карантинні завдання – на неї покладається важлива задача простежуваності. Цей висновок підтверджується аналізом інформації, яка зазначається у фітосанітарному паспорті. Його основне змістовне завдання – це ідентифікація особи, яка проводила операції із рослинами чи рослинницькою продукцією.

Обґрунтовано висновок про те, що правові особливості фітосанітарної паспортизації в ЄС полягають у формуванні двоступеневої системи фітосанітарного контролю: безпосередні оператори ринку рослинницької продукції, видаючи фітосанітарні паспорти, беруть на себе відповідальність, підтверджуючи задовільний фітосанітарний стан продукції, що пройшла через них (або вироблена ними, або розфасована, або реалізована тощо), а органи публічної влади слідкують за тим, чи здатні такі суб'єкти належним чином виконувати відповідні свої обов'язки.

Ключові слова: захисні заходи, карантин рослин, фітосанітарна паспортизація, фітосанітарний контроль, ЄС.

Аннотация. Статья посвящена характеристике правовых особенностей фитосанитарной паспортизации в ЕС. Всесторонний анализ научной литературы позволяет сделать вывод о том, что сейчас в научной доктрине не хватает научных исследований, направленных на определение правовой природы отношений в сфере защиты растений в условиях постоянного обновления законодательства и интеграционных процессов. Ученые, особо не углубляясь в теоретическое обоснование, воспринимают определенный подход к юридической природе отношений защиты растений как несколько абсолютно понятно и то, что не требует доказательства. Вместе с тем, зазнается, что несмотря на слабо развитые теоретико-методологические основы правового регулирования защиты растений, в Украине сформирован достаточно разветвленное фитосанитарное законодательство, основой которого выступает Закон Украины «О защите растений».

Особое внимание уделено характеристике выделенных основных черт правовых особенностей фитосанитарной паспортизации в ЕС, в частности: длинная история и многолетняя апробация; эволюция и корректировки; переложение значительной части ответственности по контролю за фитосанитарным состоянием растениеводческой продукции на частных субъектов.

Выявлено, что фитосанитарная паспортизация не всегда гарантирует фактическое отсутствие вредных организмов и установлен тот факт, что фитосанитарная паспортизация выполняет не только карантинные задачи – на нее возлагается важная задача прослеживаемости. Этот вывод подтверждается анализом информации, отмечается в фитосанитарном паспорте. Его основное содержательное задание – это идентификация лица, проводившего операции с растениями или растениеводческой продукцией.

Обобщено вывод о том, что правовые особенности фитосанитарной паспортизации в ЕС заключаются в формировании двухступенчатой системы фитосанитарного контроля: непосредственные операторы рынка растениеводческой продукции, выдавая фитосанитарные паспорта, берут на себя ответственность, подтверждая удовлетворительное фитосанитарное состояние продукции, прошедшей через них (или производимая ими, или расфасованная или реализована т.д.), а органы публичной власти следят за тем, способны такие субъекты надлежащим образом выполнять соответствующие свои обязанности.

Ключевые слова: защитные меры, карантин растений, фитосанитарная паспортизация, фитосанитарный контроль, ЕС.

Summary. The article is devoted to the characteristics of the legal features of phytosanitary certification in the EU. A comprehensive analysis of the scientific literature allows us to conclude that currently the scientific doctrine lacks scientific research aimed at determining the legal nature of relations in the field of plant protection in a constantly updated legislation and integration processes. Scientists, especially without delving into the theoretical justification, perceive a certain approach to the legal nature of plant protection relations as something absolutely clear and such that does not require proof. At the same time, it is noted that despite the poorly developed theoretical and methodological principles of legal regulation of plant protection, Ukraine has formed a fairly extensive phytosanitary legislation, based on the Law of Ukraine «On Plant Protection».

Particular attention is paid to the characteristics of the main features of the legal features of phytosanitary certification in the EU, in particular: long history and long-term testing; evolution and adjustment; transfer of a significant part of the responsibility for controlling the phytosanitary condition of crop products to private entities. It was found that phytosanitary certification does not always guarantee the actual absence of pests and established the fact that phytosanitary certification performs not only quarantine tasks – it is entrusted with the important task of traceability. This conclusion is confirmed by the analysis of the information specified in the phytosanitary passport. Its main substantive task is to identify the person who carried out operations with plants or plant products.

The conclusion is substantiated that the legal features of phytosanitary certification in the EU are the formation of a two-tier system of phytosanitary control: direct operators of the plant market, issuing phytosanitary passports, take responsibility, confirming the satisfactory phytosanitary condition of products that was checked by them (or produced by them, or packaged, or sold, etc.), and public authorities monitor whether such entities are able to properly perform their respective duties.

Key words: protective measures, plant quarantine, phytosanitary certification, phytosanitary control, EU.

Постановка проблеми. В Україні близько 70% валової продукції сільського господарства та її експорту становить продукція рослинництва. У зв'язку з цим захист здоров'я рослин і фітосанітарні заходи набувають особливої ваги, оскільки вони можуть сприяти розвитку галузі, а можуть, навпаки, діяти як торговельні бар'єри та бути значним

тягарем для виробників та експортерів. Наприклад, надмірний фітосанітарний контроль і сертифікація призводять до значних витрат з боку аграрних виробників і заважають внутрішній та зовнішній торгівлі. Таким чином, важливим є баланс між безумовною потребою захищати здоров'я рослин і необхідністю стимулювати торгівлю і конкурентоспроможність

вітчизняних виробників на внутрішніх та зовнішніх ринках [1, с. 28–33].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі у доктрині аграрного, земельного та екологічного права бракує наукових розвідок, спрямованих на визначення правової природи відносин у сфері захисту рослин в умовах постійного оновлення законодавства та інтеграційних процесів. Учені, особливо не заглиблюючись у теоретичне обґрунтування, сприймають певний підхід до юридичної природи відносин захисту рослин як дещо абсолютне зрозуміле і таке, що не потребує доведення. Наприклад, Н. В. Шапошнікова називає правовий механізм захисту рослин окремим інститутом аграрного права, що охоплює сукупність елементів, які регулюють суспільні відносини з підтримання фітосанітарного правопорядку в Україні і спрямовані на захист рослин від шкідників, хвороб, бур'янів, а також від надмірної хімізації сільського господарства [2, с. 161–164]. В. В. Курзова теж виділяє правовий інститут захисту рослин, складовою якого є правове регулювання карантину рослин [3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виходячи із теми дослідження, основне завдання наукової статті полягає у характеристиці правових особливостей фітосанітарної паспортизації в ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі українське законодавство у сфері карантину рослин переживає євроінтеграційний період розвитку, наближаючись до законодавства ЄС. У свою чергу, ЄС, починаючи з 70-х років ХХ ст. приділяє значну увагу регулюванню безпеки не тільки сільськогосподарської та харчової продукції в цілому, а й продукції рослинництва зокрема. За цей період прийнято ряд важливих нормативних документів ЄС у цій сфері, зокрема Директива Ради 2000/29/ЄС від 8.05.2000 року про захисні заходи, спрямовані проти ввезення на територію співтовариства організмів, шкідливих для рослин або товарів рослинного походження, а також проти їх поширення у Співтоваристві, положення якої частково враховані Законом «Про карантин рослин» [4, с. 19–21]. Однак законодавство ЄС не статичне, воно еволюціонує та пристосовується до тих викликів, які диктує сучасний світ. При цьому певні механізми, передбачені в європейському фітосанітарному законодавстві, зберігаються, незважаючи на скасування попередніх нормативних актів та прийняття нових.

Досліджуючи це питання, не можливо не зупинитися на цікавій особливості європейської системи фітосанітарної безпеки, яка полягає у паспортизації рослин. Актуальність цього питання передусім заключається не стільки в порівняльно-правовому

інтересі, скільки в тому, що перелік законодавчих актів ЄС, до положень яких має бути наближене вітчизняне фітосанітарне законодавство, містить відповідні нормативні акти ЄС, що регулюють фітосанітарну паспортизацію, а саме: Директива Комісії 92/105 від 3 грудня 1992 р., якою встановлюється стандартизація фітосанітарних паспортів, призначених для переміщення певних рослин, продуктів рослинного походження та інших об'єктів у межах Співтовариства, і якою встановлюються процедури для видачі таких паспортів та умови і процедури їх заміни [5]; Директива Комісії 93/51 від 24 червня 1993 р. щодо встановлення правил переміщення певних рослин, продуктів рослинного походження або інших об'єктів через територію зони, що охороняється, а також переміщення таких рослин, продуктів рослинного походження або інших об'єктів, місцем походження яких є територія зони, що охороняється, і які переміщують у межах цієї зони [6], тощо. В Україні підготовлено проект Закону про захист рослин, який втілює у тому числі концепцію фітосанітарної паспортизації [7]. Однак ця ідея вимагає більш докладного наукового аналізу з урахуванням українських та європейських реалій.

Сутність ідеї фітосанітарної паспортизації полягає у наступному. Якщо результат фітосанітарного контролю буде задовільним, то замість фітосанітарного сертифікату, що використовується в міжнародній торгівлі, рослини, упаковка або транспортні засоби, що їх перевозять, повинні супроводжуватися паспортом рослин відповідно до виду продукту, який гарантував би його вільне переміщення у ЄС або його окремих зонах, для яких він буде дійсним. Рослини, рослинні продукти та інші об'єкти, які мають походження поза ЄС та із задовільним результатом пройдуть необхідний фітосанітарний контроль на момент їх першого ввезення у ЄС, також мають супроводжуватися паспортом рослин з тією ж метою.

Для того щоб повніше розкрити правові особливості фітосанітарної паспортизації в ЄС, слід проаналізувати кілька її основних рис:

1) *довга історія та багаторічна апробація.* Паспортизація рослин в ЄС — не нововведення. Вона функціонує вже не одне десятиріччя, що робить її абсолютно органічно вписаною до системи законодавства ЄС. Вона тісно пов'язана із іншими складовими цієї системи: наприклад, із системою харчового права, екологічного права тощо;

2) *еволюція та корегування.* Інститут паспортизації рослин розвивається із урахуванням практичних проблем, які виникають під час його функціонування, із урахуванням світових тенденцій та перманентних динамічних змін інших факторів. Дуже показовим

є положення, передбачене у ст. 4 Директиви Комісії 92/105 від 3 грудня 1992 року, відповідно до якого система використання фітосанітарного паспорту, зазначена в частині 1 статті 1, мала бути переглянута найпізніше 30 червня 1994 року [8]. Цією нормою визнається не просто можливість відстеження результативності та ефективності дії нормативного акту, а встановлюється прямий обов'язок підводити підсумки застосування права. За результатами постійного правового моніторингу система фітосанітарної паспортизації оновлювалася з метою збереження адекватності правового регулювання фактичним суспільним потребам. Законодавство ЄС щодо системи фітосанітарної паспортизації пройшло кілька етапів розвитку. Зокрема, у 2000 було прийнято Директиву 2000/29/ЄС [9], яка служила основою функціонування системи фітосанітарної безпеки протягом близько п'ятнадцяти років. Однак з того часу змінилися світові тенденції та і сам ЄС (перш за все, він значно розширився). Саме тому було прийнято рішення про перегляд та оновлення нормативно-правової основи фітосанітарної безпеки ЄС. У зв'язку з цим було прийнято Регламент (ЄС) 2016/2031 Європейського парламенту Ради від 26 жовтня 2016 року про захисні заходи проти шкідників рослин, що вносить зміни до Регламентів (ЄС) № 228/2013, (ЄС) № 652/2014 та (ЄС) № 1143/2014 року Європейського Парламенту та Ради та про скасування Директив Ради 69/464/ЄЕС, 74/647/ЄЕС, 93/85/ЄЕС, 98/57/ЄС, 2000/29/ЄС, 2006/91/ЄС та 2007/33/ЄС. Нове законодавство стало жорсткішим та посилює фітосанітарні вимоги до рослинницької продукції. Це додатково доводить важливість цієї проблематики та її стратегічне значення як для ЄС, так і для України;

3) *перекладення значної частини відповідальності по контролю за фітосанітарним станом рослинницької продукції на приватних суб'єктів.* На єдиному ринку ЄС фітосанітарний контроль фокусується саме на місці виробництва, де і здійснюється сертифікація рослин та продуктів рослинного походження. Документом, що підтверджує їх сертифікацію, є паспорт рослин. Він потрібен для переміщення рослин, рослинних продуктів та інших об'єктів, які є потенційними носіями хвороб та шкідливих організмів, у межах ЄС [10, с. 182–186]. Відповідно до законодавства ЄС фітосанітарний паспорт може видаватися не лише публічними органами — він може надаватися і приватними суб'єктами, які пройшли відповідну реєстрацію. У Директиві Комісії 92/90/ЄЕС від 3 листопада 1992 року «Про запровадження деяких зобов'язань, яким підлягають виробники та імпортери рослин, продуктів та інших предметів рослинного походження і про порядок їх

реєстрації» зазначається, що після встановлення наміру виробника, оптового магазину, центру відправки, іншої особи або імпортера дотримуватись зобов'язань, а також встановлення їх здатності це робити, офіційні відповідальні органи вносять виробників, оптові магазини, центри відправки, інших осіб або імпортерів до офіційного реєстру під індивідуальними реєстраційними номерами, що дозволяє здійснення їх ідентифікації [8]. При цьому уповноважені оператори видають паспорти лише на рослини, рослинні продукти або інші об'єкти, за які вони відповідають, та лише в приміщеннях, колективних складах та диспетчерських центрах, які знаходяться під їх відповідальністю та задекларовані ними відповідно до законодавства [10, с. 182–186]. У такий спосіб утворюється двоступенева система фітосанітарного контролю: безпосередні оператори ринку рослинницької продукції беруть на себе відповідальність, підтверджуючи задовільний фітосанітарний стан продукції, що пройшла через них (або вироблена ними, або розфасована, або реалізована тощо), а органи публічної влади слідкують за тим, чи здатні такі суб'єкти належним чином виконувати відповідні свої обов'язки. Такий концептуальний підхід до організації фітосанітарного контролю переслідує одразу кілька важливих цілей. По-перше, у такий спосіб вдається уникнути тотального контролю з боку органів влади за усіма операціями із рослинницькою продукцією в ЄС. Подібний тотальний контроль над усім товарообігом у рослинництві був би надзвичайно громіздким, складним, вимагав би великого бюрократичного апарату та ресурсів. При цьому така система, швидше за все, призвела б до низької ефективності фітосанітарного контролю при великих затратах на нього. По-друге, система фітосанітарної паспортизації дозволяє органам влади не особисто контролювати усі товарні операції (яких відбувається десятки тисяч щодня), а умови виробництва рослинницької продукції, її перевірки, належності виконання фітосанітарних заходів окремими операторами — тобто фактори більш-менш стабільні та відстежувані. Образно узагальнюючи модель фітосанітарної паспортизації, можна вказати, що мета публічного управління у сфері фітосанітарної безпеки в ЄС полягає не тому, щоб проконтролювати кожну партію рослинницької продукції у межах ЄС, а надати можливість кожному оператору цього ринку здійснювати свій власний контроль та нести за нього відповідальність. По-третє, фітосанітарна паспортизація намагається одночасно, з одного боку, задовольнити сучасні жорсткі потреби у контролі за кожною партією рослинницької продукції; з іншого

боку, — не обмежувати та не обтяжувати торгівлю, мінімально прив'язувати торговельні операції до надання певних дозволів тощо.

Слід розібратися із тим, чому в ЄС виникла така система. Об'єктивна специфіка Союзу полягає у тому, що територія єдиного ринку надзвичайно обширна, а національні кордони не стримують торгівлю всередині ЄС. Тобто фактично відбувається активне переміщення на значній території рослинницької продукції (власновиробленої та імпортованої), однак такий оборот не контролюється традиційними методами (зокрема, на кордонах національних держав). Отже, правові інструменти, які забезпечують міжнародну торгівлю рослинницькою продукцією, не могли бути застосовані для операцій всередині ЄС. Однак це не виключає потенційної загрози виникнення, поширення певних шкідливих організмів та їх перенесення територією Союзу. Наприклад, вивчаючи проблему розповсюдження у Великобританії чорної плямистості (*Colletotrichum acutatum*), науковці виявили, що близько в половині випадків зараження відбулося від імпортованої продукції, тоді як решта — це випадки придбання заражених рослин чи садивного матеріалу із розплідників на території ЄС [11, с. 266–278]. Таким чином, для ЄС простежуваність рослинницької продукції набагато критичніша ніж, наприклад, для України. Оскільки традиційними способами (зокрема, перевіркою фітосанітарних сертифікатів та здійсненням низки фітосанітарних заходів на кордоні) ЄС може відслідкувати лише частину обороту, тоді як інша частина, яка відбувається всередині та між країнами потребує особливого механізму, яким і стала фітосанітарна паспортизація.

У той же час, не слід абсолютизувати аналізовану європейську систему. Хоча паспорт рослин «підтверджує відсутність карантинних шкідників, нульову толерантність» [12, с. 475–478], дослідження європейських учених демонструють, що паспортизація рослин не завжди гарантує фактичну відсутність шкідливих організмів. Так, незважаючи на ці заходи, багато збудників хвороб рослин все ще перетинають кордони не виявленими [13, с. 891–910]. Розмірковуючи над цими проблемами, Мамфорд вважає, що оцінювати ефективність фітосанітарної системи слід за її здатністю зменшувати очікувану ймовірність успішного вторгнення, а не за впевненістю в її запобіганні [14, с. 329–348]. Існує навіть досить песимістичний підхід, представники якого найкращим засобом зменшення загроз від чужорідних шкідників вважають значне зменшення міжнародної торгівлі рослинами [15, с. 792–808]. Отже, якщо фітосанітарна паспортизація не завжди

гарантує фактичну відсутність шкідливих організмів, то що ж вона гарантує?

Фітосанітарна паспортизація гарантує, що у випадку виявленого зараження можливо з високою точністю визначити весь життєвий шлях рослин та виявити причини і місце такого зараження. Тобто фітосанітарна паспортизація виконує не лише карантинні завдання — на неї покладається важлива задача простежуваності. Цей висновок підтверджується аналізом інформації, яка зазначається у фітосанітарному паспорті. Його основне змістовне завдання — це ідентифікація особи, яка проводила операції із рослинами чи рослинницькою продукцією.

Узагалі, новим фітосанітарним законодавством ЄС покладено початок посиленій охороні життя та здоров'я рослин. Основним меседжем Європейського Союзу, який покладено в основу Регламенту ЄС 2016/2031, є розуміння того, що попередження можливої шкоди для сільськогосподарських культур та навколишнього середовища від того чи іншого шкідника є ефективнішим, ніж її усунення, а тому більше ресурсів та заходів повинні бути впроваджені заздалегідь. Одним із основних нововведень у цьому Регламенті є те, що його норми стосуються всіх шкідників — як карантинних, так і некарантинних, які в свою чергу класифіковані за рівнем небезпеки. Визначено три основні категорії шкідників: 1) до першої категорії належать такі, що відсутні в країнах ЄС або, якщо такі є, то вони локалізовані та знаходяться під офіційним контролем. Відповідні шкідники характеризуються високим ризиком для здоров'я рослин і передбачено застосування жорстких заходів, щоб запобігти їхньому потрапленню або розповсюдженню в межах країн ЄС. Такі шкідники повинні бути негайно знищені при виявленні; 2) до другої групи віднесено карантинні шкідники, які присутні в більшості країн ЄС, але відсутні в певних «захищених зонах» (ці шкідники не повинні потрапити та розповсюдитися в межах цих захищених зон); 3) і до третьої категорії віднесено некарантинні шкідливі організми, які широко представлені в ЄС (проте, оскільки вони впливають на якість рослин, то насіння або посадковий матеріал повинні бути гарантовано не п, ошкоджені такими шкідливими організмами) [16; 17, с. 85–87].

У ЄС фітосанітарний контроль побудовано на концептуальній ідеї простежуваності рослинницької продукції, у той час як в Україні — на її безпосередній перевірці. У результаті відмінності у підходах виникає різний ефект. В ЄС практично увесь обіг рослин та рослинницької продукції охоплено системою контролю. В Україні, незважаючи на постійні закиди в бюрократичності та адміністративних

бар'єрах, подібного «тотального пронизування» немає. Безпосередній контроль із отриманням підтверджуючих документів про фітосанітарний стан (фітосанітарні сертифікати, карантинні сертифікати) відбувається лише в окремих випадках: імпорт, експорт, реекспорт, вивезення з карантинної зони тощо. Звичайний обіг рослинницької продукції на території України не підлягає такому неухильному контролю, який побудовано в ЄС (і тим більше — посилено протягом останніх років).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, правові особливості фітосанітарної паспортизації в ЄС полягають у формуванні двоступеневої системи фітосанітарного контролю: безпосередні оператори ринку рослинницької продукції, видаючи фітосанітарні паспорти, беруть на себе відповідальність, підтверджуючи задовільний фітосанітарний стан продукції, що пройшла через них (або вироблена ними, або розфасована, або реалізована тощо), а органи публічної влади слідкують за тим, чи здатні такі суб'єкти належним чином виконувати відповідні свої обов'язки. Такий концептуальний підхід до організації фітосанітарного контролю переслідує

одразу кілька важливих цілей. По-перше, у такий спосіб вдається уникнути тотального контролю з боку органів влади за усіма операціями із рослинницькою продукцією в ЄС. Система фітосанітарної паспортизації дозволяє органам влади контролювати не стільки товарні операції, скільки умови виробництва та перевірки рослинницької продукції, належність виконання фітосанітарних заходів окремими операторами. Образно узагальнюючи модель фітосанітарної паспортизації, можна вказати, що мета публічного управління у сфері фітосанітарної безпеки в ЄС полягає не тому, щоб проконтролювати кожну партію рослинницької продукції у межах ЄС, а надати можливість кожному оператору цього ринку здійснювати свій власний контроль та нести за нього відповідальність. По-друге, фітосанітарна паспортизація намагається одночасно, з одного боку, задовольнити сучасні жорсткі потреби у контролі за кожною партією рослинницької продукції; з іншого боку, — не обмежувати та не обтяжувати торгівлю, мінімально прив'язувати торговельні операції до надання певних дозволів тощо. По-третє, фітосанітарна паспортизація поєднує виконання карантинних завдань із забезпеченням простежуваності.

Література

1. Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні // Економіка АПК. 2015. № 5. С. 28–33.
2. Шапошнікова Н. В. Юридична відповідальність як невід'ємний елемент правового механізму захисту рослин // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 161–164.
3. Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 22 с.
4. Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 травня 2018 року). К., 2018. С. 19–21.
5. Commission Directive 92/105/EEC of 3 December 1992 establishing a degree of standardization for plant passports to be used for the movement of certain plants, plant products or other objects within the Community, and establishing the detailed procedures related to the issuing of such plant passports and the conditions and detailed procedures for their replacement. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0105&qid=1610036231568>
6. Commission Directive 93/51/EEC of 24 June 1993 establishing rules for movements of certain plants, plant products or other objects through a protected zone, and for movements of such plants, plant products or other objects originating in and moving within such a protected zone. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993L0051&qid=1610104541713>
7. Повідомлення про оприлюднення проєкту Закону України «Про захист рослин». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0d133a24-cf26-4323-8677-15a6539f08b3&title=PovidomlenniaProOpriliudnenniaProktuZakonuUkrainiproZakhistRoslin>
8. Council Directive 2000/29/EC of 8 May 2000 on protective measures against the introduction into the Community of organisms harmful to plants or plant products and against their spread within the Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0029&qid=1615813192334>

9. Regulation (EU) № 2016/2031 of the European Parliament of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants, amending Regulations (EU) № 228/2013, (EU) № 652/2014 and (EU) № 1143/2014 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 69/464/EEC, 74/647/EEC, 93/85/EEC, 98/57/EC, 2000/29/EC, 2006/91/EC and 2007/33/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R2031&qid=1609825272091>
10. Бойко О. В. Паспорт рослин: огляд європейського законодавства // Правові проблеми розвитку сільських територій України: матеріали «круглого столу» (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, 2015. С. 182–186.
11. Calleja E. J., Ibey B., Spence N. J., Mills P. R. The effectiveness of phytosanitary controls in preventing the entry of *Colletotrichum acutatum* in the UK strawberry sector // *Plant Pathology*. 2013. Vol. 62. P. 266–278.
12. De Santis M., Griffo R., Rispoli F. National System of Surveillance Phytopathology and Quality of Processing Tomatoes // 3rd International Symposium on Tomato Diseases (Ischia, Italy, Jul 25–30, 2010). 2011. Vol. 914. P. 475–478.
13. Jones D., Baker R., Introductions of non-native plant pathogens into Great Britain, 1970–2004 // *Plant Pathology*. 2007. Vol. 56. P. 891–910.
14. Mumford J. D., Economic issues related to quarantine in international trade // *European Review of Agricultural Economics*. 2002. Vol. 29. P. 329–348.
15. Brasier C. The biosecurity threat to the UK and global environment from international trade in plants // *Plant Pathology*. 2008. Vol. 57. P. 792–808.
16. Stringent new European Union plant health regulations introduced. URL: <https://www.coleacp.org/en/actu/stringent-new-european-union-plant-health-regulations-introduced>;
17. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Європейські стандарти контролю за здоров'ям рослин // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»: матер. конф. (м. Одеса, 7–10 червня 2018 року) / відп. ред. д. ю. н., доц. Т. Є. Харитонова, к. ю. н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 85–87.

References

1. Dem'ianenko S. I., Niv'ievskiy O. V. Systema rehulivannia fitosanitarnykh zakhodiv v Ukraini // *Ekonomika APK*. 2015. № 5. S. 28–33.
2. Shaposhnikova N. V. Yurydychna vidpovidalnist yak nevidiemnyi element pravovoho mekhanizmu zakhystu roslin // *Ahrarne pravo yak haluz prava, yurydychna nauka i navchalna dystsyplina: materialy Vseukr. kruhloho stolu (25 travnia 2012 roku)*. Kyiv, 2012. S. 161–164.
3. Kurzova V. V. Ekoloho-pravove rehulivannia karantynu roslin: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.06. Kyiv, 2009. 22 s.
4. Dukhnevych A. V. Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia zastosuvannia fitosanitarnykh zakhodiv v Ukraini // *Rozvytok ahrarnoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava na zlami tysiacholit: materialy Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 18–19 travnia 2018 roku)*. K., 2018. S. 19–21.
5. Commission Directive 92/105/EEC of 3 December 1992 establishing a degree of standardization for plant passports to be used for the movement of certain plants, plant products or other objects within the Community, and establishing the detailed procedures related to the issuing of such plant passports and the conditions and detailed procedures for their replacement. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0105&qid=1610036231568>
6. Commission Directive 93/51/EEC of 24 June 1993 establishing rules for movements of certain plants, plant products or other objects through a protected zone, and for movements of such plants, plant products or other objects originating in and moving within such a protected zone. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993L0051&qid=1610104541713>
7. Povidomlennia pro opryliudnennia proiektu Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst roslin». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0d133a24-cf26-4323-8677-15a6539f08b3&title=PovidomlenniaProOpryliudnenniaProktuZakonuUkrainiproZakhistRoslin>
8. Council Directive 2000/29/EC of 8 May 2000 on protective measures against the introduction into the Community of organisms harmful to plants or plant products and against their spread within the Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0029&qid=1615813192334>
9. Regulation (EU) № 2016/2031 of the European Parliament of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants, amending Regulations (EU) № 228/2013, (EU) № 652/2014 and (EU) № 1143/2014 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 69/464/EEC, 74/647/EEC, 93/85/EEC, 98/57/

EC, 2000/29/EC, 2006/91/EC and 2007/33/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A32016R2031&qid=1609825272091>

10. Boiko O. V. Pasport roslyn: ohliad yevropeiskoho zakonodavstva // Pravovi problemy rozvytku silskykh terytorii Ukrainy: materialy «kruhloho stolu» (Kyiv, 9 hrudnia 2015 roku). Kyiv, 2015. S. 182–186.

11. Callejaa E. J., Ilbery B., Spencecand N. J., Mills P. R. The effectiveness of phytosanitary controls in preventing the entry of *Colletotrichum acutatum* in the UK strawberry sector // Plant Pathology. 2013. Vol. 62. P. 266–278.

12. De Santis M., Griffo R., Rispoli F. National System of Surveillance Phytopathology and Quality of Processing Tomatoes // 3rd International Symposium on Tomato Diseases (Ischia, Italy, Jul 25–30, 2010). 2011. Vol. 914. P. 475–478.

13. Jones D., Baker R., Introductions of non-native plant pathogens into Great Britain, 1970–2004 // Plant Pathology. 2007. Vol. 56. R. 891–910.

14. Mumford J. D., Economic issues related to quarantine in international trade // European Review of Agricultural Economics. 2002. Vol. 29. S. 329–348.

15. Brasier C. The biosecurity threat to the UK and global environment from international trade in plants // Plant Pathology. 2008. Vol. 57. S. 792–808.

16. Stringent new European Union plant health regulations introduced. URL: <https://www.coleacp.org/en/actu/stringent-new-european-union-plant-health-regulations-introduced>;

17. Bosniuk-Hryhor'ieva Yu. P. Yevropeiski standarty kontroliu za zdoroviam roslyn // Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Tretie zibrannia fakhivtsiv sporidnennykh kafedr shchodo obhovorennia stratehii evoliutsii ahrarnykh, zemelnykh, ekolohichnykh ta pryrodoresursnykh pravovidnosyn u konteksti intehratsiinoho rozvytku Ukrainy»: mater. konf. (m. Odesa, 7–10 chervnia 2018 roku) / vidp. red. d.iu.n., dots. T. Ye. Kharytonova, k.iu.n., dots. Kh. A. Hryhorieva. Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka», 2018. S. 85–87.

Романов Михайло Васильович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криминології і кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Романов Михаил Васильевич

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминологии и уголовно-исполнительного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Romanov Mykhailo

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Criminology and Penitentiary Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University*

Кахнова Марина Геннадіївна

*студентка Інституту прокуратури і кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Кахнова Марина Геннадьевна

*студентка Института прокуратуры и криминальной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Kakhnova Maryna

*Student of the Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7010

**СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ
В УКРАЇНІ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ
(НА ПРИКЛАДІ РОСІЇ, ЛАТВІЇ)**

**СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНСТИТУТА ПРОБАЦИИ
В УКРАИНЕ И ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ
(НА ПРИМЕРЕ РОССИИ, ЛАТВИИ)**

**THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE INSTITUTION
OF PROBATION IN UKRAINE AND POST-SOVIET STATES
(BY THE CASE OF RUSSIA, LATVIA)**

Анотація. Дана стаття присвячена аналізу заходів, що складають зміст пробації в Україні. Авторами зроблено висновок, що запровадження в Україні інституту пробації було зумовлено бажанням влади вирішити проблему працевлаштування осіб, звільнених з місць позбавлення волі, а також зменшити відсоток рецидиву серед таких осіб.

В Україні пробація здійснюється за трьома напрямками: досудова, наглядова та пенітенціарна.

Досудова пробація забезпечує суд формалізованою інформацією про обвинуваченого і заснована на ідеї, що злочин як суспільно-небезпечне діяння не має розглядатися судом ізольовано від особи, яка його вчинила.

Наглядова пробація передбачає здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо осіб, засуджених до певних покарань, що визначені Законом.

Пенітенціарна пробація передбачає сприяння засудженим, які готуються до звільнення у: визначенні місця проживання після звільнення, госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, а також здійснення інших заходів, пов'язаних з адаптацією засуджених в соціумі.

В дослідженні зроблено висновок, що інститут пробації забезпечує позитивний економічний ефект для держави, адже особа, залишаючись у суспільстві, продовжує сплачувати податки. До того ж, пробація сприяє зниженню рівня злочинності. Для особи, яка вчинила злочин, це шанс на виправлення, адже особа, не будучи ізольованою від суспільства, не втрачає соціальні зв'язки, роботу, сім'ю. Для суспільства, в ідеалі, це отримання справедливого правосуддя, яке покликано забезпечувати баланс між карою та інтересами соціуму.

В статті звертається увага на наявність недоліків пробації в Україні. Зокрема, автори аналізують недостатній рівень прозорості в роботі органу пробації та наявність порушень з боку персоналу вказаного органу (неналежне проведення соціально-виховної роботи із засудженими, формальний підхід до складання індивідуальних планів із засудженими), що значною мірою зменшує ефективність роботи.

Авторами досліджено систему соціальної адаптації засуджених в Росії та проаналізовано особливості системи пробації в Латвії. Виявлено схожі та відмінні риси з відповідними заходами в Україні, а також внесено пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної системи пробації.

Ключові слова: пробаційні заходи, система пробації в Україні, види пробації, переваги та недоліки пробації в Україні, Центр пробації.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу мероприятий, составляющих содержание пробации в Украине. Авторами сделан вывод, что введение в Украине института пробации было обусловлено желанием властей решить проблему трудоустройства лиц, освобожденных из мест лишения свободы, а также уменьшить процент рецидива среди таких лиц.

В Украине пробация осуществляется по трем направлениям: государственная, наблюдательная и пенитенциарная.

Досудебная пробация обеспечивает суд формализованной информацией об обвиняемом и основана на идее, что преступление как общественно-опасное деяние не должно рассматриваться судом изолированно от лица, которое его совершило.

Наблюдательная пробация предусматривает осуществление надзорных и социально-воспитательных мероприятий в отношении лиц, осужденных к определенным наказаниям, которые установлены Законом.

Пенитенциарная пробация предусматривает содействие осужденным, которые готовятся к освобождению в: определении места жительства после освобождения, госпитализации в учреждения здравоохранения лиц, а также осуществление других мероприятий, связанных с адаптацией осужденных в социуме.

В исследовании сделан вывод, что институт пробации обеспечивает положительный экономический эффект для государства, ведь лицо, оставаясь в обществе, продолжает платить налоги. К тому же, пробация способствует снижению уровня преступности. Для лица, совершившего преступление, это шанс на исправление, ведь лицо, не будучи изолированным от общества, не теряет социальные связи, работу, семью. Для общества, в идеале, это получение справедливого правосудия, которое призвано обеспечивать баланс между наказанием и интересами социума.

В статье обращается внимание на наличие недостатков пробации в Украине. В частности, авторы анализируют недостаточный уровень прозрачности в работе органа пробации и наличие нарушений со стороны персонала указанного органа (ненадлежащее проведение социально-воспитательной работы с осужденными, формальный подход к составлению индивидуальных планов по осужденными), что в значительной мере снижает эффективность работы.

Авторами исследована система социальной адаптации осужденных в России и проанализированы особенности системы пробации в Латвии. Виявлено схожие и отличительные черты с соответствующими мерами в Украине, а также внесены предложения по совершенствованию отечественной системы пробации.

Ключевые слова: пробационные мероприятия, система пробации в Украине, виды пробации, преимущества и недостатки пробации в Украине, Центр пробации.

Summary. The article analyses measures constituting the content of probation in Ukraine. The authors concluded that the introduction of the institution of probation in Ukraine was guided by authorities' determination to solve the problem of employment for the released detainees and decrease their reoffending rate.

In Ukraine, probation is exercised at three levels: pre-trial, supervisory and penitentiary.

Pre-trial probation provides the court with formalized information about the accused is based on the assumption that crime as a socially dangerous act should not be considered by the court in isolation from the person who committed it.

Supervisory probation intends to undertake supervisory, social and educational measures towards persons sentenced to certain punishments specified by law.

Penitentiary probation assists the convicts who are preparing to be released from prisons with determining places of their residence after their release, providing them with in-patient services in health centres, and other things aimed at their adaptation in the society.

The institution of probation was concluded to have a positive economic effect in terms of the state as the person staying in the society continues to pay taxes and tend to decrease the crime rate. For a person who has committed a crime, this is a chance to correct his behaviour, and retain his social ties, work and family. For the society, it means the existence of fair justice to maintain balance between punishment and the interests of the society.

The article considers the drawbacks of probation in Ukraine such as insufficient level of transparency in the operation of the probation body and the violations by the staff of this institution (improper social and educational work with convicts, a formal approach to working out the individual plans on convicts), which significantly reduce its efficiency.

The authors also examined the system of social adaptation of convicts in Russia, analysed the features of the probation system in Latvia having revealed the common and distinctive features in relation with those in Ukraine and offered improvements for the Ukrainian system of probation.

Key words: *probation measures, probation system in Ukraine, types of probation, advantages and disadvantages of probation in Ukraine, Probation Center.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Система пробації в Україні перебуває на стадії становлення. Зважаючи на наявність недоліків у функціонуванні даного інституту, виникає інтерес щодо дослідження сутності та особливостей його роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання сутності інституту пробації було предметом дослідження таких науковців як: В. Аніщук (організація служби пробації в Україні), О. Лисодед (система пробації в Латвії), С. Марків (становлення служби пробації в Україні), І. Яковець (сутність пробаційних заходів), Д. Ягунов (сучасний стан та перспективи пробації в Україні). Водночас, увага вчених не зосереджувалась на дослідженні сутності пробації в Україні в порівнянні з іншими пострадянськими країнами.

Невирішені раніше проблеми. Досі увага вчених не приділялась дослідженню пробації в Україні в компаративному зрізі (тобто порівнянням з іншими зарубіжними країнами). На нашу думку, порівняння сутності пробації в Україні з іншими зарубіжними країнами дасть змогу краще зрозуміти особливості його функціонування та місце в системі міжнародної пробації.

Формулювання цілей статті. Головна мета даної статті — проаналізувати основні напрямки пробації в Україні, виявити основні переваги та недоліки даного інституту. Другою, не менш важливою метою даного дослідження, є дослідження функціонування пробації в пострадянських країнах (на прикладі Росії, Латвії).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових резуль-

татів. Будь-який інститут (інститут пробації не є винятком з цього правила) будується на певній філософії, на певній ідеї, яка визначає особливості його функціонування. Щодо інституту пробації, то останній, на нашу думку, будується на ідеї того, що змістом покарання не завжди повинно бути саме ув'язнення особи в місцях позбавлення волі. При цьому, така думка цілком узгоджується з міжнародною практикою. Правила Ради Європи про пробацію (Рекомендація СМ/Рес(2010)1) визначають мету пробації — скорочення рецидивної злочинності шляхом встановлення позитивних взаємин з правопорушниками для здійснення контролю (включаючи нагляд в необхідних випадках), керівництва і надання їм допомоги, а також залучення їх в суспільне життя. Таким чином, пробація сприяє забезпеченню безпеки суспільства і справедливому здійсненню правосуддя [1].

Дійсно, потрібно усвідомити, що покарання у вигляді позбавлення волі слід розглядати як «руйнування особистості». Засуджений до позбавлення волі, будучи ізольованим від суспільства, втрачає навички соціального спілкування, соціальні зв'язки, сім'ю. До того ж, перебуваючи в криминогенному середовищі, є високий ризик набуття особою нових «кримінальних навичок» та досвіду вчинення нових злочинів. Проблемою також залишається питання працевлаштування осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Так, наприклад, згідно офіційної статистики (огляд результатів діяльності державної установи «Центр пробації» за 2018 рік) із 61 засудженої особи, які були направлені до центрів зайнятості населення: 11 (18% від кількості направлених) — працевлаштовано; 18 осіб (30%) — надано статус безробітного; 10 осіб (16%) — незважаючи на допомогу, відмовилися від запропонованої роботи;

13 осіб (21%) — не прибули до центру зайнятості населення; 9 осіб (15%) — не працевлаштувалися з інших причин.

Наведені вище дані свідчать про те, що роботодавці не дуже «поспішають» працевлаштувати осіб звільнених з місць позбавлення волі, адже вже апріорі розглядають останніх як суспільно-небезпечних. Як наслідок, маємо порочне коло: особа звільняється з місць позбавлення волі, та не будучи адаптованою до життя в суспільстві, втративши надію на працевлаштування та не маючи засобів до існування знову вчиняє злочин. Таким чином, рівень рецидиву серед осіб, звільнених з місць позбавлення волі залишається досить високим.

Певною мірою запровадження в Україні інституту пробації було зумовлено бажанням влади вирішити проблеми, зазначені вище. Так, стаття 4 Закону України «Про пробацію» (далі-Закон) визначає, що метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності [2].

Цікаво, що кримінальне покарання, так само як і пробація переслідують майже однакові цілі. Проте цілком зрозуміло, що ці види діяльності не є однаковими. В іншому випадку було б недоцільним формувати і впроваджувати цей інститут до правозастосовної діяльності. В цілому ж, законодавець бачить пробацію багатовекторною діяльністю, яка передбачає в своєму об'ємі і кримінальні процесуальні правовідносини, і правовідносини з виконання окремих покарань, і правовідносини з соціального патронажу та адаптації [3, с. 52–53].

Так, аналіз чинного українського законодавства дозволяє говорити про те, що пробація в Україні працює за трьома основними напрямками:

1) *Досудова пробація* — відповідно до статті 9 Закону покликана забезпечити суд формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. На нашу думку, в основу такої досудової доповіді законодавцем була закладена ідея про те, що злочин як суспільно-небезпечне діяння не має розглядатися судом ізольовано від особи, яка його вчинила. Приміром, коли суд розглядає справу щодо вчинення злочину, передбаченого статтею 185 Кримінального кодексу України. В першому випадку, крадіжка вчиняється особою, яка неодноразово вчиняла даний злочин, не бажає виправлятися та планує в подальшому займатися злочинною діяльністю. В другому випадку — злочин вчиня-

ється особою похилого віку, яка не маючи засобів до існування та не маючи можливості купити їжу, вимушено вчиняє такий злочин. В обох випадках суд має справу з одним і тим же складом злочину, але цілком зрозуміло, що міра покарання і підхід суду до призначення покарання має відрізнятись з огляду на необхідність забезпечення справедливості правосуддя та дотримання балансу між карою та інтересами суспільства.

2) *Наглядова пробація* — відповідно до статті 10 Закону поєднує в собі здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо осіб засуджених до певних покарань, що визначені Законом. Більш детально зміст наглядової пробації розкривається в Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, що затверджений наказом Міністерства юстиції України 29.01.2019 № 272/5. Так, нагляд уповноваженого органу з питань пробації полягає в обліку засуджених осіб, виклику засуджених осіб до уповноваженого органу з питань пробації та деяких інших заходах контролю. Водночас, соціально-виховні заходи передбачають складання індивідуальних планів роботи із засудженими особами, сприяння працевлаштуванню, залученню до навчання, участі у виховних заходах та соціально корисної діяльності засуджених осіб [4].

3) *Пенітенціарна пробація* — регламентується статтею 11 Закону і передбачає сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні місця проживання після звільнення, госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги, працевлаштуванні працездатних осіб. При цьому уповноважений орган з питань пробації має активно взаємодіяти у здійсненні цих заходів з органами державної влади відповідно до Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк (затверджений наказом від 03.04.2018 № 974/5/467/609/280).

З огляду на вище зазначене, можна говорити про те, що вітчизняне законодавство цілком узгоджується із міжнародною практикою та міжнародними актами, зокрема із Правилами Ради Європи про пробацію (Рекомендація CM/Rec(2010)1).

Наразі, спостерігається активний розвиток системи пробації в Україні, а отже для визначення значення даного інституту для нашої держави, доцільно розглянути переваги та недоліки функціонування

даного інституту та внесення власних пропозицій щодо поліпшення його роботи.

Протягом 2020 року проводився моніторинг ключових показників функціональності пробації. За результатами даного огляду, інституційна спроможність пробації в Україні (нормативно-правове забезпечення та інструментарій пробації, ресурсне забезпечення, співробітництво з партнерами та довіра громади) складає 84,83% (станом на 01.01.2021р.). Продуктивність (дієвість досудової, наглядової, пенітенціарної пробації) даного інституту становить 89,29% (станом на 01.01.2021р.) [5].

Як бачимо, ефективність даного інституту беззаперечна. При цьому для держави, інститут пробації забезпечує позитивний економічний ефект, адже особа залишаючись у суспільстві продовжує сплачувати податки; рівень рецидиву серед осіб, до яких була застосована пробація значно менший аніж серед осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі, а отже рівень злочинності значно зменшується. Крім цього, тримати особу в місцях позбавлення волі приблизно в 10 разів дорожче аніж застосовувати до такої особи пробаційні заходи. Для особи — це шанс на виправлення, адже особа, не будучи ізольованою від суспільства, не втрачає соціальні зв'язки, роботу, сім'ю. Для суспільства — пробація дозволяє отримати справедливе правосуддя, яке покликане забезпечувати баланс між карою та інтересами соціуму.

Водночас, пробація в Україні має певні недоліки. По-перше, це недостатній рівень прозорості в роботі даного органу, адже, наприклад, в 2020 згідно офіційних даних, наданих Мін'юстом, відсоток рецидиву серед людей, які перебувають під наглядом пробації, наразі становить 1,3%. Для порівняння, в Сполучених Штатах Америки рівень рецидивізму впродовж 2 років після закінчення нагляду складає від 12% до 30% (умовні вироки) та 61% (умовно-дострокове звільнення) [6]. До того ж, від початку переведення персоналу до Державної установи «Центр пробації», до персоналу постійно надходили акти прокурорського реагування, за результатами розгляду яких було притягнуто до дисциплінарної відповідальності багатьох працівників. Наприклад, серед найбільш поширених порушень можна виділити наступні: неналежне проведення соціально-виховної роботи із засудженими, відсутність в особових справах засуджених осіб оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, формальний підхід до складання планів індивідуальної роботи із засудженими або несвоєчасне складання цих документів, несвоєчасне надіслання або відсутність повідомлення до органів,

які мають право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності та деякі інші [5].

Як бачимо, негативні моменти у функціонування пробації в Україні наявні. На нашу думку, усунути їх можна шляхом фінансової мотивації персоналу пробації, а також здійснення постійного підвищення кваліфікації осіб, які працюють у сфері досудової, наглядової та пенітенціарної пробації.

Щодо розвитку пробації в пострадянських країнах, то наразі спостерігається дещо неоднозначна ситуація. Наприклад, в Росії і досі система пробації, як така, відсутня. В 2010 році в Російській Федерації було прийнято Концепцію про розвиток кримінально-виконавчої системи Російської Федерації, де було передбачено створення умов для підготовки осіб, що звільняються з місць позбавлення волі до подальшої постпенітенціарної адаптації через службу пробації [7]. Далі, була створена міжвідомча група з підготовки проекту Закону про пробацію, який передбачав ввести в дію інститут пробації з 2014 року [8]. Проте, даний законопроект зіштовхнувся зі значним шквалом критики з боку російських правозахисників і так і не був прийнятий. Як зазначає Д. Н. Сергеев, законопроект від 2014 року потребував суттєвого доопрацювання: повноваження служби пробації відображені в законопроекті фрагментарно. Так, основній діяльності органу пробації (його повноважень, прав і т.д.) присвячено всього 7 статей (глава 2 — «Заходи соціальної адаптації, соціальної реабілітації, контролю і нагляду») з 36. З тексту проекту федерального закону неясно, яким чином орган пробації буде здійснювати ці повноваження і що взагалі під ними розуміється. Крім цього, завдяки даному законопроекту з'явилося поняття соціальної доповіді, але проект закону приділяє цьому важливому питанню всього чотири рядки. Не зрозуміло також як і ким готується ця доповідь, якою кваліфікацією повинна володіти особа, яка підготувала доповідь [9, с. 69–70]. На сьогоднішній день, соціальна адаптація осіб, що звільняються з місць позбавлення волі здійснюються працівниками установ виконання покарання, відповідно до Наказу Міністерства юстиції Російської Федерації № 2 від 13.01.2006 г. «Об утверждении инструкции об оказании содействия в трудовом и бытовом устройстве, а так же оказании помощи осужденным, освобождаемым от отбывания наказания в исправительных учреждениях уголовно-исполнительной системы». Така соціальна адаптація є суто формальною, зважаючи на доповідь російського омбудсмена, згідно якої рівень рецидиву серед осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі невпинно зростає [10, с. 2]. В січні 2021 року Міністерство юстиції РФ

знову анонсувало початок роботи над законопроектом «Про систему пробації в Російській Федерації». Передбачається, що пробація буде створена на базі існуючих кримінально-виконавчих інспекцій. Вона стане контролювати, наприклад, виконання такого покарання, як громадські роботи. У ній будуть відзначатися умовно засуджені. Але, як підкреслюють багато експертів, однією з місій нової служби має стати допомога в соціалізації колишніх ув'язнених [11].

В Латвії інститут пробації почав діяти ще з 1 січня 2004 року, коли було введено в дію Закон Латвії «Про Державну службу пробації». Як зазначає О. В. Лисодед, основною причиною початку функціонування пробації в Латвії стало те, що після розпаду Радянського Союзу та отримання незалежності Латвія, як і низка інших країн пострадянського простору, зіткнулась із різким погіршенням криміногенної ситуації в країні: стрімко зріс рівень злочинності, у тому числі й рівень тяжких кваліфікованих злочинів із застосуванням насильства, зброї, вибухових речовин, активізувались організовані злочинні угруповання, територія країни перетворилась на трафік предметів і майна, здобутих злочинним шляхом, або ж на їх легалізацію. Уряд Латвії відреагував на ці проблеми окремими реформами системи кримінального правосуддя. Зокрема, у 1994 р. відповідно до змін у Кодекс Латвії про виконання покарань (далі — КВП Латвії) у в'язницях була введена прогресивна система виконання покарань. Поряд з цим було створено служба пробації [12, с. 273].

В Латвії повноваження Державної служби пробації закріплені досить детально. Так, остання працює за 3 основними напрямками (в цьому, а також у заходах, що складають зміст пробації є основна схожість з Україною): складення звіту про оцінку клієнта пробації, розробка програм пробації та реалізація ліцензійних програм (мова йде про програми корекції соціальної поведінки і соціальної реабілітації), а також здійснює виконання окремих видів покарань не пов'язаних з позбавленням волі [13].

Висновки з даного дослідження. Наразі, спостерігається активний розвиток та становлення системи пробації в Україні.

Інститут пробації, на нашу думку, будується на ідеї того, що змістом покарання не завжди повинно бути саме ув'язнення особи в місцях позбавлення волі.

Аналіз чинного українського законодавства дозволяє говорити про те, що пробація в Україні працює за трьома основними напрямками: досудова пробація, наглядова та пенітенціарна.

Дивлячись на досвід інших пострадянських країн (Росії, де система пробації відсутня як така та Латвії, де система пробації дуже схожа з вітчизняною) можна говорити про прогресивність інституту пробації в Україні та його ефективність, зокрема численні переваги для суб'єкта пробації, держави та суспільства в цілому.

Поряд з цим, виявлено недоліки функціонування системи пробації: необ'єктивні статистичні дані та наявність окремих порушень з боку персоналу пробації.

Література

1. Правила Ради Європи про пробацію. Рекомендація CM/Rec(2010)1 (неофіційний переклад). URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 23.03.2021).
2. Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 року № 160-VIII //База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 23.03.2021).
3. Встановлення позитивних взаємин із правопорушником як принцип пробації. Матеріали науково-практичного онлайн-«круглого столу» (м. Харків, 18 грудня 2020р.). URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2021/02/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%92%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%8F%D0%BA%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf> (дата звернення: 23.03.2021).
4. Наказ Міністерства Юстиції України від 29.01.2019 року № 272/5 «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 23.03.2021).

5. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр Пробації» за 2018 рік. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:uCIHK7DMJC8J:www.probation.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/04/%25D0%259E%25D0%2593%25D0%259B%25D0%25AF%25D0%2594-2018.docx+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 23.03.2021).

6. Ягунов Д. В. Сучасний стан та перспективи пробації в Україні: до питання філософії, цілей та показників. URL: <http://www.yagunov.in.ua/?p=1257> (дата звернення: 23.03.2021).

7. Об утверждении Концепции развития уголовно-исполнительной системы Российской Федерации до 2020 года (с изменениями на 23 сентября 2015 года). URL: <http://docs.cntd.ru/document/902241566> (дата звернення: 23.03.2021).

8. О пробаии в Российской Федерации и системе органов и организаций, ее осуществляющих [Электронный ресурс]: проект федер. закона // Сайт Саратовского Центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции. URL: http://sartraccs.ru/Law_ex/testion.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

9. Сергеев Д. Н. Нужен ли закон о пробаии? URL: <http://oaji.net/articles/2014/1211-1411310216.pdf> (дата звернення: 23.03.2021).

10. Социальная адаптация осужденных. Спецдоклад. URL: <http://ombudsman64.ru/wp-content/uploads/2020/02/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.pdf> (дата звернення: 23.03.2021).

11. Новая служба пробаии поможет осужденным на свободе. URL: <https://rg.ru/2021/01/19/novaia-sluzhba-probaccii-pomozhet-byvshim-zakliuchennym-na-svobode.html> (дата звернення: 23.03.2021).

12. Лисоед О. В. Служба пробації в Латвії: Правові засади діяльності. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18280/1/Lusoded_273-280.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

13. Мирних Руслан Служба пробаии в Латвии. URL: <https://pandia.ru/text/80/234/75664.Php> (дата звернення: 23.03.2021).

References

1. Pravyla Rady Jevropy pro probacciju. Rekomendacija CM/Rec(2010)1 (neoficijnyj pereklad). URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (data zvernennja: 23.03.2021).

2. Zakon Ukrajinu «Pro probacciju» vid 05.02.2015 roku # 160-VIII //Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrajinu»/VR Ukrajinu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (data zvernennja: 23.03.2021).

3. Vstanovlennja pozytyvnykh vzajemyn iz pravoporushnykom jak pryncyp probacciji. Materialy naukovopraktychnogho onlajn-krughlogho stolu» (m. Kharkiv, 18 ghrudnja 2020r.). URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2021/02/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%92%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%8F%D0%BA%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf> (data zvernennja: 23.03.2021).

4. Nakaz Ministerstva Justyciji Ukrajinu vid 29.01.2019 roku # 272/5 «Pro zatverdzhennja Porjadku zdijsnennja naghljadu ta provedennja socialjno-vykhovnoji roboty iz zasudzhеныmy do pokaranj, ne pov'jazanykh z pozbavlennjam voli» // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrajinu»/VR Ukrajinu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (data zvernennja: 23.03.2021).

5. Oghljad rezuljtativ dijajlnosti Derzhavnoji ustanovy «Centr Probacciji» za 2018 rik. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:uCIHK7DMJC8J:www.probation.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/04/%25D0%259E%25D0%2593%25D0%259B%25D0%25AF%25D0%2594-2018.docx+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (data zvernennja: 23.03.2021).

6. Jaghunov D. V. Suchasnyj stan ta perspektivy probacciji v Ukrajinu: do pytannja filosofiji, cilej ta pokaznykiv. URL: <http://www.yagunov.in.ua/?p=1257> (data zvernennja: 23.03.2021).

7. Ob utverzhenii Kontseptsii razvitiya ugolovno-ispolnitelnoy sistemy Rossiyskoy Federatsii do 2020 goda (s izmeneniyami na 23 sentyabrya 2015 goda). URL: <http://docs.cntd.ru/document/902241566> (data zvernennya: 23.03.2021).

8. O probatsii v Rossiyskoy Federatsii i sisteme organov i organizatsiy, ee osushchestvlyayushchikh [Elektronnyy resurs]: proekt feder. zakona // Sayt Saratovskogo Tsentra po issledovaniyu problem organizovannoy prestupnosti i korruptsii. URL: http://sartraccc.ru/Law_ex/testion.pdf (data zvernennya: 23.03.2021).

9. Sergeev D.N. Nuzhen li zakon o probatsii? URL: <http://oaji.net/articles/2014/1211-1411310216.pdf> (data zvernennya: 23.03.2021).

10. Sotsialnaya adaptatsiya osuzhdennykh. Spetsdoklad. URL: <http://ombudsman64.ru/wp-content/uploads/2020/02/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B6%D0%B4%D0B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.pdf> (data zvernennya: 23.03.2021).

11. Novaya sluzhba probatsii pomozhet osuzhdennym na svobode. URL: <https://rg.ru/2021/01/19/novaia-sluzhba-probatsii-pomozhet-byvshim-zakliuc-hennym-na-svobode.html> (data zvernennya: 23.03.2021).

12. Lysojed O.V. Sluzhba probacii v Latviji: Pravovi zasady dijajnosti. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18280/1/Lusoded_273-280.pdf (data zvernennja: 23.03.2021).

13. Myrnykh Ruslan Sluzhba probacyy v Latvyy. URL: <https://pandia.ru/text/80/234/75664.Php> (data zvernennja: 23.03.2021).

Жебровська Кристина Артаківна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Жебровская Кристина Артаковна

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры международного и европейского права
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

Zhevrovska Krystyna

*Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of International and European Law
National University «Odessa Law Academy»*

ORCID: 0000-0003-0232-9427

Рябошапченко Анастасія Олександрівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Рябошапченко Анастасия Александровна

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры международного и европейского права
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

Riaboshapchenko Anastasiia

*Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of International and European Law
National University «Odessa Law Academy»*

ORCID: 0000-0002-3369-4016

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-6995

**ЗВ'ЯЗОК МІГРАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ТА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ**

**СВЯЗЬ МИГРАЦИОННЫХ ПОТОКОВ И БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВ:
МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ**

**CONNECTION OF MIGRATION FLOWS AND STATE SECURITY:
INTERNATIONAL LEGAL REGULATION**

Анотація. Стаття присвячена розгляду підвалин та динаміки міжнародно-правового регулювання міграційних потоків через ціннісно-правовий аналіз зв'язку загроз державній безпеці з боку транснаціональних потоків біженців. Автор починає з аналізу співвідношення міграції та безпеки, який він пропонує розуміти як комплекс наявності загрози державному суверенітету з боку міграційних потоків, розмиття національної ідентичності за умови ядро вираженого етнічного характеру такої ідентичності, наявності змагання поміж державами щодо залучення людського ресурсу через транснаціональні міграційні потоки, та підвищення рівня небезпеки та насилля при наявності міграційних потоків щодо конфлікту (потенційного або існуючого). Через аналіз міжнародних угод – Конвенції про статус біженців 1951 року та Конвенції щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африці 1969 року автор приходить до висновку що, в обох до-

кументах використовується однакова юридична техніка, підвалиною якої є розуміння і одночасна гіперболізація зв'язку між міграцією та безпекою держави. Міжнародне право щодо статусу біженців є балансом гуманітарної ідеї захисту прав людей в окремому випадку обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань та безпеки кожної держави, з явною перевагою питань безпеки, які виявляються в юридичній техніці переліку виключень. Зміна цього підходу відбулася на перетині XX і XXI століття і обумовлена вона появою та розвитком концепції human security, що призводить до комплексного розуміння міжнародно-правового регулювання міграційних потоків: захист біженців, наданий Конвенцією щодо статусу біженців, має сприйматися в контексті загальних міжнародних зобов'язань держав щодо захисту прав людини. Наразі дотримання прав людини як основа для безпеки держави формує порядок денний міжнародних інституцій, насамперед тих, що входять до системи ООН. Поміж регіональних міжнародних угод Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є яскравим прикладом, що засновується на пріоритеті прав людини у питанні дій держави щодо контролю міграційних потоків, та відображає зміну дискурсу у бік прав людини. Автор прогнозує, що подальший дискурс співвідношення міграції та безпеки, зокрема, питання контролю потоків біженців, відбуватиметься в контексті концепції human security у бік зменшення гіперболізації загроз міграційних потоків безпеці держави, але сам розвиток політики держав щодо контролю потоків біженців залежатиме, в першу чергу, від наявних потоків біженців.

Ключові слова: біженці, загроза безпеці, human security, державний суверенітет.

Анотация. Статья посвящена рассмотрению основ и динамики международно-правового регулирования миграционных потоков посредством ценностно-правового анализа связи угроз государственной безопасности со стороны транснациональных потоков беженцев. Автор начинает с анализа соотношения миграции и безопасности государства, который он предлагает понимать как комплекс наличия угрозы государственному суверенитету со стороны миграционных потоков, размытие национальной идентичности при ярко выраженном этническом характере такой идентичности, наличия соревнования между государствами по привлечению человеческих ресурсов через транснациональные миграционные потоки, и уровня опасности и насилия при наличии миграционных потоков в отношении конфликта (потенциального или существующего). Через анализ международных соглашений – Конвенции о статусе беженцев 1951 года и Конвенции по конкретным аспектам проблем беженцев в Африке 1969 года – автор приходит к выводу, что в обоих документах используется одинаковая юридическая техника, основой которой является понимание и одновременно гиперболизация связи между миграцией и безопасностью государства. Международное право о статусе беженцев является балансом гуманитарной идеи защиты прав человека в частном случае обоснованных опасений стать жертвой преследований и безопасности каждого государства, с явным преимуществом вопросов безопасности, которые проявляются в юридической технике перечня исключений. Изменение этого подхода состоялась на рубеже XX и XXI века и обусловлено появлением и развитием концепции human security, что позволяет прийти к комплексному пониманию международно-правового регулирования миграционных потоков: защита беженцев, предоставляемая Конвенцией о статусе беженцев, должна восприниматься в контексте общих международных обязательств государств по защите прав человека. В современное время соблюдение прав человека как основа безопасности государства формирует повестку дня международных организаций, прежде всего входящих в систему ООН. Между региональных соглашений Протокол № 4 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод является ярким примером, который основывается на приоритете прав человека в вопросе действий государства по контролю миграционных потоков, и отражает изменение дискурса в сторону прав человека. Автор прогнозирует, что дальнейшее дискурс соотношения миграции и безопасности, в частности, по вопросам контроля потоков беженцев, будет происходить в контексте концепции human security в сторону уменьшения гиперболизации угроз миграционных потоков для безопасности государства, но само развитие политики государств по контролю потоков беженцев будет зависеть, в первую очередь, от имеющихся потоков беженцев.

Ключевые слова: беженцы, угроза безопасности, human security, государственный суверенитет.

Summary. The article is devoted to the consideration of the foundations and dynamics of international legal regulation of migration flows through the value legal analysis of the connection between threats to state security from transnational refugee flows. The Author begins with an analysis of the relationship between migration and security, which he proposes to understand as a complex of threats to state sovereignty from migration flows, such as blurring of national identity provided a pronounced ethnic nature of such identity, competition between states to attract human resources through transnational migration flows, and increasing the level of both danger and violence in the presence of migration flows in relation to the conflict (potential or existing). Through an analysis of international agreements – the Convention relating to the Status of Refugees of 1951, and the Convention on Specific Aspects of Refugees in Africa in 1969, the Author concludes that both documents use the same legal technique based on understanding and simultaneously hyperbolizing the link between migration and security of states. International law on refugee status is a balance of the humanitarian idea of protecting human rights in the individual case of legitimate

fears of persecution, and security of each state, with a clear advantage of security issues in the legal technique of providing the list of exceptions. This approach had changed at the turn of the twentieth and twenty-first centuries due to the emergence and development of the concept of human security, which leads to a comprehensive understanding of international legal regulation of migration flows: refugee protection provided by the Refugee Convention should be seen in the context of general international obligations of states for the protection of human rights. At present, a respect for human rights as a basis for state security forms the agenda of international institutions, especially those within the UN system. Among regional international agreements, Protocol No 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is a clear example, based on the priority of human rights in the state's actions to control migration flows, and it reflects a shift in human rights discourse. The Author predicts that further discourse on the relationship between migration and security, in particular – the control of refugee flows, will take place in the context of human security in the direction of reducing the hyperbolization of threats to migratory flows of security, but the development will depend primarily on existing flows of refugees.

Key words: *refugees, security threat, human security, state sovereignty.*

Постановка проблеми. Сучасне сприйняття феномену біженства на практиці завжди наптовхується на пряму чи опосередковану кваліфікацію міграційних потоків як загрози суверенітету держави. Терористичні атаки 9 вересня 2001 року на США призвели до актуалізації означеного зв'язку: можливість людини зі злими намірами потрапити до держави, звертаючись одночасно за притулком, у головах звичайних громадян постає дуже реальною. Звісно ж, у суспільному плані гіперболізація зв'язку між потоком біженців та загрози безпеці державі має негативні наслідки для гуманітарної сфери, але тема є настільки актуальною, що політичні сили отримують зі спекулювання на неї значні політичні дивіденди у багатьох країнах.

Зв'язок міграційних потоків та безпеки держави безпосереднім чином вплинув та впливає на міжнародно-правове оформлення статусу біженців та супутніх аспектів. Конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол до неї 1966 року є основними документами в цій сфері, проте напряду вони не регулюють питання співвідношення міграційних потоків та безпеки держави. Міжнародні інституції також активно займаються питаннями захисту біженців, що дозволяє казати про значний суспільний інтерес з боку міжнародного співтовариства до цього питання. Поштовхом до цього інтересу стало зростання потоків біженців, зміна їхніх напрямків, що відображає актуальність розгляду обраної теми. Таким чином, питання міжнародно-правового регулювання міграційних потоків, зокрема, потоків біженців, з огляду на безпеку держав, яка складає основу державного суверенітету, є вельми актуальним на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ціннісний зміст поняття біженства розглядався, як правило, у межах безпекових студій. Зокрема, варто назвати таких дослідників, як П. Андреас [11], Дж. Кірнднер [8], Ф. Б. Адамсон [6], Г. Демір

[1], П. Кол'єр [10] тощо. Праці вищеназваних дослідників доповнили розуміння зв'язку міграційних потоків та безпеки держави, проте поза їх увагою лишилося питання впливу цього зв'язку на міжнародно-правове оформлення захисту біженців, що також додає актуальності обраній темі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням цього дослідження є розгляд підвалин та динаміки міжнародно-правового регулювання міграційних потоків через ціннісно-правовий аналіз зв'язку загроз державній безпеці з боку транснаціональних потоків біженців.

Виклад основного матеріалу. Загальноновизнано, що держави формують національну міграційну політику відповідно до інтересів безпеки та економічних інтересів. Політологічний зв'язок між феноменами глобалізації, міграції та безпеки є беззаперечним, проте варто зазначити, що активний процес «політизації» державних кордонів почався лише після закінчення холодної війни [11]. Хоча історично держави розуміють кордони як просторову межу свого суверенітету, міграційні процеси не відігравали значної ролі раніше у порівнянні з сьогоднішнім, тому мусимо говорити про еволюційну природу ціннісного наповнення поняття міжнародної та внутрішньої міграції в міжнародному суспільстві та, зокрема, у міжнародному праві.

Дискусія щодо зв'язку міграційних процесів та національної безпеки держав впливає із загального дискурсу щодо впливу глобалізації на національну безпеку [8], та розглядається у трьох ключових сферах: (1) державний суверенітет, або ж загальна спроможність та автономність державних акторів; (2) баланс сил поміж державами; та (3) природа насильницького конфлікту в міжнародній системі [6, с. 167]. Зрозуміло, що зв'язок міграційних процесів та національної безпеки також наявний і в інших сферах (наприклад, у сфері захисту прав людини), проте саме ці три ключові сфери формують сучасний

дискурс. Для повноцінного усвідомлення зв'язку міграційних процесів та національної безпеки держав розглянемо детально ці сфери.

Щодо сфери державного суверенітету два ключових моменти об'єднують поняття міграції та національної безпеки: контроль державних кордонів та аспекти національної ідентичності. Обидва моменти розглядаються через призму наявності або відсутності загрози для держави: нездатність до контролю державного кордону призводить до неконтрольованої міграції між державами, що, у свою чергу, може призвести до втрати здатності держави надавати публічні послуги, або ж навіть до конфліктів щодо розподілення ресурсів. Такі явища як організація кримінальних груп на етнічній основі є певним відображенням зв'язку міграційних процесів та національної безпеки держави з негативним відтінком. Не можна заперечувати той факт, що міграція створює певну перешкоду для підвищення здатності держави до суверенних дій [6, с. 179]. Проте тут важливо підкреслити, що держави віднайшли шлях до мінімізації негативного впливу міграції на державний суверенітет — процеси впровадження нових технологій (біометрика, створення електронних баз даних тощо) та міжнародної взаємодії у сфері перетинання державних кордонів. Отже, збільшення міграційних потоків через різні чинники призвели до винайдення нових форм урядування кордонів, що відповідає національним інтересам держави, а практична реакція світових держав відображає характеристику зв'язку міграції та державного суверенітету — загроза державному суверенітету з боку міграційних потоків існує, проте може бути мінімізована, а її рівень не можна визнати високим.

Аналогічних висновків приходять вчені [6, с. 182–182] при розгляді зв'язку міграційних процесів і національної ідентичності: здатність держави контролювати міграційні процеси створює необхідний приплив робочої сили у державу, формує нові соціальні групи, підвищує рівень плюралізму в суспільстві. Взагалі, розуміння міграційних процесів як загрози для національної ідентичності характерно для держав, які обрали расовий або національних критерій для об'єднання суспільства, що наразі не відповідає сучасному стану розвитку міжнародного суспільства. Хоча деякі країни й засвідчують високі рівні натуралізації мігрантів, проте жодна країна світу не є прикладом успішного й остаточного вирішення проблеми інтеграції етнічних, расових чи релігійних меншин, представників іммігрантських груп в усталену систему держава-нація [1, с. 180].

Сфера балансу сили поміж державами активно використовує міграційні процеси і супутні явища

у своєму обороті. Трудова міграція між державами прямо впливає на баланс сил: держави, до яких мігрують, активно використовують робочу силу (будь-якої кваліфікації) для досягнення економічних інтересів, держави, звідки мігрують, отримують дивіденди у формі збільшення фінансової спроможності населення через наявні грошові перекази з-за кордону. У той же час, наявність транснаціональної діаспори дозволяє державам активно просувати національні інтереси на міжнародному рівні [12]. Проте позитивний вплив міграції на баланс сили поміж державами відбувається за умови наявності сталих зв'язків між такими державами та контролю міграційних процесів; негативні наслідки міграції, такі як відсутність висококваліфікованих робітників у країнах, що розвиваються (зокрема, в Африці) впливають на баланс сил поміж державами і є наслідком невдалої політики держави щодо розвитку людського потенціалу. Можна навіть констатувати, що існує змагання поміж державами щодо залучення людського ресурсу через транснаціональні міграційні потоки. Отже, міграційні потоки впливають на баланс сил поміж державами і можуть бути залучені до формування внутрішньої та зовнішньої політики, але матимуть позитивний ефект за умови формування ефективної політики розвитку людського потенціалу.

Щодо впливу міграційних потоків на підвищення ризику насильницького конфлікту варто зазначити, що розрізняють три основні способи впливу: (1) міграційні потоки можуть надавати ресурси для ведення насильницьких дій, (2) міграційні потоки надають можливість для формування організованої злочинності, (3) міграційні потоки надають передумови для міжнародного тероризму [6, с. 191]. Стан безпосереднього зв'язку міграції та безпеки у площині впливу на природу насильницького конфлікту надав змогу Полу Кол'єру аргументувати, що «поява діаспори робить життя тих, хто залишився [у країні походження], значно більш небезпечним у ситуації після конфлікту» [10, с. 6]. Отже, міграційні потоки напряму впливають на природу конфлікту та постконфліктної ситуації, причому можуть призводити до підвищення рівня небезпеки та насилля.

Таким чином, співвідношення міграції та безпеки треба розуміти як комплекс наявності загрози державному суверенітету з боку міграційних потоків, розмиття національної ідентичності за умови ядро вираженого етнічного характеру такої ідентичності, наявності змагання поміж державами щодо залучення людського ресурсу через транснаціональні міграційні потоки, та підвищення рівня небезпеки та насилля при наявності міграційних потоків щодо

конфлікту (потенційного або існуючого). Комплекс вищезгаданих факторів важливий для нашого розгляду, адже саме він формує сприйняття міждержавної міграції та феномену біженства, безпосередньо впливаючи на міжнародно-правове регулювання відповідних сфер.

Міжнародне право розрізняє політичну та економічну міграцію через виокремлення певних категорій мігрантів та їхнього мотиву перетину кордону. Власне поняття «біженець» є чітко сформованим поняттям для означення окремої категорії людей, що формують міграційні потоки. Відповідно до приписів Конвенції про статус біженця 1951 року біженцем є особа, яка «...через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань» [3].

Насамперед необхідно зазначити, що сфера контролю транснаціональних міграційних потоків входить до виключної сфери розсуду держави та є проявом державного суверенітету в міжнародному праві: лише сама держава вирішує хто має право в'їжджати на її територію. Певною мірою, цей необмежений розсуд можна охарактеризувати як прояв права кожної держави будувати свою політичну систему. Таким чином міжнародне право прямо підтверджує тезу про те, що неконтрольовані міграційні потоки негативно впливають на безпеку держави, що підриває державний суверенітет, тому у сфері міжнародного регулювання міграційних потоків використовується презумпція правомірності дій держави: держава має право регулювати які категорії осіб та на яких умовах мають право в'їжджати і перебувати на її території; не існує в міжнародному праві жодного універсального документу, який би виходив із презумпції свободи переміщення осіб через державні кордони. Повний суверенітет держави над міждержавними міграційними потоками є наріжною підвалиною міжнародного права та наслідком розуміння і одночасної гіперболізації зв'язку міграції та безпеки держави.

Міжнародно-правове врегулювання статусу біженців є проявом гуманітарної ініціативи та вирізняє категорію біженців поміж усіх осіб, що мігрують: біженці є виключенням із загального правила

про державний суверенітет над міграційними потоками. Міжнародно-правовому врегулюванню статусу біженців слугував порядок денний на затвердження прав людини як цінності міжнародного права; проте права людини як основа для біженських прав жодним чином не вплинула на переосмислення зв'язку між міграційними потоками та безпеки держави з відповідними негативними наслідками. Ця теза знаходить своє підтвердження в частинах C, D, E і F статті 1 Конвенції про статус біженців [3]: за своєю суттю ці частини розписують випадки, за наявності яких особа не може вважатися біженцем навіть за наявності обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань, отже чітко окреслює «виключення з виключення» повного суверенітету держави над міждержавними міграційними потоками і надає перевагу основам державної безпеки над гуманітарною ініціативою захисту прав людини (ця перевага яскраво виявляється у частині F статті 1).

Причому повний розсуд держави щодо надання статусу біженця, а отже і розсуд щодо допущення особи на свою територію без дотримання звичайних умов в'їзду, підтверджується ст. 5 Конвенції про статус біженців: «Ніщо в цій Конвенції не порушує жодних прав і переваг, наданих біженцям будь-якою Договірною Державою незалежно від цієї Конвенції» [3]. Цікаво, що регіональні міжнародні угоди розширюють поняття біженців на підставі поваги до прав людини та гуманітарної ініціативи: наприклад, Конвенція щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африці 1969 року в ст. 1 розширює поняття «біженець», встановлюючи, що біженцем також є особа, яка внаслідок зовнішньої агресії, окупації, іноземного домінування або подій, які серйозно підірвали публічний порядок на окремій території або в цілому в країні національного походження, змушена покинути своє постійне місце проживання з метою пошуку притулку в іншому місці поза межами країни свого національного походження [9]. Хоча Конвенція щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африці надає правовий захист теоретично більш широкій групі осіб, ніж Конвенція про статус біженців, в обидвох документах використовується однакова юридична техніка, підвалиною якої є розуміння і одночасна гіперболізація зв'язку між міграцією та безпекою держави. Аналогічно до міжнародних стандартів Конвенція щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африці використовує техніку виключення певних осіб із категорії біженців, якщо вони становлять потенційну загрозу безпеці держави.

Отже, міжнародне право щодо статусу біженців є балансом гуманітарної ідеї захисту прав людей

в окремому випадку обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань та безпеки кожної держави, з явною перевагою питань безпеки, які виявляються в юридичній техніці переліку виключень. Причому виключення, перелічені у ст. 2 Конвенції про статус біженців і ст. 1 Конвенції щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африці, спрямовані на захист державних кордонів, підтримку національної ідентичності держави, та зниження рівня небезпеки та насилля щодо конфлікту (потенційного або існуючого). Таким чином, можна констатувати наявність негативного забарвлення зв'язку міграційних потоків та безпеки держави в міжнародному праві, яке є тим середовищем, що оточує права та особистий статус біженців.

Виникнення концепції *human security* (з англ.: особистісна безпека, або безпека людини) стало логічним етапом розвитку сфери міжнародної безпеки. Концепція пов'язує різні аспекти статусу особистості — правовий, соціальний, гуманітарний, економічний — в єдину структуру з метою запобігання лихам людини, використовуючи різні методи, у першу чергу, закріплюючи такий стан індивіда, який забезпечує йому безпеку для повноцінного розвитку. Перше нормативне визначення поняття *human security* з'явилося в 1994 році в публікації ООН «Доповідь про розвиток людини» («*Human Development Report*»). «Концепція безпеки — йдеться в доповіді — надзвичайно широка, щоб визначити її дуже чітко: як безпеку території від зовнішньої агресії або як захист національних інтересів у зовнішній політиці, або як глобальна безпека від загрози ядерного знищення... Осторонь залишаються законні потреби звичайних людей, які прагнуть до безпеки в своєму повсякденному житті» [7, с. 22]. У загальних рисах, концепцію *human security* можна охарактеризувати як ідеальну конструкцію, яка керується ідеєю того, що найбільш повне дотримання прав людини як у державі, так і у всьому світі, є основою для побудови безпечного середовища для всіх.

Зрозуміло, що концепція *human security* вплинула не тільки на переосмислення безпекової сфери, але також змінила сприйняття проблеми біженства. Спеціальний доповідач Комісії з прав людини зазначив, що «при використанні суверенних прав контролю в'їзду, перебування, та пересування мігрантів, як і відповідної політики імміграції, політики щодо біженців та притулку, держави повинні рахуватися з міжнародними зобов'язаннями, які вони мають виконувати у галузі прав людини. Іншими словами, Держави-члени Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, Міжнародної конвенції щодо ліквідації всіх форм расової дискримінації,

Конвенції щодо ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, та Конвенції про права дитини повинні гарантувати всім, хто перебуває на їх території та під їх юрисдикцією, права, визнані у цих юридичних інструментах» [13, с. 11]. Таким чином Спеціальний доповідач наголосив, що захист біженців, наданий Конвенцією щодо статусу біженців, має сприйматися в контексті загальних міжнародних зобов'язань держав щодо захисту прав людини.

Варто підкреслити, що підхід до поняття біженства з позиції концепції *human security* характерний саме для міжнародних інституцій, які займаються різними аспектами прав людини, та деяким державам, які просувають концептуальні елементи концепції (наприклад, Японія). На сьогодні, зв'язок між проблемами державної безпеки та міграційними потоками розглядається з позицій захисту прав людини, що безпосередньо підкреслює гуманітарні принципи, що лягли в основу поняття біженця. На підтвердження цього можна навести приклад Підсумкового документу Всесвітнього Саміту 2005 року, в якому підрозділ «захист біженців та надання їм допомоги» внесений у розділ «Права людини» [2]. Проте зміни підходу у бік мінімізації загроз, які потенційно утворюють потоки біженців, відсутні у сфері правового оформлення цієї сфери на міжнародному рівні.

Не можна не згадати про стан міграційних потоків на європейському регіональному рівні. Завдяки практиці Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), для якого першочерговим завданням є захист прав людини відповідно до приписів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та окремим аспектам правового оформлення міграційних потоків, в Європі прослідковується зовсім інша ситуація, аніж на глобальному рівні.

У Протоколі № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї [4], стаття 2 якої закріплює свободу пересування: «Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території... На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб». Наразі вищезгаданий Протокол ратифікований 43 державами-членами Ради Європи. Хоча початково при прийнятті цього Протоколу

держави погоджувалися, що він жодним чином не вплине на суверенні права держави щодо допуску осіб на її територію [1, с. 15], відповідно до практики ЄСПЛ він застосовується до випадку потоків біженців, а особливо — щодо питання заборони колективного вислання біженців. ЄСПЛ не ставить під сумнів право держав на встановлення власної імміграційної політики, але проблеми, пов'язані з управлінням міграційними потоками, не можуть виправдати застосування практик, що є несумісними з Конвенцією. Варто наголосити, що відповідні аргументи ЄСПЛ почали з'являтися з початком XXI сторіччя, що є проявом зміни дискурсу в питанні співвідношення загроз потоків біженців і державної безпеки.

Як видно з цитованої вище статті, Рада Європи використовує інший підхід до регулювання міграційних потоків, який полягає в оцінці обмежень та дій держави з презумпцією свободи пересування.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. З наведеного аналізу можна зробити висновок, що співвідношення міграції та безпеки треба розуміти як комплекс наявності загрози державному суверенітету з боку міграційних потоків, розмиття національної ідентичності за умови ядро вираженого етнічного характеру такої ідентичності, наявності змагання поміж державами щодо залучення людського ресурсу через транснаціональні міграційні потоки, та підвищення рівня небезпеки та насилля при наявності міграційних потоків щодо конфлікту (потенційного або існуючого). Ці підвалини наявності

загроз державній безпеці з боку міграційних потоків перенесені в міжнародно-правове оформлення відповідної сфери: контроль транснаціональних міграційних потоків входить до виключної сфери розсуду держави та є проявом державного суверенітету в міжнародному праві. Незважаючи на той факт, що гуманітарна ініціатива стала основою для міжнародно-правового оформлення статусу біженця, права людини як основа для біженських прав жодним чином не вплинули на переосмислення зв'язку між міграційними потоками та безпеки держави, що підтверджується приписами Конвенції про статус біженців 1951 року.

Зміна дискурсу щодо співвідношення міграції та безпеки відбулося на перетині 1990–2000 років завдяки появі та просування концепції *human security*. Наразі дотримання прав людини як основи для безпеки держави формує порядок денний міжнародних інституцій, насамперед тих, що входять до системи ООН. Поміж регіональних міжнародних угод Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є яскравим прикладом, що засновується на пріоритеті прав людини у питанні дій держави щодо контролю міграційних потоків. Можна видати прогноз, що подальший дискурс співвідношення міграції та безпеки, зокрема, питання контролю потоків біженців, відбуватиметься в контексті концепції *human security* у бік зменшення гіперболізації загроз міграційних потоків безпеці держави, але сам розвиток політики держав щодо контролю потоків біженців залежатиме, у першу чергу, від наявних потоків біженців.

Література

1. Гьокхан Демір. Глобальні міграційні процеси: політика визнання «іншого» і проблема адаптації мігрантів // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2016. № 66. С. 170–182.
2. Итоговый документ Всемирного саммита 2005 года. Принят резолюцией 60/1 Генеральной Ассамблеи от 16 сентября 2005 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/outcome2005_ch4.shtml#t3.
3. Конвенція про статус біженців 1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-995_011.
4. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059.
5. Explanatory Report to Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto. Strasbourg, 16.IX.1963.
6. Fiona B. Adamson. Crossing Borders: International Migration and National Security // International Society, Summer 2006. Vol. 1. No. 1. PP. 165–199.
7. Human Development Report, 1994: United Nations Development Programme, by United Nations Development Programme. N.Y.: Oxford University Press, 1994.
8. Johnathan Kirdhner, ed. Globalization and National Security (New York, Routledge, 2006).

9. OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa, adopted by the Assembly of Heads of State and Government at its Sixth Ordinary Session, Addis-Ababa, 10 September 1969. URL: <https://www.unhcr.org/about-us/background/45dc1a682/oau-convention-gover-ning-specific-aspects-refugee-problems-africa-adopted.html>.

10. Paul Colier. *Economic Causes of Civil Conflict and Their Implications for Policy*. Economics of Crime and Violence Paper, World Bank, Washington DC, 2000.

11. Peter Andreas. *Border Games: Policing the U.S.-Mexico Divide*. Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2000.

12. Shain, Yossi, and Aharon Barth. *Diasporas and International Relations Theory* // International Organization. 2003. Vol. 57. No. 3. PP. 449–479.

13. United Nations General Assembly. *Report on the Human Rights of Migrants Submitted by the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights*, Geneva, UN, 2004.

References

1. Hyokhan Demir. *Global Migration Processes: the police of acknowledgement of ‘another’ and the problem of migrants’ adaptation* // Humanitarny Visnyk ZDIA. 2016. No 66. PP. 170–182.

2. World Summit Outcome Documents 2005. Adopted by UN General Assembly Resolution 60/1, 16 September 2005. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/outcome2005_ch4.shtml#t3.

3. 1951 Refugee Status Convention. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

4. Protocol No 4 to Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059.

5. Explanatory Report to Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto. Strasbourg, 16.IX.1963.

6. Fiona B. Adamson. *Crossing Borders: International Migration and National Security*. International Society. Summer 2006. Vol. 1. No. 1. PP. 165–199.

7. Human Development Report, 1994: United Nations Development Programme, by United Nations Development Programme. N.Y.: Oxford University Press, 1994.

8. Johnathan Kirdhner, ed. *Globalization and National Security* (New York, Routledge, 2006).

9. OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa, adopted by the Assembly of Heads of State and Government at its Sixth Ordinary Session, Addis-Ababa, 10 September 1969. URL: <https://www.unhcr.org/about-us/background/45dc1a682/oau-convention-gover-ning-specific-aspects-refugee-problems-africa-adopted.html>.

10. Paul Colier. *Economic Causes of Civil Conflict and Their Implications for Policy*. Economics of Crime and Violence Paper, World Bank, Washington DC, 2000.

11. Peter Andreas. *Border Games: Policing the U.S.-Mexico Divide*. Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2000.

12. Shain, Yossi, and Aharon Barth. *Diasporas and International Relations Theory* // International Organization., 2003. Vol. 57. No. 3. PP. 449–479.

13. United Nations General Assembly. *Report on the Human Rights of Migrants Submitted by the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights*, Geneva, UN, 2004.

Олейников Сергій Миколайович

*кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України*

Олейников Сергей Николаевич

*кандидат юридических наук, доцент, ведущий научный сотрудник
НИИ государственного строительства и местного самоуправления
Национальной академии правовых наук Украины*

Oleinykov Serhii

*PhD in Law, Associate Professor, Leading Researcher
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of
National Academy of Legal Sciences of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7052

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ ПРИМУС В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЕ ПРИНУЖДЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ

STATE-LEGAL COMPULSION IN THE CONDITIONS OF POLITICAL REGIMES

Анотація. Державний примус аналізується, виходячи з правової природи та правових обмежень державної влади. Примусова функція влади має правовий вимір – правові підстави і форми, позначаючись поняттям державно-правового примусу. Соціологія відбиває процес адаптації його змісту до специфіки політичних режимів – традиційних і модернізаторських, в яких примусова функція етапу демократичного транзиту не виключає примусового свавілля.

Метаморфози політичного режиму набувають гібридних форм, мімікрії, видимій легітимності демократичних форм і інститутів, коли владні примусові заходи реально виявляються як обумовлені правовими імперативами, так і неправові – тривіальне владне свавілля, яке ігнорує як правові вимоги, так і інститути громадської думки, громадського контролю та ін. Традиційне сприйняття примусу породжене архаїкою ментальних традицій етатизму.

Правова обумовленість державного примусу визначає його легітимність, суспільне визнання, як необхідного інструменту захисту, охорони, здійснення та відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. Сучасне розуміння державного примусу, як правової категорії, визначає його як публічно-владну діяльність, види і міра якої визначені правовими принципами і нормами, а її організація (інститути, повноваження, правові ресурси) здійснюється в передбачених законодавством правових формах, що містять систему вимог до суб'єктів державно-правового примусу в умовах демократичного режиму. До правових вимог включені й етичні стандарти – міжнародно-правові та національно-правові, які імплементовані до сучасних етичних кодексів поведінки державних службовців.

Здійснення примусу в правових формах – його визначальна властивість. А процесуальна форми робить примусові заходи транспарентними, відкриває доступ до контролю з боку суспільства. Державно-правовий примус обґрунтований легітимними підставами, морально-правовими вимогами правової етики в публічному управлінні, державній службі під час застосування примусових легітимних заходів, формування «етичної інфраструктури» для усіх інститутів влади.

Ключові слова: державний примус, політичний режим, правова природа влади, обмеження влади, функції держави, заходи примусу, види примусу.

Аннотация. Государственное принуждение анализируется, исходя из правовой природы и правовых ограничений государственной власти. Принудительная функция власти имеет правовое измерение – правовые основания и формы, отражаясь понятием государственно-правового принуждения. Социология отражает процесс адаптации его содержания к специфике политических режимов – традиционных и модернизаторских, в которых принудительная функция этапа демократического транзита не исключает принудительного произвола.

Метаморфозы политического режима приобретают гибридных форм, мимикрии, видимой легитимности демократических форм и институтов, когда властные принудительные меры реально оказываются как обусловленные правовыми императивами, так и неправовые – тривиально властное своеволие, которое игнорирует как правовые требования, так и институты общественного мнения, общественного контроля и др. Традиционное восприятие принуждения порождено архаикой ментальных традиций этатизма.

Правовая обусловленность государственного принуждения определяет его легитимность, общественное признание, как необходимого инструмента защиты, охраны, осуществления и восстановления нарушенных прав и свобод человека и гражданина. Современное понимание государственного принуждения, как правовой категории, определяет его как публично-властную деятельность, виды и степень которой определены правовыми принципами и нормами, а ее организация (институты, полномочия, правовые ресурсы) осуществляется в предусмотренных законодательством правовых формах, содержащих систему требований к субъектам государственно-правового принуждения в условиях демократического режима. С правовыми требованиями включены и этические стандарты – международно-правовые и национально-правовые, которые реализованы в современных этических кодексах поведения государственных служащих.

Осуществление принуждения в правовых формах – его определяющая свойство. А процессуальная формы делает принудительные меры транспарентными, открывает доступ к контролю со стороны общества. Государственно-правовое принуждение легитимационно обосновано морально-правовыми требованиями правовой этики публичного управления, государственной службы при применении принудительных легитимных мероприятий, формированием «этической инфраструктуры» для всех институтов власти.

Ключевые слова: государственное принуждение, политический режим, правовая природа власти, ограничения власти, функции государства, меры принуждения, виды принуждения.

Summary. State coercion analyzed based on the legal nature and legal restrictions of state power. The coercive function of power has a legal dimension – legal foundations and forms, reflected in the concept of state-legal coercion. Sociology reflects the process of adapting its content to the specifics of political regimes – traditional and modernizing, in which the compulsory function of the stage of democratic transition does not exclude compulsory arbitrariness.

Metamorphoses of the political regime acquire hybrid forms, mimicry, the apparent legitimacy of democratic forms and institutions, when coercive power measures actually turn out to be both conditioned by legal imperatives and unlawful – a trivial power arbitrariness that ignores both legal requirements and institutions of public opinion, public control and etc. The traditional perception of coercion generated by the archaic mental traditions of etatism.

The legal conditionality of state coercion determines its legitimacy, public recognition, as a necessary tool for the protection, protection, implementation and restoration of violated human and civil rights and freedoms. The modern understanding of state coercion, as a legal category, defines it as a public-power activity, the types and extent of which determined by legal principles and norms. And its organization (institutions, powers, legal resources) is carried out in the legal forms provided for by law, containing a system of requirements for subjects state and legal coercion in a democratic regime. The legal requirements also include ethical standards – international legal and national legal, which implemented in modern ethical codes of conduct for civil servants.

Key words: state coercion, political regime, legal nature of power, restrictions on power, functions of the state, measures of coercion, types of coercion.

Постановка проблеми. Правова природа державної влади вимагає її організації і функціонування в форматі правових обмежень. Це значить, що її примусова функція в умовах демократичного режиму має виключно правовий вимір, здійснюючись на правових підставах і в правових формах. Тому такий примус має прояв правової природи і позначається поняттям державно-правового примусу. Він має

розглядатися як категорія, зміст якої неможливо від'єднати від специфіки реальних політичних режимів – традиційних і модернізаторських. Втілення категорії державно-правового примусу, його реальна соціологія відбиває процес адаптації державного примусу до специфіки режиму. Сучасні держави, що потрапили в важкий транзит до демократичного політичного середовища, не в змозі відмовитися від

примусової функції, як однієї з своїх невід'ємних суттєвих ознак, без якої стає майже неможливим виконання будь-якої з інших її функцій, а право виступає критерієм обґрунтованості її застосування, визначає необхідні та виправдані засоби примусу. Але сучасний стан державності все ж не виключає свавілля влади під час застосування примусових функцій.

Доцільне акцентувати увагу не на їх відокремленій функціональній дії, а саме на правовій обумовленості державного примусу, легітимація якого обумовлюється суспільним визнанням неминучості й безальтернативності його використання, як необхідного інструменту захисту, охорони, примусових форм здійснення та відновлення порушених *прав і свобод* людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень. Аналітика з означеної проблеми прикладалася до питань функцій державного примусу [1, с. 120–122], його видів [2, с. 35–40; 3, с. 1–7; 4, с. 11–34], головних ознак [5, с. 197–205], аналізу державного примусу як методу здійснення державної влади [6] та сучасної держави [7]. Зверталася увага на особливості здійснення державного примусу в умовах демократичного режиму [8], досліджувалися заходи державного примусу в галузях публічного права [9], особливості конституційно-правового примусу [10, с. 14]. Важливо те, що не залишилися осторонь проблеми моральних підстав владної діяльності, й зокрема, примусової [11, с. 238–243]. Нові підходи в дослідженнях проблематики державно-примусової діяльності окреслені в енциклопедичній [12, с. 104–106] та навчальній університетській літературі [13, с. 87–89; 14, с. 375–390].

Мета статті обумовлена специфікою проблеми і орієнтує на дослідження форм примусової діяльності інститутів влади, єдиною легітимною з яких в умовах правової держави та верховенства права природньо є саме *державно-правовий* примус. Специфіка його правового змісту та властивостей пізнаються шляхом відокремлення від суміжних категорій, розглядаються в мінливих умовах політичних режимів держав, мають відбивати стан державно-правового гарантування реалізації суб'єктами вимог правових принципів, норм і міжнародних стандартів примусової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Специфіка методу державного примусу в політико-правовому просторі соціуму часів демократичного транзиту полягає в тому, що будь-який примус від імені держави прямо або побічно стосується прав і свобод громадян, виправдано чи не виправдано (легітимно чи нелегітимно) обмежуючи їх. Однак, перш за все,

предметом юридично обґрунтованого примусу вважаються мотиви антисоціальної поведінки суб'єктів права, в якому примусово знімаються протиріччя між загальною та індивідуальною волею, що стимулює правомірну поведінку як індивідуальних суб'єктів, так і інститутів публічної влади.

У практиці транзиту політичної і правової систем перехідний етап суспільства нерідко супроводжується метаморфозами політичного режиму, часто здобуває гібридні форми, мімікрію, видиму легітимацію демократичних форм і інститутів. При цьому примусові межі владних структур в реальності виявляються як правовими, відповідними правовим принципам і нормативними приписами (конституційно-правова модель державного примусу), так і позаправових (етатистська модель державного примусу). Вони виявляють себе в демократично орієнтованому суспільстві як тривіальний владний свавілля, на практиці не обмежений верховенством права і впливають з нього імперативами до влади. Остання практично не реагує на висловлювання громадської думки, формуючи його штучно по підтасованим даними, некоректної соціології опитувань і т. п. Це пояснюється слабкою модернізацією національної правової системи, відсутністю демократично-правових традицій ідеологічного обґрунтування, організації та функціонування влади.

Державний примус і межі його застосування довгий час асоціювалися з синдромом *деспотичного* способу правління. Традиційне сприйняття необхідності примусу породжене наявністю архаїки в суспільній свідомості, де тривалий історичний розвиток сформував діалектичну пару ментальних традицій — *етатизм*, відповідно до якої держава сприймається як «патерн» і здатна самостійно вирішити всі людські конфлікти. Сьогодні ця ментальна традиція проявлена в формі соціального інфантилізму, який виражений в недорозвиненості, слабкості або відсутності реальних інститутів громадянського суспільства. Друга традиція — правовий *нігілізм*, як заперечення соціальної необхідності і цінності права, його смислоутворюючого впливу на інститути влади, їх раціонально-правову організацію і етико-правовий вплив на повноважних суб'єктів.

Сьогодні управлінський акцент зміщений на альтернативні методи регулювання — переконання, стимулювання. При цьому правовий формат функціонування державної влади буде витриманий тільки за умови легітимного примусу і пов'язаних з ним обмежень прав і свобод. Разом з тим, примус має бути зорієнтованим на примушування особи до реалізації владно-правових приписів, а не бути тільки символом кари за вчинене правопорушення

Правовим визнається державний примус, види і міра якого вимогливо визначені правовими принципами і нормами, організація якого (система інститутів, повноважень і використовуваних правових ресурсів) здійснюється в правових формах публічно-владної діяльності, що оформлені у галузевих нормативно-правових актах, та до системи вимог до суб'єктів якого, в умовах демократичного транзиту інститутів публічної влади, включені етичні стандарти — міжнародно-правові та національно-правові, які імплементовані до сучасних етичних кодексів поведінки державних службовців.

Поняття «державний примус» нерозривно пов'язаний з характеристиками як державної влади, так і права. В державі примус є важливим атрибутом публічної влади і втілюється в її особливому механізмі, функціях, формах їх здійснення і в суверенних властивостях.

З іншого боку примусовість лежить в основі права. З примусом пов'язані і визначення, і сутність, і найважливіші формальні ознаки права, внаслідок чого останні стають і формальними ознаками примусу.

У зв'язку з правом державний примус: відноситься до первинних властивостей права і втілює в собі його стимулюючий і обмежувальний потенціал; він пов'язаний з вольовою природою права, його нормативністю і системністю; він покладений в основі визначення основних ознак (властивостей) права і похідних від права явищ і інститутів, в тому числі юридичної відповідальності.

Наявність примусу не суперечить принципам правової державності, а навпаки, обумовлено ними, оскільки: а) в такій державі є влада, яка монополізує всякий примус її інститутами — державними та муніципальними органами (примусові функції делеговані державою); б) принцип правового обмеження державної влади означає легітимність такої влади, що сприймається суспільством як законність і справедливість домагань держави на добровільне підпорядкування влади; в) право, висловлюючи збалансовану волю суспільства, є справедливим обґрунтуванням державного примусу, потенціал якого закладений в самому праві і підтримується державою; г) примус є затребуваним, оскільки виступає ефективним засобом подолання соціального конфлікту [15]; г) примус стає актуальним внаслідок різкого загострення проблеми тероризму і екстремізму в світі, його жорстокості і транснаціоналізації; д) поширення сфери примусу в міжнародних відносинах, де негативні процеси зумовили появу жорстких форм впливу з метою ліквідації збройних конфліктів і умиротворення сторін в конфліктах релігійного,

міжетнічного та іншого характеру. Виникла нова миротворча форма — примус до миру [16, с. 60].

Практика останніх років переконливо навчає, що застосування державного примусу свідчить про помилковість віднесення його до другорядних методів публічного управління. Роль примусу зводиться, по суті, до питання про обсяг, інтенсивність і спрямованість впливу держави на суспільні відносини. Легітимність державного примусово-правового впливу заснована на визнанні суспільством його необхідності і певному, нормативно закріпленому дозуванні.

Примусовий вплив в правовій державі виправданий, якщо він здійснюється заради захисту прав людини та забезпечення загального блага.

З принципу *правового обмеження державної влади* витікає, що її примусова функція може мати виключно правовий характер, тобто здійснюватися на правових підставах і в правових формах. Тому примус такого роду має, перш за все, правову природу і виражається поняттям державно-правового примусу [17, с. 53–56; 18, с. 21–23].

Державно-правовий примус — це регламентований нормами права вплив, який здійснюється уповноваженими органами державної влади шляхом використання юридичних засобів обмеження прав і свобод суб'єктів з метою безумовного виконання ними вимог правових норм.

У загальному сенсі сутність примусу виражається в фізичному та/або психічному обмежувальному впливі на певного адресата та застосовується незалежно від його згоди, з метою з метою його переорієнтації на позитивні зразки поведінки у відповідності до вимог суб'єкта, який здійснює такий вплив.

Державно-правовий примус відмежовується від суміжних понять, має особливості структури, функцій, видів, форм, засобів, підстав та способів застосування.

Уявлення правової науки вікової давнини про державний примус, його природу і призначення в постреволуційний період ідентифікувалися, головним чином, з насильством, карою, покаранням. Воно виконувало, перш за все, функцію політичного упокорення опонентів політичного режиму і курсу влади, і здійснювалося в неправових формах. Його відмежовують від етатистської моделі державного примусу.

Період затишку у правовій науці ХХ століття та пострадянських держав щодо перспектив і призначення примусу в виключно правових формах і межах повалила політична практика багатьох держав.

Державний примус не може бути розглянуто як категорія, ізольована від метаморфоз сучасних

реальних політичних режимів, з урахуванням умовного розподілу останніх на традиціоналістські і модернізаторськими. Кожен з яких є режимом модернізації авторитаризму, в тому числі тих, які використовують авторитарно-популістські засоби, методи і форми модернізації. Тому втілення категорії державного примусу, його реальна соціологія передбачає адаптацію державного примусу до специфіки режиму.

Наприклад, традиціоналістським режимам властива імітація реформування показників демократичності влади в процесі розпаду її традиційних структур. Їх характеристика свідчить: про зростання використання владою репресивних неправових засобів, інших нелегітимних ресурсів для політичних репресій і соціальних неправових, антиконституційних обмежень у сфері реалізації прав на свободу слова, громадської думки, прав місцевого самоврядування, самоорганізації громадян (політичної або соціальної); про витіснення опозиції з політичного руху, її дискредитації переважно інформаційними та силовими засобами, відтискування в політичне забуття і позбавлення соціальної дієздатності; про відмову влади від цивілізованого діалогу з опозицією і відкрите домінування влади у виборі агресивної тактики використання силових ресурсів, відкритого оголошення наступу на опозицію, включаючи фізичне знищення її публічних суб'єктів; про персоналістські властивості режиму особистої влади, особистої диктатури (іноді — з відтінком помірної «іміджізації» лідерів, спробами їх ідеологічної харизматизації). Персоналістська диктаторська тенденція влади все частіше відмовляється від її інституціалізації, задовольняючись встановленням ідеологічних (неправових) методів підтримки сумнівного лідера, героїзація радикальних формувань — неправової сили, що підтримує правлячу еліту.

Свого часу, понад півстоліття тому, аналогічна специфіка використання примусових ресурсів мала прояв у диктаторських режимах Мобуту (Конго, Заїр, 1965–1997), Ф. Маркоса (Філіппіни, 1965–1986), Сомоси (Нікарагуа, 1934–1979), Трухільо (Домініканська Республіка, 1930–1961). Диктатура фрагментарно оформляла свою легітимність, забезпечуючи набутий де-факто статус формально-юридичними інститутами і процедурами.

Сьогодні особливості державного примусу помножені на особливості правління, характерні для *гібридних* політичних режимів, які: погано прогресують, але легко пристосовуються; раціональність і поміркованість реформ їм не дається: вони лише пасивно адаптуються до реалій; прагнуть вижити за всяку ціну: декларуючи стабільність, згодні на будь-

які повороти політичного курсу (головним чином, риторичні); користуються свободою слова — ідеологічних обмежень у них немає, проте вони — перші безпринципні бенефіціари нової інформаційної реальності, в якій немає фактів і пам'яті про те, хто що говорив вчора; антигуманні (їх цінність не конституційно визнана людиною, а ресурс), але не кровожерні, тому що не ставлять цілей, що вимагають масштабних жертв.

Диктатури минулого склалися на 80% з насильства і на 20% з пропаганди, а гібриди — на 80% з пропаганди і на 20% з насильства. Вони формують фейковий простір, в якому і існують. Їх економічна основа — розподіл обмеженого ресурсу. Ерозія починається зі зниження цінності розподілу на користь виробництва. Коли населення перестає вірити в схему «я ваш начальник і дарую подарунки / рятую від ворога», режим починає змінюватися [19].

Таким чином, сучасні транзитні держави, що потрапили в скрутний період транзиту в демократичне співтовариство, все ж не виключає свавілля влади, іменованій на мові державно-правової термінології «державним примусом».

Будь-яке демократично орієнтоване політичне реформування лише тоді чогось варто, коли влада зберігає соціально значимі пріоритети. Приклади модернізації авторитарних режимів, однак, демонструють наслідки їх соціального розколу для суспільства, навіть якщо знаходили привабливу для нього форму соціальних революційних протестів, або руйнівних громадянських воєн, пов'язаних з незмінними політичними і соціальними репресіями (радикальне скорочення найманої праці, криза споживання, усунення від участі в справах колективів і вироблення соціальних незалежних профспілок і навіть їх ліквідація). У політичній системі реформування обернулося вихолощенням суті представництва державних і муніципальних органів, демократичних інститутів — ЗМІ, вільного виразу громадської думки. Остання характеризується постійними переміщеннями в оцінці режиму взаємодії громадської думки з владою (Д. П. Гавра) [20], в сторону режиму його прямого ігнорування і маніпуляцій, що особливо полегшили в сучасних умовах з початку ХХІ ст. інформаційні технології, монополізація інформаційних джерел і засобів поширення інформації, контроль за Інтернет-ресурсами, заборони на заняття політичною діяльністю, офіційні репресії проти інакомислячих і практично офіційно схвалений терор («ескадрони смерті») при офіційно-лицемірних запевненнях влади про його відсутності. Будь-які спроби критикувати структури влади за їх антисоціальну діяльність і законодавство влада

декларує як державну зраду, спираючись на відкрито-рекетоване нею за своїм сценарієм законодавство.

Модель державного примусу та його призначення в сучасному демократичному суспільстві слід сприймати та досліджувати з позиції його *правових обмежень* та діалектичного і генетичного зв'язку з правом, яке само по собі має обмежувальні властивості, передусім — для публічно-владних інститутів. Доцільне акцентувати увагу не на їх відокремленій функціональній дії, а саме на правовій обумовленості державного примусу, легітимація якого обумовлюється суспільним визнанням неминучості й безальтернативності його використання, як необхідного інструменту захисту, охорони, примусових форм здійснення та відновлення порушених *прав і свобод* людини і громадянина.

При цьому право виступає критерієм обґрунтованості застосування примусу, визначає його необхідні та виправдані засоби. Тому єдиною легітимною формою в умовах правової держави та верховенства права є саме примус *державно-правовий*, спрямований на забезпечення реалізації суб'єктами вимог правових норм. Він є примусом від імені держави, підстави застосування видів і міри якого передбачено правовими принципами і нормами, міжнародними стандартами.

Сутність такого соціального примусу полягає в застосуванні заходів психічного, фізичного, матеріального чи організаційного впливу до суб'єктів в цілях забезпечення правопорядку і суспільної безпеки. За змістом державно-правовий примус — це, в першу чергу, легальна державно-владна діяльність уповноважених осіб, що полягає у нав'язуванні суб'єктам права юридично визнаної та легітимної державної волі. За правовими наслідками такий примус пов'язаний з припиненнями, обмеженнями або позбавленнями прав і свобод осіб.

Цілі застосування заходів правового примусу — припинення протиправної поведінки, відновлення порушеного права, забезпечення реалізації суспільно значущих потреб, а також покарання правопорушника.

Підставами і передумовами застосування заходів державно правового примусу, передусім, є девіантна поведінка суб'єкта-правопорушника, а також обставини, при яких попередження заподіяння шкоди може привести до ущемлення прав осіб — протиправне діяння; виникнення обставин, при яких створюється реальна загроза для суспільства або окремих осіб; необхідність досягнення певного соціально корисного результату; реалізація суспільно необхідних цілей.

З урахуванням підстав і цілей застосування правового примусу він охоплює юридичну відповідаль-

ність, заходи превентивного характеру, а також засоби забезпечення. *Заходи державно-правового примусу* представлені способами їх застосування. Їх своєрідність залежить від таких показників, як особливий склад суб'єктів застосування заходів; характер застосовуваних заходів; характер юридичних фактів, що тягнуть за собою застосування примусових заходів; характер процесуально-процедурного врегулювання діяльності уповноважених суб'єктів; особливості мети застосування примусових заходів. Законодавство фіксує такі основні способи застосування заходів державно-правового примусу, як юрисдикційний, контрольно-наглядовий, адміністративно-розпорядчий.

Сутність та особливості державно-правового примусу відбиваються у стислому переліку його узагальнюючих ознак, які свідчать про те, що: 1) примус обумовлений конфліктом між державною волею, вираженою в правових нормах, і волею суб'єкта застосування; підставою застосування виступають факти вчинення або загрози вчинення правопорушень, а також виникнення інших небажаних для суспільства і держави правових аномалій; 2) впливає на свідомість, волю та поведінку суб'єкта; 3) викликає заподіяння особі правових обмежень негативного характеру; 4) здійснюється суб'єктами, уповноваженими державою (органами поліції, прокуратури, державної виконавчої служби, податкової, митної служби, контролюючих суб'єктів та ін.); 5) його соціальним призначенням є захист інтересів громадян, суспільства і держави; примус має гармонійно поєднуватися з такими методами, як переконання, стимулювання та заохочення правомірної поведінки; 6) сприяє реалізації норм права шляхом застосування фізичного впливу у разі відмови особи від їх добровільного виконання; 7) здійснюється у *правових формах*, в межах повноважень суб'єкта та за визначеною процедурою, встановлених законодавством в рамках охоронних правовідносин. У системі права існують окремі галузі, призначенням яких є встановлення порядку (процедури) реалізації правових санкцій (наприклад, кримінальне процесуальне право). Процесуальний порядок не тільки унормовує застосування примусових заходів, а й уможливує контроль над ними та можливість їх оскарження. 8) Заходи державно-правового примусу представлені в способах їх застосування. Їх своєрідність залежить від таких показників, як особливий склад суб'єктів застосування заходів; характер застосовуваних заходів; характер юридичних фактів, що тягнуть за собою застосування примусових заходів; характер процесуально-процедурного врегулювання діяльності уповноважених суб'єктів; особливості

мети застосування примусових заходів. Законодавство фіксує такі основні способи застосування заходів державно-правового примусу, як юрисдикційний, контрольно-наглядовий, адміністративно-розпорядчий. 9) Здійснюється у таких формах, як: юридична відповідальність (основна форма), примусове відновлення порушеного права, процесуальне забезпечення матеріальних правовідносин, адміністративне попередження та припинення правопорушень, охорона правопорядку при надзвичайних обставинах.

Здійснення примусу в правових формах — майже його визначальна характеристика, яка свідчить про правову обмеженість влади. Правова форма примусу свідчить про можливість його застосування тільки на основі конкретної правової норми, яка регулює, який вид заходів, за яких умов і в якій послідовності може бути застосовано до особи (дозволене лише прямо передбачене законом). Вибір заходів примусу має суб'єктивно-об'єктивний характер. Обов'язковою умовою цього є обґрунтованість і відповідність, що, в свою чергу, визначає справедливість застосування саме цієї міри примусу. А застосування примусових заходів здійснюється тільки в рамках компетенції суб'єкта і тільки в установленому порядку. Наявність процесуальної форми не тільки фіксує застосування примусових заходів, а й робить їх голосними, а, отже, відкриває доступ контролю з боку суспільства. Правова форма державного примусу є відособлена група примусових заходів, що мають певну приватну мету, фактичні і юридичні підстави їх застосування, що обумовлює спосіб примусового впливу, а також характерні для цієї групи заходів правові наслідки або їх відсутність.

Своєрідність цілей, підстав заходів державно-правового примусу обумовлює виділення критеріїв їх розподілу на *види*: за предметом правового регулювання (конституційно-правовий, кримінально-правовий, цивільно-правовий, фінансово-правовий, адміністративного-правовий, процесуально-правовий, бюджетно-правовий та ін.); за змістом і спрямованістю правових обмежень (фізичний, майновий, організаційний та ін.); за суб'єктами застосування (судовий, позасудовий, громадський примус); за підставами застосування (попереджувальні, превентивні заходи, припинення правопорушень, відновлення порушених прав, юридична відповідальність як каральний захід внаслідок правопорушення); за колом суб'єктів, на який виявляється владний вплив — поділ державно-примусового впливу на загальний (нормативний, який здійснюється щодо необмеженого кола осіб за допомогою видання правових актів, що встановлюють охоронні норми пра-

ва) і спеціальний (казуальний, де примусовий вплив здійснюється щодо конкретного особи).

Завдяки використанню державно-правового примусу забезпечується ефективність: а) *заходів запобіжного впливу*, які мають на меті попередження правопорушень або надзвичайних подій, коли існує ймовірність заподіяння суспільству істотної шкоди. Прикладами превентивних заходів можуть бути ревізія транспорту для боротьби зі стихійним лихом, догляд авіапасажирів та їх речей, адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, оголошення карантину під час епідемій; б) *заходів припинення правопорушень*. На відміну від заходів попередження, вони застосовуються лише за наявності незакінчених і закінчених правопорушень. Такими заходами є вилучення холодної і вогнепальної зброї при відсутності дозволу на володіння нею; затримання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, арешт тощо; в) *заходів правового захисту* (правовідновних заходів). Вони застосовуються до суб'єкта, який не виконав свої обов'язки, з метою відновлення правового становища особи, права якої порушено. Наприклад, заходами захисту є примусове вилучення майна із чужого незаконного володіння (віндикація), примусове стягнення боргу, позбавлення батьківських прав; г) *заходів юридичної відповідальності*, які застосовуються за вчинені правопорушення.

Основною метою застосування примусу є охорона прав і законних інтересів особистості, суспільства і держави, а в межах правового простору — підтримання й збереження системи правопорядку.

Висновок. Правова природа державної влади вимагає її організації і функціонування в форматі правових обмежень. Це значить, що її примусова функція в умовах демократичного режиму має виключно правовий вимір, здійснюючись на правових підставах і в правових формах. Тому такий примус має прояв правової природи і позначається поняттям державно-правового примусу.

Доцільне акцентувати увагу не на їх відокремленій функціональній дії, а саме на правовій обумовленості державного примусу, легітимація якого обумовлюється суспільним визнанням неминучості й безальтернативності його використання, як необхідного інструменту захисту, охорони, примусових форм здійснення та відновлення порушених *прав і свобод* людини і громадянина.

Таким чином, проблема державного примусу орієнтує на дослідження примусової функції інститутів влади, єдиною легітимною формою з яких в умовах верховенства права є примус *державно-правовий*. Специфіка його правового змісту та властивостей пізна-

ються в мінливих умовах політичних режимів держав і відбивають стан державно-правового гарантування реалізації суб'єктами вимог правових принципів, норм і міжнародних стандартів примусової діяльності.

Проблему державно-правового примусу необхідно розглядати з урахуванням того, що легітимний владний примус завжди супроводжує рух суспільного життя, а його морально-правове обґрунтування

повинно спиратися, передусім, на етичні аргументи, включені в правову матерію — *правову етику*. Сьогодні це — відносно новий тренд розвитку публічного управління, державної служби та будь-яких форм виконання функцій держави, які потребують застосування примусових легітимних заходів, формування «етичної інфраструктури» для усіх без виключення інститутів публічної влади.

Література

1. Вершинина С. И. Функции государственного принуждения. Вектор науки ТГУ. 2011. № 1(15). С. 120–122.
2. Ровінський Ю. О. Поняття та види державного примусу. Держава і право. 2010. № 49. С. 35–40.
3. Латушкин М. А. Проблемы классификации государственно-правового принуждения. Вестник Волгоградского гос. ун-та. 2010. № 1(12). Серия 5: Юриспруденция. С. 1–7.
4. Шевелева С. В. Виды мер правового принуждения. Пробелы в российском законодательстве. 2010. № 3. С. 11–34.
5. Чашников В. А. (2013). Содержание и признаки государственно-правового принуждения. Образование и право. 10 (50). 197–205.
6. Цыганкова Е. А. Принуждение как метод осуществления государственной власти: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва. 2010. 205 с.
7. Казаков В. Н., Анненков А. Ю. Государственно-правовое принуждение как метод реализации функций современного государства Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. 2017. № 4–2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-pravovoe-prinuzhdenie-kak-metod-realizatsii-funktsiy-sovremennogo-gosudarstva> (2021, березень, 28).
8. Жаренов И. П. Государственное принуждение в условиях демократизации общества: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М. 2006. 145 с.
9. Лапина М. А., Карпухин Д. В. Конструкция составов правонарушений и меры государственного принуждения в административном и бюджетном законодательстве. 2015. URL: <http://xn--7sbbaj7auwnffhk.xn-p1ai/article/9327> (2021, березень, 20).
10. Овсеян Ж. И. Государственно-правовое принуждение и конституционно-правовое принуждение как его отраслевая разновидность. Конституционное и муниципальное право. 2005. № 1. 14 с.
11. Кушнаренко И. А., Малараева Ю. М. Нравственные основания правового принуждения. Вестник Московского университета МВД России. 2013. № 6. С. 238–243.
12. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Том 3. Загальна теорія права. Харків: Право. 2017. С. 104–106.
13. Загальна теорія права. Підручник. За ред. О. В. Петришина. Х: Право, 2020. 568 с.
14. Загальна теорія держави і права. Підручн. для студ. вищ. навч. закл. Х.: Право, 2009. 584 с.
15. Рогов А. П. Особенности государственного принуждения в правовом государстве: автореф. дисс...канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2013. 34 с.
16. Морозов Г. И. Миротворчество и принуждение к миру. Мировая экономика и международные отношения. 1999. № 2. 60 с.
17. Олейников С. М. Правова природа публічної (державної) влади. Science and Global Studies: матеріали V Міжнародної наукової конференції (30 грудня 2020 р., м. Прага, Чехія), 2020. С. 53–56.
18. Олейников С. Н. К атрибутам правовой природы публичной власти. Электронный инновационный вестник. Периодический журнал научных трудов. 2021. № 1. С. 21–23. URL: <https://elvestnik.com/images/1-2021/1-2021.pdf#page=21> (2021, березень, 24).
19. Шульман Е. Гибридные режимы. URL: <https://esquire.ru/entertainment/14422-hybrid-regime/#1> (2021, березень, 12).
20. Гавра Д. П. Общественное мнение и власть. Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. № 1. С. 53–77.

References

1. Vershinina S. I. (2011). Funktsii gosudarstvennogo prinuzhdeniya. Vektor nauki TGU. 1(15). 120–122. [in Russian].
2. Rovinskiy Ju. O. (2010). Ponjattja ta vydy derzhavnogho prymusu. Derzhava i pravo. 49. 35–40. [in Ukrainian].
3. Latushkin M. A. (2010). Problemy klassifikatsii gosudarstvenno-pravovogo prinuzhdeniya. Vestnik Volgogradskogo gos. un-ta. 1 (12). Seriya 5: Yurisprudentsiya. 1–7. [in Russian].
4. Sheveleva S. V. (2010). Vidy mer pravovogo prinuzhdeniya. Probely v rossiyskom zakonodatelstve. 3. 11–34. [in Russian].
5. Chashnikov V. A. (2013). Soderzhanie i priznaki gosudarstvenno-pravovogo prinuzhdeniya. Obrazovanie i pravo. 10 (50). 197–205. [in Russian].
6. Tsygankova Ye. A. (2010). Prinuzhdenie kak metod osushchestvleniya gosudarstvennoy vlasti: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk. M. 205. [in Russian].
7. Kazakov V. N., Annenkov A. Yu. (2017). Gosudarstvenno-pravovoe prinuzhdenie kak metod realizatsii funktsiy sovremennogo gosudarstva Izvestiya TulGU. Ekonomicheskie i yuridicheskie nauki. 4–2. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-pravovoe-prinuzhdenie-kak-metod-realizatsii-funktsiy-sovremennogo-gosudarstva> (2021, mart, 28). [in Russian].
8. Zharenov I. P. (2006). Gosudarstvennoe prinuzhdenie v usloviyakh demokratizatsii obshchestva: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk. M. 145. [in Russian].
9. Lapina M. A., Karpukhin D. V. (2015). Konstruktsiya sostavov pravonarusheniy i mery gosudarstvennogo prinuzhdeniya v administrativnom i byudzhetnom zakonodatelstve. Retrieved from: <http://xn--7sbbaj7auwnffhk.xn-p1ai/article/9327>. (2021, mart, 20). [in Russian].
10. Ovsepyan Zh. I. Gosudarstvenno-pravovoe prinuzhdenie i konstitutsionno-pravovoe prinuzhdenie kak ego otraslevaya raznovidnost (2005). Konstitutsionnoe i munitsipalnoe pravo. 1. 14. [in Russian].
11. Kushnarenko I. A., Malaraeva Yu. M. (2013). Nравstvennye osnovaniya pravovogo prinuzhdeniya. Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. 6. 238–243. [in Russian].
12. Velyka ukrajinsjka jurydychna encyklopedija: u 20 t. Tom 3. Zagaljna teorija prava (2017). Kharkiv: Pravo. 104–106. [in Ukrainian].
13. Zagaljna teorija prava (2020). Pidruchnyk. Za red. O. V. Petryshyna. Kh: Pravo, 568. [in Ukrainian].
14. Zagaljna teorija derzhavy i prava (2009). Pidruchn. dlja stud. vyshh. navch. zakl. Kh.: Pravo. 584. [in Ukrainian].
15. Rogov A. P. (2013). Osobennosti gosudarstvennogo prinuzhdeniya v pravovom gosudarstve: avtoref. diss...kand. yurid. nauk: 12.00.01. Saratov. 34. [in Russian].
16. Morozov G. I. (1999). Mirotvorchestvo i prinuzhdenie k miru. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. 2. 60. [in Russian].
17. Oleinykov S. M. (2020). Pravova pryroda publichnoji (derzhavnoji) vlady. Science and Global Studies: materialy V Mizhnarodnoji naukovoji konferenciji (30 ghrudnja 2020 r., m. Pragma, Chekhija), 53–56. [in Ukrainian].
18. Oleinykov S. N. (2021). K atributam pravovoy prirody publichnoy vlasti. Elektronnyy innovatsionnyy vestnik. Periodicheskiy zhurnal nauchnykh trudov. 1. 21–23. Retrieved from: <https://elvestnik.com/images/1-2021/1-2021.pdf#page=21> (2021, mart, 24). [in Russian].
19. Shulman Ye. Gibridnye rezhimy. Retrieved from: <https://esquire.ru/entertainment/14422-hybrid-regime/#1> (2021, mart, 12). [in Russian].
20. Gavra D. P. (1998). Obshchestvennoe mnenie i vlast. Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. 1. 53–77. [in Russian].

УДК 349.2:343.163

Могілевський Леонід Володимирович
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Могилевский Леонид Владимирович
*доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры правового обеспечения хозяйственной деятельности
Харьковский национальный университет внутренних дел*

Mohilevskiy Leonid
*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Legal Support of Economic Activity
Kharkiv National University of Internal Affairs*

Сєвідова Ольга Володимирівна
*аспірант,
викладач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Севидова Ольга Владимировна
*аспирант,
преподаватель кафедры правового обеспечения хозяйственной деятельности
Харьковский национальный университет внутренних дел*

Sievidova Olha
*Graduate Student,
Lecturer of the Department of Legal Support of Economic Activity
Kharkiv National University of Internal Affairs*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7011

ЄДНІСТЬ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

ЕДИНСТВО И ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ПРАВ РАБОТНИКОВ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ

UNITY AND DIFFERENTIATION OF LEGAL REGULATION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE

Анотація. Прокуратура України відіграє важливу роль в захисті прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, закріпленні законності та правопорядку, сприяючи становленню та розвитку демократичної правової держави.

Ефективність здійснення функцій, що покладені на прокуратуру України безпосередньо залежить від працівників органів прокуратури, які наділені певними владними повноваженнями, необхідними їм для виконання своїх обов'язків. Правовий статус працівника прокуратури врегульовано в Законі України «Про прокуратуру». Проте окремі аспекти

трудової діяльності таких працівників унормовані загальним законодавством про працю. В цьому виражається принцип єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників прокуратури.

В даній статті дослідженні теоретичні підходи до визначення понять «єдність» та «диференціація». Єдність правового регулювання трудових правовідносин виявляється у законодавчо встановленій рівності всіх працюючих. Диференціація не протиставляється принципу єдності, а передбачає урахування особливостей різних категорій працівників та умов праці для забезпечення рівності. Проаналізовано співвідношення загального трудового законодавства та спеціального законодавства про прокуратуру в питанні врегулювання трудових прав працівників органів прокуратури України. Запорукою ефективного правового регулювання трудових прав працівників органів прокуратури України є дотримання єдності та диференціації. Визначено, що диференціація правового регулювання трудових прав працівників прокуратури полягає в обов'язковому та пріоритетному застосуванні норм спеціального законодавства. В свою чергу, єдність правового регулювання трудових прав працівника прокуратури полягає в субсидіарному використанні норм трудового законодавства у випадках, коли окремі трудові права працівника не визначені у спеціальному законодавстві про прокуратуру. Уніфікація норм трудового права, що регулюють трудову діяльність даної категорії працівників дозволить досягнути оптимального балансу єдності та диференціації.

Ключові слова: єдність, диференціація, правове регулювання, трудові права, працівники органів прокуратури.

Аннотация. Прокуратура Украины играет важную роль в защите прав и свобод человека, интересов общества и государства, закреплении законности и правопорядка, способствуя становлению и развитию демократического правового государства.

Эффективность осуществления функций, которые возложены на прокуратуру Украины напрямую зависит от работников органов прокуратуры, которые наделены определенными властными полномочиями, необходимыми им для выполнения своих обязанностей. Правовой статус работника прокуратуры урегулирован в Законе Украины «О прокуратуре». Однако отдельные аспекты трудовой деятельности таких работников регламентированы общим законодательством о труде. В этом выражается принцип единства и дифференциации правового регулирования трудовых отношений работников прокуратуры.

В данной статье исследованы теоретические подходы к определению понятий «единство» и «дифференциация». Единство правового регулирования трудовых правоотношений проявляется в законодательно установленном равенстве всех работающих. Дифференциация не противопоставляется принципу единства, а предусматривает учет особенностей различных категорий работников и условий труда для обеспечения равенства. Проанализировано соотношение общего трудового законодательства и специального законодательства о прокуратуре в вопросе урегулирования трудовых прав работников органов прокуратуры Украины. Залогом эффективного правового регулирования трудовых прав работников органов прокуратуры Украины является соблюдение единства и дифференциации. Определено, что дифференциация правового регулирования трудовых прав работников прокуратуры заключается в обязательном и приоритетном применении норм специального законодательства. В свою очередь, единство правового регулирования трудовых прав работника прокуратуры заключается в субсидиарном использовании норм трудового законодательства в случаях, когда отдельные трудовые права работника не определены в специальном законодательстве о прокуратуре. Унификация норм трудового права, регулирующих трудовую деятельность данной категории работников даст возможность достичь оптимального баланса единства и дифференциации.

Ключевые слова: единство, дифференциация, правовое регулирование, трудовые права, работники органов прокуратуры.

Summary. The Public Prosecutor's Office in Ukraine plays a major role in the protection of human rights and freedom, of general interests of the society and the country, and in the strengthening of law and order, thus facilitating the establishment and development of the democratic constitutional state.

The effectiveness of performing the duties put onto the prosecution of Ukraine is directly dependent on the prosecutor's offices' employees that are empowered to fulfill their professional responsibilities. The legal status of an employee of a prosecutor's office is specified in the Law of Ukraine «On Public Prosecutor's Office». Although, some aspects of these employees' work activity are normalised in the general labor law. This expresses the principle of unity and differentiation of the legal regulation of prosecutor's office's employee's labor relations.

This article researches theoretical approaches to the definition of the concepts «unity» and «differentiation». The unity of the legal regulation of labor relations is manifested in the legally established equality of all employees. Differentiation is not opposed to the principle of unity, but takes into account the characteristics of different categories of workers and working conditions to ensure equality. The relationship between the general labor law and the special law on the prosecutor's office regard-

ing the adjustment of the labor rights of the employees of Ukraine's prosecutor's offices had been analysed. The key to effective legal regulation of labor rights of employees of the prosecutor's office of Ukraine is compliance with unity and differentiation. It had been determined that the differentiation of the legal regulation of prosecutor's office's employee's labor rights determines the mandatory and priority application of the special legislation norms. In turn, the unity of the legal regulation of prosecutor's office's employee's labor rights determines the subsidiary usage of labor legislation norms in cases of an employee's individual labor rights not being determined in the special law on Public Prosecutor's Office. Unification of labor law norms governing the labor activity of this category of workers will make it possible to achieve an optimal balance of unity and differentiation.

Key words: unity, differentiation, legal regulation, labor rights, employees of the prosecutor's office.

Постановка проблеми. Правове регулювання трудових відносин працівників органів прокуратури — один із напрямків, де виявляється диференціація законодавства про працю. Аналізуючи правовий статус працівника органів прокуратури, можна вказати, що відносини за участю такого працівника мають специфічний комплексний характер та містять конституційний, трудовий, управлінський та адміністративний аспекти, а особливості правового регулювання їх трудових прав зумовлені не тільки трудовим законодавством, а й законодавством про прокуратуру, що створює додаткові труднощі у їх реалізації на практиці.

Ефективне здійснення правового регулювання трудових прав працівників органів прокуратури неможливе без їх диференціації, що обумовлено специфікою компетенцій та завдань, що реалізують працівники даної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні аспекти, пов'язані із правовим регулюванням трудових прав працівників органів прокуратури України, досліджувались у наукових працях Д. Лещуха [1], Л. Лозового [2], К. Мельника [3], О. Шевцова [4], Н. Шевченка [5] та інших. Проте питанню єдності та диференціації трудових прав працівників органів прокуратури не приділено достатньої уваги.

Мета статті полягає у дослідженні проблеми єдності та диференціації правового регулювання трудових прав працівників органів прокуратури

Виклад основного матеріалу. Поєднання єдиного і диференційованого правового регулювання має особливе значення для трудового права, яке серед інших правових галузей вирізняється різноманіттям як суб'єктів (працівників), так і видів урегульованих цією галуззю права відносин, що об'єктивно вимагає використання у своїй сукупності єдиного і диференційованого правового регулювання праці [6, с. 8].

В Конституції України, як Основному законі окреслено підґрунтя єдності правового регулювання прав усіх людей. Так, відповідно до ст. 21 Конституції України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [7]. Важливе значення для забезпечення єдності трудового права належить комплексним національним трудовим законам. В Україні це Ко-

декс законів про працю України, який, комплексно регулюючи трудові та пов'язані з ними відносини, забезпечує єдність застосування трудових норм на всій території України для усіх працівників і роботодавців [3, с. 52].

Єдність правового регулювання трудових відносин свідчить про внутрішній нерозривний зв'язок усієї сукупності норм, що регулюють суспільні відносини, які становлять предмет трудового права, а диференціація виявляється в наявності спеціальних норм, які поширюються на окремі категорії громадян (жінок, неповнолітніх, інвалідів). Єдність виявляється в правах та обов'язках працівників і роботодавців, загальних положеннях Кодексу законів про працю України, загальних нормативних актах трудового законодавства [8, с. 105].

С. В. Аристова зазначає, що в трудовому праві єдність у встановленні умов праці на певному їх рівні не виключає, а, навпаки, передбачає врахування особливостей, тобто диференціацію правового регулювання. Неможливо застосовувати єдині норми незалежно від фізіологічних особливостей організму людини (неповнолітні, жінки), характеру праці, різних її умов (шкідливі, небезпечні умови) та іншої специфіки праці [9, с. 98].

Науменко К. С. вказує, що єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин передбачає існування біполярної системи правових норм, які регламентують працю різних категорій працівників. Тобто, крім загальних трудових норм, які встановлюють базові вимоги та стандарти трудової діяльності та аспекти її регламенту, наявні спеціальні, призначені для регулювання праці окремої категорії працівників [10, с. 92].

Єдність не перешкоджає тому, щоб закон установлював неоднакові норми стосовно категорій осіб, що перебувають у різному положенні. Виходячи із принципу єдності й диференціації правового регулювання праці, правові норми діляться на дві основні групи: загальні норми, що поширюються на всіх осіб найманої праці, і спеціальні норми, які поширюються на окремі категорії працівників. У науці трудового права розповсюдженим є погляд, що

диференційне регулювання здійснюється за допомогою використання норм-доповнень, норм-пристосувань та норм-вилучень. За цими нормами стійко закріпився термін «спеціальні норми», якими оперують більшість авторів [11, с.192].

В. І. Прокопенко стверджує, що диференціація трудового законодавства — це встановлені державою відмінності в змісті і обсязі прав та обов'язків суб'єктів трудових відносин на певних підставах. Сучасний цивілізований світ намагається більш послідовно здійснювати принцип рівності громадян. Відповідно до цього держави забезпечують єдність правового регулювання трудових відносин, що здійснюється загальним законодавством про працю, єдиним для всіх працівників. У той же час, зазначає вчений в іншій своїй праці, з цілого ряду причин виникає необхідність диференційованого підходу до регулювання трудових відносин. Така диференціація проводиться за допомогою прийняття спеціальних нормативних актів, що поширюються тільки на певну групу працюючих, шляхом включення в загальні законодавчі акти про працю спеціальних положень, що відносяться лише до тієї чи іншої групи працівників, а також шляхом виключення можливості застосування окремих положень загального законодавства про працю до деяких категорій) трудящих [12, с. 93].

С. М. Бортник також підкреслює, що диференціація правового регулювання не суперечить проголошеному в КЗпП України правилу про рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. Спеціальні норми, прийняті з метою забезпечення диференційованого підходу до регулювання трудових прав певних категорій працівників, зовсім не передбачають створення якихось пільгових умов праці для них або надання їм додаткових привілеїв. Вони спрямовуються, передусім, на досягнення балансу гарантій трудових прав окремих категорій працівників відповідно до умов їх праці [13, с. 145].

Об'єктивна необхідність одночасного застосування єдиного і диференційованого правового регулювання трудових відносин працівників прокуратури зумовлена насамперед специфічними функціями такого органу та особливостями виконання своїх повноважень його працівниками, що істотно відрізняється від інших видів трудової діяльності.

Д. Лещух зауважує, що у правовідносинах, з одного боку яких учасником є працівник прокуратури (державний службовець), з іншого — держава (орган прокуратури), урегулювання питань у сфері трудової

діяльності відбувається нормами трудового права із обов'язковим урахуванням специфіки реалізації ними своїх трудових прав та обов'язків. І хоча, на думку значної частини науковців, така діяльність працівників органів прокуратури відрізняється від діяльності в інших сферах, не можливо значною мірою погодитися із встановленням обмежень їхніх трудових прав і гарантій. Отже, працівники органів прокуратури виконують покладені на них державою за посередництвом Конституції та законів свої трудові функції на загальних принципах трудового права. Відтак, вступаючи на службу в органи прокуратури, громадянин України реалізовує конституційне право на працю, набуває правового статусу працівника, що автоматично надає статусу трудовим відносинам і покладає їх у площину впливу та сферу дії норм трудового законодавства [1, с. 251].

З цього випливає, що працівники органів прокуратури наділені усіма основними правами працівника, що закріплені в Кодексі законів про працю України. Основними правами працівника — є ті соціальні блага, які є метою вступу працівника у трудові відносини і забезпечують реалізацію природних прав людини при здійсненні трудової діяльності [14, с. 509]. Ці права закріплені в ч. 2 ст. 2 Кодексу законів про працю: «Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством» [15].

З іншого боку працівникам органів прокуратури притаманна спеціальна компетенція та правовий статус, а отже і спеціальні трудові права, гарантовані нормами Закону України «Про прокуратуру».

Так, Законом України «Про прокуратуру» закріплено: загальні права прокурорів (ч. 1 ст. 19); право на заробітну плату (ст. 81); право на відпустку (ст. 82); право на матеріально-побутове забезпечення (ст. ст. 83, 85); право на соціальний захист (ст. ст. 84, 85); право на пенсійне забезпечення (ст. 86) та інше [16].

Проте, спеціальне законодавство не врегульовує правовідносини таких працівників органів прокура-

тури, як вагітні жінки, садинокі матері, прийомні батьки, не встановлює обов'язку попереджати про наступне вивільнення за два місяці, обов'язку ведення трудової книжки, розрахунку при звільненні тощо. Тож, можна вказати, що всі трудові права працівників, що закріплені в Кодексі законів про працю України, мають застосовуватись до працівників органів прокуратури.

Відповідно до роз'яснень Вищого адміністративного суду України, які викладені у інформаційному листі № 753/11/13–10 від 26 жовтня 2010 року «Про розв'язання спорів, що виникають з відносин публічної служби», пріоритетними є норми спеціальних законів, а норми трудового законодавства підлягають застосуванню лише у випадках, якщо нормами спеціальних законів не врегульовано спірних відносин, та коли про можливість такого застосування прямо зазначено у спеціальному законі [17].

Крім того, аналізуючи положення Кодексу законів про працю, можна виокремити норми в яких прямо передбачено, що їх дія не поширюється на певні категорії працівників, в тому числі прокурорів. Таким чином, законодавець дає зрозуміти, що основний масив положень Кодексу законів про працю України на інші правовідносини застосовується автоматично.

Необхідно вказати, що адміністративно-правова сторона прокурорської служби чіткіше визначена й унормована, тоді як правове регулювання питань, пов'язаних з трудовими правами працівників прокуратури регламентовано в недостатній мірі.

Враховуючи вищенаведене можна зробити висновок, що за умови неповного і нечіткого правового регулювання трудових прав працівників прокуратури спеціальним законодавством, особливо у частині, в якій подібні питання унормовані законодавством про працю, останнє може бути застосоване до них субсидіарно. На сьогоднішній день неможливо обійтись без такого застосування Кодексу законів про працю. Саме в цьому і полягає принцип єдності та диференціації правового регулювання трудових прав працівників органів прокуратури.

Як зазначає К. Ю. Мельник, єдність та диференціація відіграють важливу роль у трудовому праві. Перекоаний, що до їх застосування слід ставитися обережно, зберігаючи необхідне їх співвідношення. Так, невинправдана єдність призводить до неврахування фізіологічних та інших особливостей працівника, різниці в умовах праці у різних галузях національної економіки, «зрівнялівки» й «утриманства» та, у кінцевому підсумку, до зниження ефективності правового регулювання. Необрґрунтована диференціація також призводить до зниження ефективності

правового регулювання та виявляється у розмаїтті і розпорошеності правових норм, які регламентують відносно рівні умови праці, невинправданих пільгах, додаткових правах або невинправданих обмеженнях та заборонах [3, с. 73].

Для забезпечення доцільного балансу єдності та диференціації важливе значення має уніфікація норм трудового права, у процесі якої відбувається усунення невинправданих розходжень у регулюванні праці, вирівнювання правового становища окремих категорій працівників на більш пільговій основі, усунення застарілих або невинправданих підстав для диференціації [3, с. 73].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведений у статті аналіз дає можливість визначити, що єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин працівників органів прокуратури — це особлива структура законодавства, яка встановлює подвійну систему для врегулювання трудових відносин працівників, які обіймають посади в органах прокуратури. Така структура передбачає застосування загальних норм, що регулюють трудову діяльність всіх без винятку працівників, а також спеціальних норм, що передбачені в Законі України «Про прокуратуру» та інших нормативно правових актів, що регулюють трудову діяльність в органах прокуратури.

Трудові права, як елемент правового статусу працівника органів прокуратури, також були розглянуті крізь призму єдності та диференціації. Єдність трудових прав працівників прокуратури України полягає в тому, що працівники наділені основними трудовими правами, що передбачені Кодексом законів про працю, проте загальне законодавство про працю застосовується до працівників органів прокуратури субсидіарно.

Диференціація правового регулювання трудових прав працівників полягає у застосуванні норм спеціального законодавства, що доповнюють або обмежують права працівників органів прокуратури відповідно до їх компетенцій та умов праці з метою досягнення балансу у гарантуванні трудових прав. Спеціальні норми мають основне значення для врегулювання трудових відносин працівників органів прокуратури.

Для більш точного і повного правового регулювання трудових прав працівників прокуратури України, вважаємо за необхідне уніфікувати норми, що регулюють трудову діяльність даної категорії працівників. Це допоможе досягти оптимального співвідношення єдності та диференціації правового регулювання трудових прав працівників органів прокуратури України та позитивно вплине на подальше їх дотримання.

Література

1. Лещух Д. Р. Окремі питання правового регулювання трудових відносин в органах прокуратури України // Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична. 2013. № 58. С. 250–254.
2. Лозовой С. В. Правовий статус працівника прокуратури як суб'єкта трудових правовідносин // Соціальне право. 2018. № 2. С. 41–46.
3. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів: монографія. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2009. 360 с.
4. Шевцов О. О. Правове регулювання трудової діяльності працівників прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. О. Шевцов; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 18 с.
5. Шевченко Н. Л. Працівники прокуратури як суб'єкти трудового права // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 167–173.
6. Могілевський Л. В. Єдність і диференціація правового регулювання трудових відносин працівників органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 20 с.
7. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.03.2021).
8. Сидоренко А. С. До питання диференціації правового регулювання праці // Право і суспільство. 2015. № 3(2). С. 104–107.
9. Аристова С. В. Особенности отраслевой дифференциации в правовом регулировании трудовых отношений // Вестник Московского университета. Сер. 1. Право. 2001. № 1. С. 96–104.
10. Науменко К. С. Єдність та диференціація правового регулювання трудової діяльності працівників Державного бюро розслідувань // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2020. № 44. С. 90–93.
11. Лаврінченко О. В. Спеціальні норми як засоби реалізації принципу єдності й диференціації правового регулювання праці в трудових відносинах (дискусійні питання теорії) // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2010. № 2. С. 189–198.
12. Коляда Т. А. Поняття диференціації правового регулювання праці // Право і Безпека. 2003. № 3 (2). С. 93–97.
13. Бортник С. М. До питання диференціації трудових прав працівників національної поліції України // Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали VI Всеук. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 3 листопада 2017 р.) Харків. 2017. С. 145–147.
14. Котова Л. В. Основні трудові права працівника: правова природа та перспективи розвитку // Форум права. 2011. № 1. С. 507–515.
15. Кодекс законів про працю України: Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. Дата оновлення: 27.02.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 23.03.2021).
16. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 23.03.2021).
17. Про розв'язання спорів, що виникають з відносин публічної служби. Вищий адміністративний суд; Лист від 26.05.2010 № 753/11/13-10 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v753_760-10#Text (дата звернення: 23.03.2021).

References

1. Leshhukh, D. R. (2013). Okremi pytannja pravovogho rehuljuvannja trudovykh vidnosyn v orghanakh prokuratury Ukrajinjy. Visnyk Ljvivsjkogho universytetu. 58, 250–254 [in Ukrainian].
2. Lozovoj S. V. (2018). Pravovyj status pracivnyka prokuratury jak sub'jekta trudovykh pravovidnosyn. Socialjne pravo. 2, 41–46 [in Ukrainian].
3. Meljnyk K. Ju. (2009). Problemy pravovogho rehuljuvannja trudovykh vidnosyn sluzhbovciv pravookhoronnykh orghaniv: monohrafija. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
4. Shevcov O. O. (2010). Pravove rehuljuvannja trudovoji dijajlnosti pracivnykiv prokuratury Ukrajinjy. Extended abstract of candidate's thesis. Lughansjk [in Ukrainian].
5. Shevchenko N. L. (2015) Pracivnyky prokuratury jak sub'jekty trudovogho prava. Visnyk Kharkivsjkogho nacionalnogho universytetu vnutrishnikh sprav. 1, 167–173 [in Ukrainian].
6. Moghilevsjkyj, L. V. (2008). Jednistj i dyferenciacija pravovogho rehuljuvannja trudovykh vidnosyn pracivnykiv orghaniv vnutrishnikh sprav Ukrajinjy. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

7. Konstytucija Ukrainy, Konstytucija, Zakon № 254к/96-ВР vid 28.06.1996 // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR), 1996, # 30, St. 141[in Ukrainian].

8. Sydorenko, A. S. (2015). Do pytannja dyferenciaciji pravovogho rehuljuvannja praci. Pravo i suspiljstvo, 3 (2), 104–107 [in Ukrainian].

9. Aristova S. V. (2001). Osobennosti otraslevoj differentsiatsii v pravovom regulirovanii trudovykh otnosheniy. Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 1. Pravo, 1, 96–104 [in Ukrainian].

10. Naumenko, K. S. (2020). Jednistj ta dyferenciacija pravovogho rehuljuvannja trudovoji dijalnosti pracivnykiv Derzhavnogho bjuro rozsliduvanij. Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu. 44, 90–93 [in Ukrainian].

11. Lavrinenko, O. V. (2010). Specialjni normy jak zasoby realizaciji pryncypu jednosti j dyferenciaciji pravovogho rehuljuvannja praci v trudovykh vidnosynakh (dyskusijni pytannja teoriji). Visnyk Lughansjkogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka, 2, 189–198 [in Ukrainian].

12. Koljada, T. A. (2003). Ponjattja dyferenciaciji pravovogho rehuljuvannja praci. Pravo i Bezpeka, 3 (2), 93–97 [in Ukrainian].

13. Bortnyk, S. M. (2017). Do pytannja dyferenciaciji trudovykh prav pracivnykiv nacionaljnoji policiji Ukrainy. Naprjamny rozvytku nauky trudovogho prava ta prava socialnogho zabezpechennja: materialy VI Vseuk. nauk.-prakt. konf., (pp. 145–147) Kharkiv. KhNUVS [in Ukrainian].

14. Kotova, L. V. (2010). Osnovni trudovi prava pracivnyka: pravova pryroda ta perspektyvy rozvytku. Forum prava, 1, 507–515 [in Ukrainian].

15. Kodeks zakoniv pro pracju Ukrainy; Zakon № 322-VIII vid 10.12.1971 // Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR), 1971, № 50, st. 375 [in Ukrainian].

16. Pro prokuraturu. Zakon Ukrainy; Zakon № 1697-VII vid 14.10.2014 // Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR), 2015, № 2–3, st.12 [in Ukrainian].

17. Pro rozv'jazannja sporiv, shho vynykajutj z vidnosyn publichnoji sluzhby. Vyshhyj administratyvnyj sud; Lyst vid 26.05.2010 № 753/11/13-10 [in Ukrainian].

Toporkova Maryna

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Law, Psychology and modern European Languages Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

Fedotova Olena

PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law, Psychology and modern European Languages Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

Zhukova Anna

PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Law, Psychology and modern European Languages Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7051

NEOLIBERALISM PHILOSOPHY IN LEGAL REGULATION AND HUMAN RIGHTS POLICY AS DIRECTION TO HANDLE WITH SOCIAL INEQUALITY IN COMPANY'S PURPOSE

Summary. Our research lies in the field of correlation between the companies' development and philosophy of neoliberalism, philosophy that stood behind the policies of Margaret Thatcher in the United Kingdom and Ronald Reagan in the United States. The common significant feature of the above was government spending reduction and, as logically follows, reduction of government active involvement; this led to the policy of privatisation, market deregulation, lesser budgets and reduced numbers of government officials.

Any opinion on neoliberalism inevitably depends on one's ideology, it cannot be purely objective. This is what makes it more controversial and less "scientific", but also more interesting. This question in itself shows us conflict between two common views: that focus on shareholders' profit slows companies' development, and an opposing one, suggesting that it enhances efficiency. There is also a third part of it: connection of neoliberalism to social inequalities. Yet the latter are hardly connected to efficiency and development; these are separate issues. Economy may be strong and fast-developing, yet having a great social inequality (as it often happened in 19th century), it may be based primarily on social policies, and even seem strong, but bear a flaw that would eventually cause its downfall (as proved by Soviet Union), or it may try to focus on both development and society (as many countries try to do now). Every combination has its own strengths and weaknesses; here is when an ideology becomes important, since ideology sets a list of priorities, thus allowing to decide which one is "better". Although most academic works tend to avoid such decision, it becomes extremely important when a question of governmental policies arise, so it should not be ignored. Another important mental aspect are moral standards of a particular society; should at least those be common, they could have become a ground for standardisation. But, as philosophy of moral relativism suggests, they are not, [6] so current local ideology and practical considerations remain chief reasons to make a choice.

Key words: philosophy, neoliberalism, ideology, company's development, profit, shareholders, inequality.

Statement of the problem. In spite of the fact that the last decade of the XX century. passed under the sign of neoliberal globalization, which included the creation of a world financial and economic system, the proclamation of global principles of democratic governance, the spread of unlimited influence international

financial institutions, the elimination of the national interests of a number of states, the inter-corporation of national elites nowadays, discussions are underway about the concept of neoliberalism and its nature.

Analysis of recent researches and publications. Socio-philosophical doctrine concerning the theory of social ideals (wealth and values) is represented by J. Locke, B. Constant, G. Spencer, M. Rothbard, M. Friedman, L. von Mises, J. Gray, B. Greaves, F. von Hayek and A. Pankovsky turned to the study of liberal concepts. Neoliberalism in the legal regulation was described by O. Ashurkova, I. Wallerstein, M. Kravchenko, A. Lutsky, V. Mamutov, O. Chertsova, I. Yakoviuk. Neoliberalism as a category of legal ideology characterizes A. Lutsky. Neoliberal ideology as negative integration was based, considered in his works I. Yakoviuk. V. Kostytsky, notes that the specificity of law is that it not only expresses but also protects universal human values and civil rights, consolidates the system of state mechanism and the combination of neoliberalism must be taken into account to build the rule of law. O. Chertsova noted that the weakening of certain state mechanisms causes a further exacerbation of the global systemic crisis, which undoubtedly affects the development of democratic institutions of the neoliberal model.

Formulation purposes of article (problem). A study of efficiency of neoliberalism philosophy applying with legal regulation individual freedom in regard to company management policies and according to modern development of society.

The main material. We shall now turn to our question: does neoliberal focus on the rights of shareholders distracts companies from development and reinforces social inequality, or does it allow to allocate resources in a reasonable way? In order to decide, if something is efficient or not, there should be a measure, a goal that needs to be achieved. With regard to corporate policies there may be three main goals: fulfilment of company's purpose, benefits it receives in a long term, and benefits state receives from the policies that it adopts.

Company's purpose, or, in other words, the reason why it was created, is to make profit. It means to organise labour in a way that minimises costs, energy and resources and maximises outcome. In fact, it has no purposes other than achieving Kaldor-Hicks efficiency, a situation where, after reaching equilibrium between profit and damage, at least one side is left in better position than it was; being a legal fiction, a "company" itself cannot make any choices regarding morality or social benefits — it simply lacks emotional capability to do so [5]. Its nature of an entity, existing separately from the people it is owned and governed by, was considered throughout 19th century (which re-

sulted in introducing limited liability), and was finally established in *Salomon v Salomon* case [4]. It is up to people currently in control (management, shareholders etc.) to make it act one way or another, and their motivation is usually based on acquiring more profit, privileges and power. Thus, the market is governed by what Adam Smith had called "the invisible hand", a natural regulation of survival and interest. Taken that, it is only logical to focus on shareholders, who have to be more interested in company's success than stakeholders with their fixed jobs and salaries. It is somewhat different with management, especially management that is employed for a long term; the longer is their employment, the more similarities are there between them and shareholders in terms of company's well-being. Their motivation — profit, privileges and power — starts to depend on a common source, which is company's performance. It is true that humans do not always act in rational pursuit of wealth, but they mostly act in rational pursuit of their priorities, among which these three are very common.

Focus on shareholders may appear controversial in a long term. It depends on a type of a company; there is a huge difference between Anglo-Saxon dispersed shareholders and Continental large shares. The former are constantly engaged in a process of buying and selling their shares; they usually take no active part in governance, and only the biggest minority shareholders are able to influence company's policy. That makes an average shareholder unconcerned with long-term perspectives, and such shareholder's pressure may result in decisions profitable in a short term, but generally damaging (like, for example, taking loans to increase monthly income without sufficient resources to cover those in the future) [5]. This is indeed a danger, and may result in failure: bankruptcy or takeover by a more successful business. But competent management is aware of such dangers and is supposed to find a balance between short-term and long-term perspectives.

Situation is different with Continental shareholders (and those of post-command economies). They hold large shares (up to 100%) and do so for years, if not decades. This makes them much more interested on success of their business, and they are not focused on getting more profit in a short term, if that might lead to future problems. They also exercise enough control over their companies not to require protection from the state; instead, state focuses on protection of minor shareholders and stakeholders. The argument against prioritising shareholders in this case might be that they may lack expertise for governing their business, especially if it is big and continues expanding. The answer is that it is possible, and for that reason

competent management is hired; yet to exercise his abilities and give necessary advice a manager hardly needs special state protection, since there are terms he agreed to when signing a contract. In this issue it is possible to agree with F. Hayek, who believed that excessive state intervention in the economy still is a great problem for many countries, representing “the road to slavery.”

As for the greater picture where state and its interests become involved, focus on shareholders also serves its purpose. Companies’ orientation on income creates a healthy competing environment: best businesses with the most to offer their customers thrive, while poor performance results in collapse. In such environment initiative, innovation and skill are rewarded, and consequences of incompetence and inability to provide results are grave enough to be a strong motivation for development. This, in turn, facilitates growth of economy and improvement of services’ and goods’ quality. There are casualties, of course: takeovers happen, some working places are lost, many people are paid less than they expect, many are dissatisfied with their working conditions. Another danger is a possibility of crisis, or even of general collapse similar to Great Depression. But more regulation is not an answer: it makes whole system less flexible, less able to adjust to market realities and less favourable to freedom of contract, while giving an illusion of safety. An illusion — because in economics, especially where great amounts of money are involved, there is no absolute security or precise calculation of risks. As it was well described by Nassim Nicholas Taleb in his book *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*, even the slightest, most improbable and unpredictable detail may result in extreme growth or quick downfall. Besides, there are some positive consequences even in case of a crisis: it serves as a lesson from which both businesses and states may learn and use that experience to avoid future mistakes.

That by no means should be understood as an argument for a completely unregulated market. State should not forget its own interests, as concerned as it is for well-being of business. This is when focus on shareholders allows it to reach a balance between total control and complete market freedom, which may disregard national interests. Leaving shareholder entitlements in priority, state acquires a regulation tool which does not infringe on freedom of contract, but at the same time is effective: a financial one. Government should itself act as a management, choosing the way to invest that would be profitable, encouraging business in important areas and seeking technological and trade advantages over other countries. Such policy

proved effective, for example, in South Korea. There is also no need to overly focus on social responsibility, because companies are going to do it themselves. It is useful from commercial point of view: more clients are attracted to the company that displays socially responsible behaviour. Thus, “priority of shareholder entitlements” appears to be an efficient way to organise corporate governance.

Free market and concentration on profit may cause social inequality, because not everyone is equally skilled, motivated or even simply lucky enough to enjoy favourable circumstances. But although there is inequality, there is no injustice; the system is impartial, based on individual merit, ability to obtain and hold advantage, strength of character and, partly, chance. Being a descendant of a wealthy family gives certain bonuses, but does not guarantee success. It is also possible to improve one’s social standing, if enough effort is put into it. So, the question if focus on shareholder entitlements is efficient may be answered positively.

The next part of our research is dealing with the problem of directors remuneration growth. It is believed that the use of diversity as an employment policy may slow this process down and make it controllable.

Diversity seems to be a popular topic nowadays, which is surprising taken that there are no legal boundaries holding back potential able candidates. So, what is the impact of diversity on board of directors, if any, and is diversity in itself really a way to increase efficiency, or merely a political agenda? First of all, we would like to point out a difference between “hiring the most able specialist” and “hiring a woman”. In first case we are focusing on merits and leave out candidate’s gender, personal preferences and other non-essential things that have (or, at least, legally supposed to have) no impact on professional abilities of a director. In second, focus rests specifically on gender. Same applies to other kinds of diversity, for example, ethnic or religious — all those characteristics that are typically irrelevant to director’s duties. But, of course, in reality distinction is rarely that pure and simple; even analysing statistics, we risk to be misled if our approach is too direct. Figures are important, but they mean nothing without reasons behind them.

Another question is increased director’s remuneration. Is it, in fact, a critical problem that should be dealt with? And if so, what is the connection between remuneration and director’s gender (ethnicity etc.)? Here it is appropriate to start with the fact that by law [2] there may be no differences in payment based primarily on gender, ethnic, religious or other identity — that is direct discrimination, which is illegal

and thus not practiced by business. This brings me to conclusion that such difference, if it exists, must be based on some other factors, for example, women's behavioural specifics or level of competence.

So, what are perceived advantages of having female directors instead of male? A study by Ren e B. Adams and Daniel Ferreira shows that this is a controversial question. In some particular matters, including level of attendance, female records are indeed higher. But in other, for example, takeover defences, women in average show themselves less successful. The reason for that, as the research suggests, is positive correlation between number of women on board and overall level of monitoring: females often hold positions in monitoring committees, and their presence enhances control, which has a positive impact on performance only if it is a company with weak shareholder rights and poor governance [1]. Otherwise, additional monitoring may do more harm than good. This study is criticised by Pananda Pasaribu in *The Examinations of Board Chairman Characteristics and Board Diversity: Evidence from the UK Listed Firms* for an endogeneity problem; in this work several other researches are examined, and yet the author comes to conclusion that "finding supports the first hypothesis, in which there might be no association between female directors and firm performance" [3]. There is some difference with regard to the non-executive board, but women there have significantly less impact on company's day-to-day governance. The author also suggests that critical mass of females on board and reaching "balance composition between female and male on the board" may change the situation, and there are hints to such possibility in some of the studies [3]. Still, there is no clear reason to artificially increase female presence by granting them any competition advantages like quotas or special diversity politics.

Stepping away from statistics, it is interesting to examine features of a woman who is eligible for becoming a director. It is a common view that currently there is a prejudice against women in high positions, and that results in smaller numbers of female directors. Assuming, for the sake of an argument, that it is so, should not a woman who made her way up to directors' table despite all odds become tougher and better at her job than her male colleagues? Having one such woman on the board might therefore prove more beneficial for the company than having several middle-quality female specialists (as artificial quota might require). As shown by the example of Norway, some measures may bring an unexpected results: after introducing a quota for public companies Norwegian government faced numerous cases of public businesses

changing into private. There is nothing unnatural in such response to forcing a controversial and unnecessary political agenda at an area where efficiency and pragmatism are the key.

It is hard to tell if increased female presence would somehow change directors' remuneration. Number of women holding positions in compensation committees is not enough to show any statistical differences [1]. It is also unclear why would they make any difference in theory: females, just as males, seek profitable jobs. Besides, current state of affairs is far from critical: although director's remuneration has grown considerably over the last thirty years, it is still only a small, affordable percent of company's general income.

Insights from this study and perspectives for further research in this direction. Overall, there are no real reasons for changing the law or apply any additional measures to increase diversity of boards. Doing so means lowering the standard, assuming that women cannot achieve high positions on their own and introducing the same inequality we have been trying to avoid, but this time directed at men. Women nowadays have every possibility to receive education, build their career and make any other life choices they wish. There are still many who are not prioritizing career, thus losing their chance to get to the top, but that is a personal decision to make. As for efficiency, there are minor, not revolutionary differences in performance of a company, and not always those are advantages. There is extremely little chance that replacing men with women would solve any major problems; good results are a matter of competence and of character. Some may say that a female director is able to better understand female clients. That is also arguable: a great difference in psychology exists between women of different backgrounds, interests and jobs. There is no guarantee that a female CEO of a company selling cutlery would relate to problems of housewives, or that a female politician would understand a female factory worker. The only thing that should determine if a particular woman should be a director is her ability to show the best possible result; and making her way up is simply one of the tests she must pass.

Turning to the ideology of neoliberalism on which our analysis is based, we can thus suggest that the gender principle in the pyramid of values, especially with regard to diversity in company management policies, does not occupy a predominant place. Individual freedom and the principle of the free market are arguably more important. Moreover, this principle of gender-based personnel policy, in our opinion, creates more problems than it resolves, while free competition allows those to be resolved in a natural way.

References

1. Adams R. B., Ferreira D. Women in the boardroom and their impact on governance and performance // Journal of Financial Economics. 2009. URL: <https://personal.lse.ac.uk/ferreird/gender.pdf> (дата звернення: 31.03.2021)
2. Equality Act. 2010. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/contents> (дата звернення: 31.03.2021)
3. Pasaribu P. The Examinations of Board Chairman Characteristics and Board Diversity: Evidence from the UK Listed Firms // The University of Leeds. 2015. P. 131.
4. Salomon v Salomon & Co Ltd [1896] UKHL 1 (16 November 1896). URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1896/1.html> (дата звернення: 31.03.2021)
5. Talbot L. Progressive Corporate Governance for the 21st Century. Routledge Ltd. 2013. P. 119.
6. West, Andrew Corporate governance convergence and moral relativism. Corporate Governance: An International Review. 2009. No 17(1). P. 107–119.

Ільків Олег Васильович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

Ильков Олег Васильевич
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин
Международный экономико-гуманитарный университет
имени академика Степана Демьянчука

Ilkiv Oleh
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of Civil Law
Academician Stepan Demianchuk International University of
Economics and Humanities
ORCID: 0000-0002-0659-1855

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7049

**ПРАВО ЗАБУДОВИ ЗЕМЕЛЬНОЇ
ДІЛЯНКИ (СУПЕРФІЦІЙ)
ПРАВО ЗАСТРОЙКИ ЗЕМЕЛЬНОГО
УЧАСТКА (СУПЕРФІЦІЙ)
THE RIGHT FOR A BUILDING ERECTED
ON LAND OWNED BY ANOTHER (SUPERFICIA)**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблемних питань правового регулювання природи відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцією) в Україні. Проаналізовано визначення поняття «суперфіцією» та з'ясовано специфічні ознаки, зокрема: може відчужуватися землекористувачем або передаватися в порядку спадкування на підставі договору чи заповіту, власник ділянки відповідного цільового призначення не в праві передавати її за договором суперфіцією для будівництва об'єктів, що не відповідають її цільовому призначенню, суперфіцій може бути пайовим внеском відповідних територіальних громад окрім бюджетних коштів. Щодо права користування чужою земельною ділянкою, то воно може бути встановлено на визначений або на невизначений строк. Особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, й зберігається при його зміні, відповідно до положень цивільного законодавства. Проаналізовано, на прикладі конкретних судових спорів, необхідність дотримання положень законодавства щодо порядку та підстав передачі земельної ділянки за договором суперфіцією, не порушуючи інтереси територіальної громади міста та права співвласників житлового будинку. З'ясовано той момент, що надання земельної ділянки під забудову на засадах суперфіцією є актуальним у відносинах, пов'язаних із створенням житлово-будівельного, гаражно-будівельного, дачно-будівельних тощо кооперативів. Автор виділяє, що надання права користування земельною ділянкою під забудову не має характеру особистого речового права, і відповідно землекористувач – суперфіціарій може передавати свої правомочності користування земельною ділянкою іншій особі. Однак набувач права суперфіцією зобов'язаний використовувати земельну ділянку для забудови з врахуванням її цільового призначення. Вироблені конкретні пропозиції та рекомендації для вдосконалення правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцією) в Україні.

Ключові слова: земельна ділянка, суперфіцій, речові права, договір, заповіт, забудова нерухомості.

Аннотация. Стаття посвящена дослідженню проблемних питань правового регулювання природи відносин по користуванню чужим земельним участком (суперфіцій) в Україні. Проаналізовані визначення поняття «суперфіція» і вивчено специфічні ознаки, зокрема: може відчужатися землепользователем або передаватися в порядку успадкування на основі угоди або заповіту, власник ділянки відповідного цільового призначення не має права передавати її по угоді суперфіція для будівництва об'єктів, не відповідають її цільовому призначенню, суперфіцій може бути паявним внеском відповідуючих територіальних громад крім бюджетних коштів. О право користування чужим земельним участком, то воно може бути встановлено на визначений або на невизначений термін. Лицо, маюче речове право на чуже майно, має право на захист цього права, зокрема і від власника майна, і зберігається при його зміні в відповідності з положеннями цивільного законодавства. Проаналізовані на прикладі конкретних судових справ, необхідність виконання положень законодавства о порядку і підставі передачі земельного участку по угоді суперфіція, не порушаючи інтереси територіальної громади міста і права співвласників житлового будинку. Вивчено той момент, що надання земельного участку под будівництво на основі суперфіція є актуальним в відносинах, пов'язаних з створенням житлово-будівельного, гаражно-будівельного, сільсько-будівельних і др кооперативів. Автор підкреслює, що надання права користування земельним участком под будівництво не має характеру особистого речевого права, і відповідно землепользователь – суперфіціарий може передавати свої повноваження користування земельним участком іншій особі. Однак придбатель права суперфіція зобов'язаний використовувати земельний ділянку для будівництва з урахуванням її цільового призначення. Розроблені конкретні пропозиції і рекомендації по вдосконаленню правового регулювання відносин по користуванню чужим земельним участком (суперфіцій) в Україні.

Ключевые слова: земельний ділянку, суперфіцій, речові права, угода, заповіт, будівництво нерухомості.

Summary. The article is devoted to the study of problematic issues of legal regulation of the nature of relations on the use of another's land (superfitting) in Ukraine. The definition of the concept of «superfidence» and the specific features are analyzed, in particular: may be alienated by the land user or transmitted in the order of inheritance on the basis of a contract or will, the owner of the relevant target destination is not in the right to transfer it under the contract of superficial for the construction of objects that are not Matches its target assignment, superficially contributes to the relevant territorial communities in addition to budget funds. Regarding the right to use another's land plot, it can be established on a defined or indefinite period. A person who has a substance right to someone else's property has the right to protect this right, including from the owner of the property, and is preserved in its change, in accordance with the provisions of civil law. Analyzed, on the example of specific litigation, the need to comply with the provisions of legislation on the procedure and grounds for the transfer of land under the contract of superficition, without violating the interests of the city's territorial community and the right of co-owners of a residential building. It turned out that the provision of a land plot for the building on the basis of the superficition is relevant in relations associated with the creation of housing and construction, garage-building, dairy-building, etc. Co-operatives. The author highlights that the provision of the right to use the land does not have the character of personal right law, and accordingly the land contributor – the superficialist can transfer their own rights to use a land to another person. However, the maintenance of the superficition is required to use a land plot for development taking into account its intended purpose. Specific proposals and recommendations are produced to improve the legal regulation of relations for the use of another's land (superfitting) in Ukraine.

Key words: land, superficia, real rights, agreement, will, real estate.

Постановка проблеми. Для зведення любого типу і складності нерухомості природно необхідна земельна ділянка, на якій відповідно і буде зводитись сама будівля. Тому умовою виникнення права на нерухомість шляхом її будівництва є право на земельну ділянку. Ці два права безпосередньо переплітаються між собою такими ж тісними зв'язками, як і їхні об'єкти — земельна ділянка та нерухомість. У відсутність права на земельну ділянку зведена на ній нерухомість вважатиметься самочинним будівництвом у відповідності до цивільного законодавства. Звідси необхідно встановити, хто і яке право має на земельну ділянку, надану под будівництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході дослідження було використано праці таких фахівців у галузі цивільного права, як М. М. Сибільова [7], Д. Д. Позової [11] та ін. Проте в роботах зазначених авторів розглядалися фрагментарно проблеми правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцією) в Україні, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження правової природи відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцією) в Україні, а також виявлення недоліків у цій сфері

та обґрунтування пропозицій та рекомендацій до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. За критерієм мети використання земельної ділянки законодавець виокремлює суперфіцій — речове право на користування земельною ділянкою для будівельних потреб. Ознакою суперфіцію є цільове призначення земельної ділянки для забудови. Відповідно, земельна ділянка, яка виділяється для суперфіцію повинна мати цільове призначення для житлового будівництва. Інші види земельних ділянок не можуть бути об'єктом цього виду речових відносин, якщо їх цільове призначення має іншу мету.

Ст. 413 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) визначає суперфіцій як речове право, яке виникає на підставі заповіту або договору [1]. Таким чином в основі виникнення речових відносин лежить волевиявлення власника земельної ділянки, в тому числі на випадок його смерті.

Договір є однією із найпоширеніших підстав виникнення речових відносин суперфіцію. Будь-який цивільно-правовий договір вважається укладеним, якщо досягнута згода з предмету та істотних умов договору у належній формі.

Предметом договору про встановлення суперфіцію є право користування чужою земельною ділянкою для забудови. Предметом договору суперфіцію виступає земельна ділянка, яка повинна мати технічні параметри внесені до Земельного кадастру. Необхідно вказати кадастровий номер, призначення земельної ділянки, місцезнаходження, мету використання, вид об'єкта будівництва.

В договорі можуть бути вказані також інші умови взаємовідносин власника земельної ділянки і володільця речового права. Договір суперфіцію має триваючий характер, тому в змісті договору встановлюється строк користування чужою земельною ділянкою. Якщо в договорі відсутній строк користування земельною ділянкою, то вважається, що договір укладений на невизначений строк.

Набуття права користування земельною ділянкою без зазначення строку свідчить про безстрокове право користування нею без обмеження конкретним терміном. Виняток стосується строку користування земельною ділянкою, яка належить до державної чи комунальної власності. Суперфіцій в таких випадках не може перевищувати 50 років. В інших випадках строк користування речовим правом для забудови встановлюється за погодженням сторін договору, виходячи з тривалості будівництва та використання будівельного об'єкта. Короткострокові договори суперфіцію не відповідають правовій природі коментованих речових відносин. Тому

строк договору суперфіцію повинен охоплювати як саме будівництво об'єкта, так і подальше його використання.

Суб'єктами договору суперфіцію є власник земельної ділянки призначеної для будівництва та землекористувач, який використовує її для забудови. Стороною договору може бути фізична або юридична особи — власники земельної ділянки, держава, органи територіальної громади, у власності яких перебуває земельна ділянка.

Користувачами можуть бути юридичні та фізичні особи з повною дієздатністю, яка дозволяє здійснити повноваження з будівництва об'єкта. Законодавством не встановлено наявності певних вимог до особи суперфіціарія.

Об'єктом суперфіцію є земельна ділянка, яка за цільовим призначенням може використовуватися для житлового чи промислового будівництва. При визначенні цільового призначення земельної ділянки слід керуватися положеннями Земельного кодексу України (далі — ЗК України) [2].

Земельна ділянка повинна належати до категорій земель, які за цільовим призначенням можна використовувати для будівництва об'єктів промислової, житлової та іншої мети експлуатації. Власне, в ст. 19 ЗК України не передбачено серед інших категорій земель ті, які можуть бути об'єктом суперфіціальних відносин. До них належать землі житлової і громадської забудови, землі для промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Землі іншого цільового призначення не можуть бути предметом договору суперфіцію. Однак це не виключає розміщення на них об'єктів виробничої інфраструктури, якщо це не порушує цільове призначення ділянки.

Тому навіть землі сільськогосподарського призначення можуть бути об'єктом суперфіціальних відносин, якщо зведені на них будівлі призначені для використання «з сільськогосподарською метою» — хліви, токи для тимчасового зберігання і обробки сільськогосподарських культур, зерносховища, приміщення для сезонного зберігання сільськогосподарського інвентарю, тощо.

Водночас в контексті вимог щодо цільового призначення земельної ділянки не можна використовувати землі, наприклад, промислового призначення для будівництва житла. Визначальним критерієм повинно бути призначення об'єктів нерухомості у зв'язку з категорією земельної ділянки. Будь-яка земельна ділянка незалежно від її цільового призначення не може використовуватися без відповідної інфраструктури, яка включає об'єкти нерухомості.

Так, на землях лісового чи водного фонду можуть бути приміщення необхідні для використання, в тому числі контролю за цільовим використанням цих земель, об'єкти: будинки лісництва, пристані, маяки, контрольно-спостережні пункти, тощо. При цьому передання таких земель за договором суперфіцію під забудову повинно відповідати призначенню цих земель. Мається на увазі, що споруджені об'єкти на цих земельних ділянках за своїм цільовим використанням повинні відповідати передбаченим в ЗК України вимогам, щодо окремих категорій земель. Тобто категорійним вимогам використання земельної ділянки повинні відповідати експлуатаційні характеристики об'єктів, які на них знаходяться.

Іншими словами, спорудження об'єктів повинно забезпечити цільове використання земельної ділянки відповідно до категорії, встановленої Земельним кодексом України. Тому власник ділянки відповідного цільового призначення не в праві передавати її за договором суперфіцію для будівництва об'єктів, що не відповідають її цільовому призначенню.

Враховуючи приведені необхідно внести зміни в редакцію ч. 1 ст. 413 ЦК України, а саме: «Власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій) для використання (експлуатації) відповідно до цільового призначення земельної ділянки».

Надання права користування земельною ділянкою під забудову не має характеру особистого речового права. Це означає, що землекористувач — суперфіціарій може передавати свої правомочності користування земельною ділянкою іншій особі. Однак набувач права суперфіцію зобов'язаний використовувати земельну ділянку для забудови з врахуванням її цільового призначення. Відповідно техніко-будівельні характеристики будівельного об'єкта в проектно-кошторисній документації та будівельному паспорті повинні відповідати цільовому призначенню земельної ділянки.

Так, ст. 9 Закону України «Про архітектурну діяльність» [3] передбачено, що будівництво (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт) об'єкта архітектури здійснюється відповідно до затвердженої проектно-кошторисної документації державних стандартів, норм і правил у порядку, визначеному Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [4].

Законом України від 9 квітня 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удоскона-

лення містобудівного законодавства» [5] внесено зміни до системи державного архітектурно-будівельного контролю шляхом надання можливості міським, сільським та селищним радам утворювати власні органи архітектурно-будівельного контролю, і здійснено розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та державними органами. Це відповідає розмежуванню повноважень в сфері регулювання земельними ресурсами, що сприятиме забезпеченню контролю за речовими правами суперфіцію. Згідно з ч. 1 ст. 7 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» виконавчі органи забезпечують реалізацію функцій щодо надання (отримання, реєстрації), відмови у видачі чи анулювання (скасування) документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незазначеним (СС1) та середніми (СС2) наслідками, розташованих у межах відповідних населених пунктів, а також здійснення державного архітектурно-будівельного контролю щодо цих об'єктів. Це є умовою забезпечення дотримання законодавства про суперфіцій, об'єктом яких є будівництво на земельних ділянках в межах відповідних адміністративно-територіальних утворень.

Об'єктом суперфіцію можуть бути земельні ділянки, які належать до державної або комунальної власності. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування згідно з ч. 2 ст. 6 та ч. 3 ст. 140 Конституції України мають забезпечувати у своїй діяльності інтереси держави та інтереси територіальних громад [6]. Однак, зазначені органи можуть бути учасниками приватних відносин, в тому числі надавати для забудови земельні ділянки (суперфіцій). Шляхом надання земельної ділянки під спорудження об'єкта будівництва відповідний орган державної влади або місцевого самоврядування може набути статус учасника інвестиційної діяльності.

Договір є універсальною формою регулювання відносин в цивільному праві. Законодавством виокремлюються окремі види договорів, але вони не становлять вичерпного переліку цивільно-правових договорів. Цивільні права і обов'язки можуть виникати з договорів (правочинів), які хоч не передбачені цивільним законодавством, але не суперечать його положенням. Тому в сфері регулювання приватних відносин щораз ширшого застосування набувають змішані та непоіменовані договори.

Як зазначалось вище, однією з підстав виникнення суперфіцію є договір. В книзі V ЦК України «Зобов'язальне право» — не міститься положень, які

встановлюють умови договору суперфіцію. Це пояснюється тим, що договір суперфіцію окреслюється зі сторони підстав виникнення саме речових відносин. Але це не виключає використання можливостей суперфіцію в системі змішаних договорів. Зокрема, це актуально в інвестиційній сфері.

У 2011 році були внесені зміни до законодавства у сфері містобудівної діяльності, згідно з якими органи місцевого самоврядування не мають права вимагати від замовників будівництва надання будь-яких послуг в процесі будівництва житлових та нежитлових об'єктів, в тому числі передання житла, крім пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту, а також встановлювати додаткові обов'язкові відрахування, які не передбачені законом. Ці зміни не дають можливості при введенні в експлуатацію житлових будинків передання до органів місцевого самоврядування житлових площ для задоволення потреб у соціальному житті. Заборона не сприяє розвитку соціально-житлової інфраструктури. Але це не виключає участі органів місцевого самоврядування в механізмі договірних відносин пайової участі в інвестиційному процесі будівництва.

Державні органи та органи місцевого самоврядування є учасниками інвестиційного процесу в будівництві як суб'єкти публічно-правових відносин. Вони надають дозвільні документи на земельну ділянку, на якій споруджується будівельний об'єкт, дозвільні документи пов'язані із будівництвом, погоджують технічні умови та рішення за проектами на мережі електро-, водо-, газо-постачання. Здійснюють контроль за наявністю у забудовника дозвільних документів, будівельної ліцензії, декларації про початок будівельних робіт, дозвіл на виконання робіт підвищеної небезпеки.

Спорудження будь-якого об'єкта повинно здійснюватися відповідно до генерального плану розвитку територій. Цьому передують громадські слухання, експертиза і затвердження місцевим органом територіального самоврядування. Планом забудови визначаються об'єкти, будівництво яких здійснюватиметься на відповідній території з прив'язкою до наявної інфраструктури та комунікацій. Ввести об'єкт без погодження з технічними умовами під'єднання до системи постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу практично неможливо.

Застосування загально-дозвільних та спеціально-дозвільних режимів користування земельною ділянкою повинно бути доповнено приватним саморегулюванням. Як підкреслює М. М. Сибільов, існуючий імперативний механізм регулювання потребує пев-

них реформувань, пов'язаних як зі змінами характеру регулювання, так і місцем договору в ньому [7, с. 44].

Це, зокрема, стосується надання земельних ділянок для забудови, які належать до державної чи комунальної власності. Публічно-правові засади регулювання інвестиційної діяльності в будівництві необхідно поєднувати з договірною участю територіальних громад в договорах пайової участі в інвестиційних проектах. Пайовим внеском відповідних територіальних громад можуть бути крім бюджетних коштів, речові права на земельні ділянки для забудови — суперфіцій.

Певні особливості передбачені законодавством щодо користування чужою земельною ділянкою державної чи комунальної власності для будівництва (суперфіцій). Земельні ділянки державної чи комунальної власності або права на них підлягають продажу лише окремими лотами на конкурентних засадах (земельних торгах), а тому не можуть бути передані під забудову за договором суперфіцію рішенням міської ради. Так, 15 березня 2018 року Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду розглянувши касаційну скаргу Особа 6 у справі за позовом Особа 4 до Хмельницької міської ради, треті особи: Хмельницька житлово-експлуатаційна контора № 1 (далі — Хмельницька ЖЕК № 1), Особа 5, Особа 6, про визнання нечинним рішення Хмельницької міської ради від 17 вересня 2014 року, прийняв постанову в якій виклав правовий висновок такого змісту.

Статтею 413 ЦК України передбачено, що саме власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій). Таке право виникає на підставі договору або заповіту.

Відповідно до статті 134 ЗК України земельні ділянки державної чи комунальної власності або права на них (оренда, суперфіцій, емфітевзис), у тому числі з розташованими на них об'єктами нерухомого майна державної або комунальної власності, підлягають продажу окремими лотами на конкурентних засадах (земельних торгах), крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті.

Відповідно до частин другої, третьої статті 42 ЗК України земельні ділянки, на яких розташовані багатоквартирні будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкова територія, що перебувають у спільній сумісній власності власників квартир та нежитлових приміщень у будинку, передаються безоплатно у власність або в постійне користування співвласникам багатоквартирного

будинку в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Порядок використання земельних ділянок, на яких розташовані багатоквартирні будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначається співвласниками.

Ухвалюючи рішення про задоволення позову, суди першої та апеляційної інстанції дійшли обґрунтованого висновку про те, що міська рада, передаючи земельну ділянку для укладення договору суперфіцію землекористувачу Хмельницькій ЖЕК № 1, не врахувала інтереси територіальної громади міста, права та інтереси співвласників житлового будинку. Надавши згоду передати в користування під забудову прибудинкову територію з розміщенням на ній багатоквартирним будинком, не дотрималася процедури передачі земельної ділянки за договором суперфіцію, що свідчить про порушення прав та законних інтересів позивача [8].

Коментована справа підтверджує необхідність дотримання положень законодавства щодо порядку та підстав передачі земельної ділянки за договором суперфіцію. При цьому не повинні порушуватися речові права інших осіб — в даному випадку інтереси територіальної громади міста та права співвласників житлового будинку.

Водночас слід мати на увазі, що обов'язок проведення земельних торгів для продовження договору суперфіцію нормами законодавства не передбачений. Прикладом є справа, яка була предметом розгляду 31 жовтня 2018 року Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. Розглянувши касаційну скаргу Черкаської міської ради на постанову Київського апеляційного господарського суду від 17 липня 2018 року у справі за позовом Черкаської міської ради до багатогалузевого об'єднання «Інтербуд» Української спілки ветеранів Афганістану, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, на стороні позивача — комунальне підприємство «Черкасінвестбуд» Черкаської міської ради, про визнання недійсною додаткової угоди до договору, прийняв постанову, у якій виклав правовий висновок такого змісту.

У справі, що переглядалася, судами встановлено, що секретар міської ради підписав оспорюваний правочин від імені міської ради відповідно до наданих йому розпорядженням міського голови від 09 грудня 2014 року № 296-р повноважень. Також встановлено, що на момент підписання оспорюваного правочину правовідносини за договором суперфіцію не припинилися, вказаний договір був дійсним та відповідачем вчинялися дії щодо його виконання. Водночас додаткова угода від 13 березня 2015 року

№ 1 була підписана сторонами до закінчення дії договору суперфіцію.

Відхиляючи доводи касаційної скарги щодо порушення статті 134 ЗК України в частині вчинення оспорюваного правочину без проведення земельних торгів, Верховний Суд зазначає, що нормами ЗК України не передбачено порядку продовження договору суперфіцію лише за результатами земельних торгів.

Відповідно до пункту 2.1 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 29 травня 2013 року № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» роз'яснено, що вирішуючи спори про визнання правочинів (господарських договорів) недійсними, господарський суд повинен встановити наявність фактичних обставин, з якими закон пов'язує визнання таких правочинів (господарських договорів) недійсними на момент їх вчинення (укладення) і настання відповідних наслідків.

Враховуючи зазначене, Верховний Суд вважав обґрунтованим висновок судів першої та апеляційної інстанції про відсутність підстав для задоволення позовних вимог, зважаючи на недоведення позивачем факту недійсності додаткової угоди від 13 березня 2015 року № 1 [9].

Таким чином, аналіз коментованої спірної ситуації дозволяє дійти до висновку, що відносини суперфіцію можуть бути пролонговані не лише за результатом земельних торгів, але й на інших підставах, в тому числі на основі договору (додаткової угоди до договору) укладеного відповідно до чинного законодавства.

Надання земельної ділянки для забудови зумовлює оцінку пайового вкладу держави або територіальної громади в інвестиційний проект. Інвестиційний договір в такому випадку набуває ознак змішаного договору з елементами суперфіцію.

Надання земельної ділянки під забудову на засадах суперфіцію є актуальним у відносинах, пов'язаних із створенням житлово-будівельного, гаражно-будівельного, дачно-будівельних тощо кооперативів. Визначення кооперативу міститься в положеннях законодавства, яке регулює окремі види кооперативів.

Так, в правилах утримання житлових будинків і прибудинкових територій передбачено таке визначення поняття житлово-будівельного кооперативу — це юридична особа утворена фізичними і/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на підставі їхніх майнових внесків для участі в будівництві або реконструкції житлового будинку (будинків) і подальшої їх експлуатації [10].

Метою житлово-будівельного кооперативу є забезпечення його членів житлом. Між житлово-будівельним кооперативом та його членами — інвесторами укладається договір про пайову участь у кооперативі, відповідно до якого інвестор вносить у кооператив пай у грошовій або майновій формі для отримання квартири у власність після введення житлового будинку в експлуатацію.

Дефініції житлово-будівельних кооперативів акцентують увагу переважно на правовідносинах між кооперативом як юридичною особою та його членами, змістом яких є обов'язок члена житлово-будівельного кооперативу сплатити пай, що кореспондується правом вимоги кооперативу щодо його сплати і майновому праву члена до кооперативу на передання йому квартири в користування (а при повній виплаті паю — у власність) відповідно до розміру пайового внеску. Це стало підставою для диференціації відносин щодо надання квартири у житловому кооперативі та відносин щодо її використання: перші мають зобов'язальний характер, а другі — обмежено речовий [11, с. 11].

Однак при цьому залишається не з'ясоване питання про речові відносини, об'єктом яких є земельна ділянка, на якій споруджується житлова нерухомість. Для створення житлово-будівельного чи іншого подібного кооперативу і реєстрації його як юридичної особи є неможливим без відведення земельної ділянки, в установленому законом порядку. Адже зведення об'єкта будівництва неодмінно пов'язується з наданням земельної ділянки в корис-

тування або власність. Відносини з користування земельною ділянкою для забудови регулюються ЦК України, ЗК України, Законом України «Про Державний земельний кадастр» [12] та іншими нормативними актами в сфері земельного права.

Висновки. Правове регулювання здійснення забудови на чужій земельній ділянці не є досконалим. Існує багато проблем правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), такі як: відсутність у законодавстві вимог до форми договорів про встановлення права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцію); відсутність чітких умов договору суперфіцію, відсутність спеціальних вимог, передбачених для недійсності або розірвання договору про встановлення суперфіційного права та припинення користування земельною ділянкою тощо. Також ми дійшли до висновку, що здійснення публічно-адміністративних функцій є безумовно важливим засобом впливу на інвестиційний процес в будівництві. Однак, вирішальне значення для майбутнього будівництва має безпосереднє відведення земельної ділянки, на якій споруджуватиметься будівельний об'єкт. В сучасних умовах необхідно розвивати приватні аспекти участі органів держави та місцевого самоврядування — суб'єктів, які здійснюють право власності на землі державного та місцевого (комунального) фонду в договірних відносинах, що стосується сфери, насамперед, житлового будівництва на пайових засадах. А тому, у вирішенні цих завдань важливе місце відводиться речовим відносинам суперфіцію.

Література

1. Цивільний кодекс України (2003): Закон України від 16.01.2003 р. No 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. No 11. Ст. 461.
2. Земельний кодекс України (2001): Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Офіційний вісник України. 2001. № 46. Ст. 2038.
3. Про архітектурну діяльність. Закон України від 20.05.1999. № 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14>
4. Про регулювання містобудівної діяльності. Закон України від 17.02.2011. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства. Закон України від 09.04.2015 / Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. Ст. 236.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к / Верховна Рада України.
7. Сибільов М. М. До питання про співвідношення актів цивільного законодавства і договору. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-річчю з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 41–47.
8. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15 березня 2018 року у справі № 685/2424/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72850555>

9. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 31 жовтня 2018 року у справі № 925/1636/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77657191>

10. Про затвердження Правил утримання житлових будинків та прибудинкових територій: Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 17.05.2005 р. № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05>

11. Позова Д. Д. Правове становище житлово-будівельних кооперативів за законодавством України: дис...канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса. 20 с.

12. Про Державний земельний кадастр. Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>

References

1. *Cyvilnyj kodeks Ukrajinjy (2003): Zakon Ukrajinjy vid 16.01.2003 r. No 435-IV. Oficijnyj visnyk Ukrajinjy. 2003. No 11. St. 461.*

2. *Zemelnyj kodeks Ukrajinjy (2001): Zakon Ukrajinjy vid 25.10.2001 r. # 2768-III. Oficijnyj visnyk Ukrajinjy. 2001. # 46. St. 2038.*

3. *Pro arkhitekturnu dijalnistj. Zakon Ukrajinjy vid 20.05.1999. # 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14>*

4. *Pro rehuljuvannja mistobudivnoji dijalnosti. Zakon Ukrajinjy vid 17.02.2011. # 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>*

5. *Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrajinjy, shhodo decentralizaciji povnovazhenj u sferi arkhitekturno-budivelnogho kontrolju ta udoskonalennja mistobudivnogho zakonodavstva. Zakon Ukrajinjy vid 09.04.2015 / Vidomosti Verkhovnoji Rady. 2015. # 28. St. 236.*

6. *Konstytucija Ukrajinjy vid 28.06.1996 r. # 254k / Verkhovna Rada Ukrajinjy*

7. *Sybiljov M. M. Do pytannja pro spivvidnoshennja aktiv cyvilnogho zakonodavstva i doghovorov. Cyviljne pravo Ukrajinjy: novi vyklyky i perspektyvy rozvytku: materialy XVIII mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvjach. 98-richnyci z dnja narodzh. d-ra juryd. nauk, prof., chl.-kor. AN URSS V. P. Maslova (Kharkiv, 28 ljut. 2020 r.). Kharkiv: Pravo, 2020. S. 41–47.*

8. *Postanova Kasacijnogho cyvilnogho sudu u skladi Verkhovnogho Sudu vid 15 bereznja 2018 roku u spravi #685/2424/16-c. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72850555>*

9. *Postanova Kasacijnogho ghospodarsjkogho sudu u skladi Verkhovnogho Sudu vid 31 zhovtnja 2018 roku u spravi #925/1636/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77657191>*

10. *Pro zatverdzhennja Pravyl utrymannja zhytlovykh budynkiv ta prybudynkovykh terytorij: Nakaz Derzhavnogho komitetu Ukrajinjy z pytanj zhytlovo-komunaljnogho ghospodarstva vid 17.05.2005 r. #76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05>*

11. *Pozova D. D. Pravove stanovyshe zhytlovo-budivelnjykh kooperatyviv za zakonodavstvom Ukrajinjy: dys...kand. juryd. nauk: 12.00.03. Odessa. 20 s.*

12. *Pro Derzhavnyj zemelnyj kadastr. Zakon Ukrajinjy vid 07.07.2011 r. # 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>*

Хоперія Анаїт Артурівна
аспірант Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Хоперия Анаит Артуровна
аспирант Института права
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
Khoperiya Anayit
PhD Student of Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-8907-6172

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-3-7053

**ВІДМОВА У ВИЗНАННІ І НАДАННІ ДОЗВОЛУ НА ВИКОНАННЯ
РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ
У ЗВ'ЯЗКУ З НЕНАЛЕЖНИМ ПОВІДОМЛЕННЯМ
ПРО АРБІТРАЖНИЙ РОЗГЛЯД**

**ОТКАЗ В ПРИЗНАНИИ И ПРЕДОСТАВЛЕНИИ РАЗРЕШЕНИЯ
НА ВЫПОЛНЕНИЕ РЕШЕНИЙ МЕЖДУНАРОДНОГО
КОММЕРЧЕСКОГО АРБИТРАЖА В СВЯЗИ С НЕНАДЛЕЖАЩИМ
УВЕДОМЛЕНИЕМ ОБ АРБИТРАЖНОМ РАЗБИРАТЕЛЬСТВЕ**

**REFUSAL TO RECOGNIZE AND GRANT PERMISSION
TO ENFORCE INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION
AWARDS DUE TO IMPROPER NOTIFICATION ABOUT
ARBITRATION PROCEEDINGS**

Анотація. У статті проаналізовано відмову у визнанні і наданні дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу у зв'язку з неналежним повідомленням про арбітражний розгляд. Дослідження стосується нової судової практики Верховного Суду при розгляді справ щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу у випадках, коли сторона, проти якої прийнято рішення, заперечує, що її повідомлено про арбітражний розгляд чи призначення арбітра.

Особливу увагу було приділено аналізу постанов Верховного Суду по справах № 824/26/19 від 28 листопада 2019 року та № 824/69/19 від 13 лютого 2020 року за заявою ТОВ «Юргінський Машзавод» про виконання рішення арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті Російської Федерації про стягнення заборгованості з ПрАТ «Шахтоуправління «Покровське». Ці рішення були оцінені як негативна судова практика, яка не сприяє розвитку і становленню арбітражу в Україні.

Зроблено висновок, що при розгляді справ № 824/26/19 та № 824/69/19 Верховний Суд сформулював дві вкрай негативні для розвитку міжнародного комерційного арбітражу позиції: 1) необхідність повідомляти сторони арбітражного провадження, які знаходяться в межах різних юрисдикцій, що є членами Гаазької Конвенції, у порядку надання правової допомоги, що шкодитиме оперативності арбітражного провадження; 2) необхідність повідомляти сторін про арбітраж поштовим відправленням з описом вкладення.

Проаналізовано положення Гаазької Конвенції в частині вимоги повідомлень арбітражем сторін про здійснення арбітражного провадження з використанням процедури міжнародної правової допомоги. Встановлено, що положення цієї

конвенції не можна трактувати як встановлення обов'язку для арбітражів повідомляти сторони арбітражного процесу, що знаходяться і державах-учасниках цієї конвенції, виключно через процедуру міжнародної правової допомоги.

Було позитивно оцінено практику Верховного Суду по інших справах щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу у випадках, коли сторона, проти якої прийнято рішення, заперечує, що її повідомлено про арбітражний розгляд чи призначення арбітра. Така практика оцінена як проарбітражна.

Наголошено на важливості формування проарбітражної практики Верховного Суду, яка створює імідж України як дружньої для арбітражу та, відповідно, інвестицій юрисдикції.

Ключові слова: арбітраж, арбітражний процес, належне повідомлення, виконання рішення міжнародного комерційного суду, визнання рішення міжнародного комерційного суду.

Аннотація. В статье проанализированы отказ в признании и предоставлении разрешения на выполнение решений международного коммерческого арбитража в связи с ненадлежащим уведомлением об арбитражном разбирательстве. Исследование касается новой судебной практики Верховного Суда при рассмотрении дел о признании и предоставлении разрешения на выполнение решений международного коммерческого арбитража в случаях, когда сторона, против которой принято решение, отрицает, что ей сообщено об арбитражном разбирательстве или назначении арбитра.

Особое внимание было уделено анализу постановлений Верховного Суда по делам № 824/26/19 от 28 ноября 2019 и № 824/69/19 от 13 февраля 2020 по заявлению ООО «Юргинский Машзавод» об исполнении решения арбитражного суда при Торгово-промышленной палате Российской Федерации о взыскании задолженности с ЗАО «Шахтоуправление «Покровское». Эти решения были оценены как отрицательная судебная практика, которая не способствует развитию и становлению арбитража в Украине.

Сделан вывод, что при рассмотрении дел № 824/26/19 и № 824/69/19 Верховный Суд сформулировал две крайне негативные для развития международного коммерческого арбитража позиции: 1) необходимость сообщать сторонам арбитражного производства, которые находятся в пределах различных юрисдикций, являющихся членами Гаагской Конвенции, в порядке оказания международной правовой помощи, что будет вредить оперативности арбитражного производства; 2) необходимость сообщать сторонам об арбитраже почтовым отправлением с описью вложения.

Проанализированы положения Гаагской Конвенции в части требования сообщений арбитражем сторонам о проведении арбитражного производств с использованием процедуры международной правовой помощи. Установлено, что положение этой конвенции нельзя трактовать как установление обязанности для арбитражей направлять сообщения сторонам арбитражного процесса, которые находятся в государствах-участниках этой конвенции, исключительно через процедуру международной правовой помощи.

Было положительно оценено практику Верховного Суда по другим делам о признании и предоставлении разрешения на выполнение решений международного коммерческого арбитража в случаях, когда сторона, против которой принято решение, отрицает, что ей сообщено об арбитражном разбирательстве или назначения арбитра надлежащим. Такая практика оценена как проарбитражная.

Подчеркнута важность формирования проарбитражной практики Верховного Суда, которая создает имидж Украины как дружественной для арбитража и, соответственно, инвестиций юрисдикции.

Ключевые слова: арбитраж, арбитражный процесс, надлежащее уведомление, исполнение решения международного коммерческого суда, признание решения международного коммерческого суда.

Summary. The article analyses the refusal to recognize and grant permission to enforce awards of international commercial arbitration because of improper notification about the arbitration. The study concerns the new case law of the Supreme Court in cases of recognition and granting permission to enforce the awards of international commercial arbitration in cases where the party against whom the decision is made denies that it has been notified of the arbitration or appointment of an arbitrator.

Particular attention was paid to the analysis of the decisions of the Supreme Court in cases No. 824/26/19 of November 28, 2019 and No. 824/69/19 of February 13, 2020 on the application of Jurginsky Mashzavod LLC on the enforcing of the decision of the Arbitration Court at the Chamber of Commerce and Industry of the Russian Federation on debt collection from PJSC Pokrovske Mine Management. These decisions were assessed as a negative case law that does not contribute to the development of arbitration in Ukraine.

It was concluded that in cases No. 824/26/19 and No. 824/69/19 the Supreme Court formulated two extremely negative opinions for the development of international commercial arbitration: 1) the need to inform the different jurisdictions parties of the arbitration proceedings, where in these jurisdictions the Hague Convention is binding, in form of provision of international legal assistance, which would harm the pace of arbitration proceedings; 2) the necessity to notify the parties by arbitration via mail with a postal description of the enclosed documents.

The provisions of the Hague Convention regarding the requirement of arbitration notifications of the parties on the implementation of arbitration proceedings using the procedure of international legal assistance were analysed. It was established that the provisions of this convention cannot be interpreted as establishing an obligation for arbitration tribunals to notify the parties of the arbitration proceedings, which are situated in states-parties to this convention, through the procedure of international legal assistance only.

The practice of the Supreme Court in other cases on the recognition and granting permission to enforce of international commercial arbitration decisions, where the party against which the decision was made denies that it has been notified about the arbitration or appointment of an arbitrator, was positively assessed. This practice is pro-arbitration.

It was emphasized the importance of forming pro-arbitration practice of the Supreme Court, which ensures the image of Ukraine as a friendly jurisdiction for arbitration and for investment accordingly.

Key words: arbitration, arbitration process, due notice, enforcement of the decision of the international commercial court, recognition of the decision of the international commercial court.

Постановка проблеми. Серед підстав, які унеможливають подальше виконання арбітражного рішення, є відмова у визнанні і наданні дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо арбітражний розгляд проводився із процесуальними порушеннями, з якими законодавство та міжнародно-правові акти пов'язують можливість відмови у визнанні та виконанні рішень міжнародного комерційного арбітражу, якщо сторона, проти якої винесено арбітражне рішення, наполягає на цьому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували підстави відмови у визнанні та виконанні арбітражних рішень у своїх роботах багато науковців та практиків, зокрема торкаючись питання процесуальних порушень як підстави для відмови у визнанні та виконанні рішень міжнародного комерційного арбітражу. Серед таких вчених можемо назвати наступних: А. Волков [2], А. Данилейко [16], А. С. Довгерт [17], О. Друг [16], І. Ємельянова [1], В. І. Кисіль [17], Н. Костюк [2], В. І. Нагнибіда [13], О. Г. Хрімлі [19], Г. А. Цірат [18] та багато інших. Тим не менше, окреслене питання потребує подальших розробок, оскільки, по-перше, правозастосовча судова практика продовжує розвиватися та змінюватися вказуючи на наявність невирішених проблем правозастосовчої практики, по-друге, залишається невирішеними частина теоретичних проблем. Це робить розробку проблематики вкрай актуальною в умовах розвитку арбітражу в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Таким чином, завданням цього дослідження, є аналіз наявної судової практики та вирішення наявних теоретичних проблем пов'язаних із відмовою у визнанні і наданні дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, пов'язаних з процесуальними порушеннями повідомлення сторони при проведенні арбітражного розгляду.

Виклад основного матеріалу. Той факт, чи легко стороні отримати дозвіл на виконання рішень

міжнародного комерційного арбітражу і чи не стикаються сторони з необґрунтованими перешкодами в цьому, є цією призмою, крізь яку оцінюється «про-арбітражність» конкретної юрисдикції. Особливо це стосується справ, де дотримання чи порушення процесуальних вимог є неоднозначним. Таким чином, саме крізь призму вирішення спірних ситуацій судом на користь прийняття рішення про надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, необхідно оцінювати, чи є судова практика сприятливою для арбітражу. На розгляді такої проблемної практики необхідно сконцентруємо наше дослідження.

І. Ємельянова зазначала, що на даному етапі розвитку інституту арбітражу як альтернативного засобу вирішення спорів необхідно сформувати проарбітражну судову практику. Фахівець в динаміці оцінює зміни судової практики як позитивні, особливо у контексті реформи процесуального законодавства та судової системи. Верховний Суд, зазначає фахівець, уже напрацьовує практику, яка відповідає передовим арбітражним стандартам і принципам. Але важливо не лише сформувати, а й утримати і розвинути нову прогресивну проарбітражну правову позицію в судовій практиці, а також домогтися того, щоб це стало стабільною практикою. При цьому зазначається наявність подальшого напрямку для оптимізації судової практики. Загалом, резюмує фахівець крізь призму свого практичного досвіду, завдяки нещодавнім змінам у законодавстві та судовій практиці Україна стає більш дружньою до арбітражу країною та більш комфортним місцем для арбітражного провадження [1].

Звертають увагу і на позитивні зміни в проарбітражності багато інших фахівців, серед яких зокрема А. Волков та Н. Костюк. Проте практики підкреслюючи наявність позитивних тенденцій у сформованій судовій практиці, принагідно відзначають і негативні прецеденти в судових рішеннях, або ж прикладе

надто тривалого процесу визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу в судовій системі України [2]. Цілковито погоджуємось з точкою зору, що незважаючи на загальні позитивні тенденції у становленні Україні як дружньої до міжнародного комерційного арбітражу юрисдикції, все ж залишається багато недоліків та негативних прецедентів у судовій практиці. А тому необхідно дослідити найбільш актуальну судову практику для розуміння подальших тенденцій розвитку міжнародного комерційного арбітражу.

Серед причин відмови у визнанні та виконанні рішень міжнародного комерційного арбітражу, які впливають із процесуальних недоліків при проведенні арбітражного розгляду, найбільш поширеними є посилання сторін, що їх не було належним чином повідомлено про арбітражне провадження чи про інші процесуальні події. І в цій сфері вимушені констатувати наявність істотних недоліків судової практики, в тому числі і у практиці нового Верховного Суду, яка переважною більшістю експертів оцінювалася як проарбітражна.

Як приклад негативної судової практики, яка не сприяє розвитку і становленню арбітражу в Україні можна навести постанови Верховного Суду по справі № 824/26/19 від 28 листопада 2019 року [3] та № 824/69/19 від 13 лютого 2020 року [4] за заявою ТОВ «Юргінський Машзавод» про виконання рішення арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті Російської Федерації (МКАС РФ) про стягнення заборгованості з ПрАТ «Шахтоуправління «Покровське».

Київський апеляційний суд, який розглядав справу як суд першої інстанції, у задоволенні обидвох заяв ТОВ «Юргінський Машзавод» відмовив. Судове рішення Київського апеляційного суду мотивоване тим, що, оскільки встановлено порушення МКАС РФ положень статей 5, 9 Угоди «Про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності» від 20.03.1992 року [5] поєднанні зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6] (право на справедливий суд), а також Конвенцією про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах укладеною 15 листопада 1965 року в місті Гаазі (далі — «Гаазька Конвенція») [7].

Суть рішення суду полягала у тому, що арбітраж, який знаходився на території РФ, не повідомив «належним чином» відповідача ПрАТ «Шахтоуправління «Покровське» (юридичну особу за законодавством України з місцем знаходження на території України) про арбітражний розгляд. При цьому, суд трактуючи поняття повідомлене «належним чином»

застосував надмірно формальний підхід та опустив із аналізу норми, які могли б бути застосовані на користь можливості визнання та виконання рішень арбітражного суду.

Мало з того, в матеріалах справи знаходилися докази повідомлення відповідача про призначення арбітра та про час та місце арбітражного розгляду справи, надавалися копії документів (накладні, повідомлення), видані службою експрес-доставки «МВЕ». Вказані відправлення адресувалися безпосередньо відповідачу. Однак Київський апеляційний суд по одній із справ, позицію якого підтримав в подальшому Верховний Суд, визнали ці докази неналежним повідомленням сторони про арбітражний розгляд.

Окрім письмового повідомлення, в матеріалах справи містилося підтвердження паралельного надсилання повідомлень про арбітражний процес електронною поштою до відповідача. Однак, на думку Верховного Суду, посилання заявника на надсилання процесуальних арбітражних документів електронною поштою на електронну адресу ПрАТ «Шахтоуправління «Покровське» не може бути прийняте до уваги, оскільки відсутні докази подання сторонами у справі до МКАС РФ заяв про обмін процесуальними документами з вказаним судом засобами електронного зв'язку [3; 4].

Ми виходимо із того, що рішення міжнародного комерційного арбітражу повинно виконуватися, якщо прямо не встановлено підстав для відмови у його виконанні. Якщо ж такі підстави є спірними, то повинен реалізуватися принцип максимального сприяння арбітражу у виконанні його рішень. Крім цього, безпідставна відмова у визнанні та виконанні рішення міжнародного комерційного арбітражу, або ж коли такі підстави формальні та фактично не співмірними із правом на виконання арбітражного рішення, розглядається ЄСПЛ як порушення державою статті 1 протоколу першого Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в контексті неспівмірного втручання у власність особи [6], оскільки є втручанням у власність особи, яка має право на такі присуджені суми. Це впливає із відповідної практики ЄСПЛ, зокрема прямо зазначається у рішенні по справі Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції [8]. Висловлюючи глибоку повагу до практики Верховного Суду, рішення якого є остаточним та оскарженню не підлягає, ми все ж вважаємо, що такі рішення можуть в майбутньому розглядатися саме як втручання у право приватної власності у розумінні Протоколу першого Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Крім цього,

матимуть негативний вплив на імідж України як дружньої для арбітражу юрисдикції.

Нормативно-правове обґрунтування Верховного Суду по справах № 824/26/19 та № 824/69/19 зводилося до наступного.

Угода СНД «Про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності» від 20.03.1992 року, стороною якої є і Російська Федерація та Україна передбачає, що сторони зобов'язані надавати правову допомогу одна одній у вирішенні спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності [5]. Під «повідомленням про процес», на думку суду, слід розуміти саме належне, у спосіб, передбачений законом, сповіщення судом або іншим компетентним органом, що розглядає спір, сторін про час та місце розгляду, що може свідчити про ефективне забезпечення прав на справедливий розгляд справи як позивача, так і відповідача.

Таке належне повідомлення Верховний Суд вважав повідомленням, яке відповідно до ст. 5 наведеної Угоди СНД повинно надаватися у порядку надання компетентними органами правової допомоги. На обґрунтування своєї позиції, Суд цитував положення відповідної статті 5, відповідно до якої взаємне надання правової допомоги включає вручення і пересилання документів і виконання процесуальних дій, зокрема, проведення експертизи, заслуховування Сторін, свідків, експертів та інших осіб. При наданні правової допомоги компетентні суди та інші органи держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав зносяться один з одним безпосередньо. При виконанні доручення про надання правової допомоги компетентні суди та інші органи, у яких просять допомогу, застосовують законодавство своєї держави [5].

Оскільки цитована вище угода не містить детального порядку надсилання судових повідомлень, то в подальшому Верховний Суд продовжував обґрунтовувати свою позицію Гаазькою Конвенцією, сторонами якої є і Україна, і Російська Федерація та багато інших держав. Вказана Гаазька Конвенція зокрема передбачає порядок вручення та передачі документів по формально встановленій процедурі через компетентні органи, які призначають держави для цих цілей [7]. Таким центральним органом, який отримує та організовує виконання запитів компетентних органів іноземних держав про вручення документів на території Російської Федерації, призначено Міністерство юстиції Російської Федерації.

З огляду на наведене Верховний Суд резюмував, що оскільки в матеріалах справи відсутні докази повідомлення Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті Росій-

ської Федерації відповідача — ПрАТ «Шахтоуправління «Покровське» про призначення арбітра та про час та місце арбітражного розгляду справи у відповідності до приписів статті 2 Гаазької Конвенції 1965 року, то не можна стверджувати про належне повідомлення відповідача ПрАТ «Шахтоуправління «Покровське», українську юридичну особу, МКАС РФ [3; 4].

Втім, як вже зазначалося, ми не можемо погодитися з обґрунтуванням, яке викладене судом, адже такий підхід буде мати негативні наслідки для подальшого розвитку інституту міжнародного комерційного арбітражу та можливості виконання його рішень в Україні загалом. Станом на сьогодні переважна більшість арбітражів, повідомляють сторони відповідно до своїх регламентів простим кур'єрським поштовим відправленням документів. Такий порядок повідомлення про арбітраж дозволяється законодавством більшості юрисдикцій. Сторони можуть самі встановлювати порядок направлення повідомлень, які можуть надсилатися відповідно до виконуваних між сторонами договорів. Такий порядок та поширюватиметься і на повідомлення про арбітражний розгляд. Крім цього, погоджуючись на проведення арбітражу згідно з регламентами репутаційних арбітражних інституцій, сторони погоджуються також на те, що повідомлення про арбітражний розгляд можуть надсилатися у порядку, передбаченому цими регламентами, які в переважній більшості випадків передбачають повідомлення шляхом поштового кур'єрського відправлення із доказами вручення, а також можуть дозволяти повідомлення шляхом направлення електронних листів.

Надсилання повідомлень відповідно у порядку надання правової допомоги між державами, як це прийнято у судових процесах, є надто формальною та часомісткою процедурою, яка може тривати понад шість місяців в той час, як приблизно половина справ за такий строк встигають бути розглянутими міжнародним комерційним арбітражем по суті. Відповідно, такий спосіб повідомлень, як правило, не використовується в арбітражному процесі, оскільки позбавляє арбітраж основної його переваги — оперативності розгляду справ та захисту майнових прав сторони. Отже, така практика Верховного Суду може створити істотні незручності для визнання та виконання арбітражних рішень в подальшому

Крім цього, хочемо звернути увагу, що, обґрунтовуючи свою позицію, Верховний Суд акцентував увагу саме на Угоді СНД «Про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності» [5], нібито обмежуючи релевантність своєї позиції виключно щодо арбітражів

з місцезнаходженням, що є членами відповідної угоди в межах СНД. Однак ця угода, як вже зазначалося, не встановлює детально вимоги та порядок надсилання судових та позасудових документів. Це предмет регулювання Гаазької Конвенції [7], на яку Верховний Суд посилається як на другорядну.

Продовжуючи такий негативний, з нашої точки зору, підхід Верховного Суду, він мав би аналогічно застосовуватися до подання повідомлень арбітражами у всіх державах-членах Гаазької Конвенції, яких станом на початок 2021 року було 77 [9]. Це могло б заблокувати виконання більшості арбітражних рішень в Україні і не дозволило б розвивати інститут міжнародного комерційного арбітражу в нашій державі. Саме тому ми вважаємо, що така позиція не вкладається у фактичний підхід, основні принципи та напрацьовану практику інституту визнання та приведення до виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу в Україні.

Продовжуючи наведену думку, варто зазначити, що вирішуючи наведені спірні справи Верховний Суд хоч і послався на інші норми міжнародних договорів та відповідного права, однак не надав їм належної оцінки, що призвело до хибних, на нашу думку, висновків.

Ст. 10 Гаазької Конвенції чітко встановлює, що, якщо запитувана Держава не заперечує, то ця Конвенція не обмежує: а) можливості надсилати судові документи безпосередньо поштою особам, які перебувають за кордоном, б) можливості для судових працівників, службовців або інших компетентних осіб запитуючої Держави здійснювати вручення судових документів безпосередньо через судових працівників, службовців або інших компетентних осіб запитуваної Держави, с) можливості для будь-якої заінтересованої в судовому процесі особи здійснювати вручення судових документів безпосередньо через судових працівників, службовців або інших компетентних осіб запитуваної Держави. Згідно із ст. 11 Гаазької Конвенції, остання не забороняє двом чи більше Договірним Державам домовлятися про встановлення з метою вручення судових документів інших шляхів передачі, ніж ті, які передбачені в попередніх статтях, і, зокрема, безпосередніх зносин між їх відповідними органами [7]. Отже, Гаазька Конвенція за суттю встановлює порядок надсилання в іншу договірну державу судових та позасудових документів не як єдиний можливий спосіб надсилання таких повідомлень, а як додаткову формальну процедуру, яка може застосовуватися у тих випадках, коли це доцільно. Наприклад, коли державний суд розглядаючи справу у передбаченому формальним процесуальним законодавством порядку не може

направити та отримати підтвердження належного повідомлення сторони по справі, що становить процесуальні перешкоди для розгляду справи. В такому разі суд може скористатися правовою допомогою судів іншої держави, щоб останні вручили повістку про виклик стороні у формальний спосіб, що передбачений процесуальним законодавством держави, в якій така повістка вручається, або, якщо це можливо, із застосуванням іншого способу, про який просить суд.

З цього випливає навіть суть назви «правова допомога», яку в першу чергу слід розглядати як процесуальну допомогу компетентних органів один одному у здійсненні судочинства, а не як єдиний встановлений спосіб направлення повідомлень сторонам чи здійснення інших процесуальних дій. Більше того, навіть державні суди України, як правило, направляють повістки за кордон звичайними поштовими відправленнями, а тривалою процедурою правової допомоги користуються у виключних випадках, коли в інший спосіб повідомити сторону не можливо (зазвичай, коли друга сторона ухиляється від отримання повістки за кордоном).

У випадку зі спірними справами № 824/26/19 та № 824/69/19, на нашу думку, вірним застосуванням положень Гаазької Конвенції було б встановлення, чи заперечує законодавство України направлення іноземними судами судових повісток поштою. Така заборона у законодавстві України відсутня, як і немає такої заборони у законодавстві Російської Федерації, щоб мати можливість застосувати принцип взаємності. Мало з того, Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» встановлює, що якщо сторони не домовились про інше, будь-яке письмове повідомлення вважається отриманим, якщо воно доставлено адресату особисто або на його комерційне підприємство, за його постійним місцем проживання або поштовою адресою; коли останні не можуть бути встановлені шляхом розумного наведення довідок, письмове повідомлення вважається отриманим, якщо воно надіслано за останнім відомим місцезнаходженням комерційного підприємства, постійним місцем проживання чи на поштову адресу рекомендованим листом або будь-яким іншим чином, який передбачає реєстрацію спроби доставки цього повідомлення [10]. Аналогічні положення містить також ст. 3 Закону Російської Федерації «Про міжнародний комерційний арбітраж» [11]. Отже, арбітраж, місце знаходження якого Російська Федерація, мав право направляти повідомлення сторонам про процес кур'єрським поштовим відправленням.

Одразу варто зазначити, що аналогічний підхід у недопущенні виконання рішень міжнародного

комерційного арбітражу прийнятих на території України може застосувати і Російська Федерація керуючись принципом взаємності, що буде робити використання арбітражів України та Росії щодо спорів між резидентами цих держав ризиковим з точки зору перспектив виконання цих рішень.

Тому ми переконано вважаємо, що Гаазька Конвенція не може бути трактована таким чином, що арбітражі, місце знаходження яких є територією держав-учасниць цієї конвенції, зобов'язані надсилати повідомлення сторонам виключно в порядку надання правової допомоги у спосіб, що передбачений Гаазькою Конвенцією.

Варто звернути увагу ще на одну позицію, викладену Верховним Судом по справах № 824/26/19 та № 824/69/19, де було зазначено, що з наданих суду копій накладних та повідомлень служби експрес-доставки «МВЕ» не можливо достеменно визначити перелік документів, що надсилаються [3; 4]. Такий підхід Верховного Суду також може вкрай негативно вплинути на імідж України як сприятливої для арбітражу юрисдикції, адже надсилання повідомлень кур'єрською доставкою без опису вкладення є звичайною практикою арбітражних органів. Мало з того, не всі оператори міжнародних поштових відправлень надають послуги із доставлення поштових відправлень з описом вкладення. Тому застосування відповідної позиції в подальшому також може заблокувати можливість виконання арбітражних рішень на території України.

Аналізуючи практику Верховного Суду по справах 824/26/19 та № 824/69/19, яка може характеризуватися як вкрай несприятлива для розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні, на жаль, не можна оминати і політичний та геополітичний контекст справи, яка розглядалася. Так, боржником по справі є одне з найбільших гірничодобувних підприємств України, що знаходиться на контрольованій Україною території Донецької області у м. Покровськ. Компанія афілійована із найбільшою інвестиційною групою України СКМ. Стягувачем за рішенням був суб'єкт Російської Федерації. Сума стягнення була суттєвою та гіпотетично могла б зробити перебої в операційній діяльності стратегічного та містоутворюючого підприємства, що як наслідок створювало б істотний ризик дестабілізації військово-політичної ситуації в регіоні. Можемо лише припустити, що гіпотетично ці політичні обставини могли вплинути на формування антиарбітражної практики при розгляді відповідних справ.

Одразу варто зазначити, що ми вважаємо такий підхід неправильним, коли Верховний Суд як судова інстанція, яка формує подальшу практику застосу-

вання норм права, приймає рішення, які ймовірно продиктовані політичною доцільністю, та можуть в подальшому негативно вплинути на правозастосування в інших справах. Особливо, коли йдеться про імідж України як інвестиційно привабливої юрисдикції зі зрозумілими та прогнозованими правилами. У цьому випадку є ряд законних механізмів, які могла б використати держава для захисту національних інтересів, у тому числі в рамках протидії суб'єктам держави, яка Верховною Радою України визнана державою агресором.

У випадку з необхідністю блокування виконання рішень арбітражів прийнятих на користь суб'єктів Російської Федерації, що можуть істотно зашкодити національним інтересам та військово-політичній ситуації на територіях наближених до територій збройного конфлікту, існує механізм застосування санкцій, а також така особлива та виняткова підстава для відмови у визнанні та виконанні рішень міжнародного комерційного арбітражу як суперечність публічному порядку, який окремо розглядатимемо в подальшому. Натомість застосування юридичних маневрів із формальним трактуванням норм законодавства та формування несприятливої для міжнародного комерційного арбітражу практики, вважаємо неприпустимим та таким, що в майбутньому може лише зашкодити національним економічним інтересам.

Висловлюючи глибоку повагу до Верховного Суду як інституції, вимушені констатувати, що на даний момент були сформовані дві вкрай негативні для розвитку міжнародного комерційного арбітражу позиції:

- 1) необхідність повідомляти сторони арбітражного провадження, які знаходяться в межах різних юрисдикцій, що є членами Гаазької Конвенції, у порядку надання правової допомоги, що шкодитиме оперативності арбітражного провадження;
- 2) необхідність повідомляти сторін арбітражем поштовим відправленням з описом вкладення.

Ми сподіваємося, що в подальшому Верховний Суд, в тому числі Велика Палата Верховного Суду переглянуть окреслений підхід та сформує більш сприятливу для міжнародного комерційного арбітражу практику. Проте станом на сьогодні сторонам комерційних угод варто враховувати цю практику і чітко визначати процедуру повідомлень сторін в разі арбітражного провадження, в тому числі за допомогою засобів електронної пошти, щоб могли посилатися у суді, що більш спрощений порядок повідомлення сторін у порівнянні із порядком повідомлення сторін в рамках міжнародної правової допомоги, чітко передбачений угодою сторін.

У іншій порівнюваній справі № 761/17236/17 від 09 жовтня 2019 року, де Верховним Судом вирішувалося питання про належне повідомлення сторони арбітражного провадження, та в якій компанією ТОВ «Авіаційна компанія «Роза Вітрів» ставилося питання про скасування рішення МКАС при ТПП з огляду на неналежне повідомлення сторони, яка доволі гостро критикувалася юридичною спільнотою, відповідачем в арбітражному процесі хоча б було доведено за допомогою почеркознавчої експертизи, що відповідне повідомлення не було вручено жодному з працівників підприємства. На противагу доводам компанії, позивач в арбітражному провадженні Altum Air Inc. не надав суду жодних інших доказів, які б підтверджували належне повідомлення відповідача в арбітражному провадженні. Відповідно, Верховний Суд не міг встановити, чи будь-якому працівнику підприємства було вручено це повідомлення [12]. За відсутності необхідних доказів про вручення відповідачу ТОВ «Авіаційна компанія «Роза Вітрів» в матеріалах справи, суд прийняв хоча і контроверсійне, але обґрунтоване згідно з матеріалами справи та зібраними доказами рішення підтримавши скасування рішення МКАС при ТПП.

Надаючи оцінку рішення Верховного Суду по наведеній справі В. І. Нагнибіда зазначав, що суд в цьому випадку сформував два вкрай небезпечні та небезспірні для подальшої правозастосовної практики висновки: 1) сторона по справі буде вважатись належним чином повідомленою лише в тому разі, коли поштові повідомлення арбітражного суду отримані лише спеціально уповноваженими на це представниками такої сторони; 2) сторона по справі буде вважатись належним чином повідомленою лише в тому разі, коли поштові повідомлення арбітражного суду будуть надіслані як за юридичною адресою, так і за адресою, де така сторона фактично провадить свою діяльність. Вбачається, що таке тлумачення та застосування правових норм Верховним Судом залишає значний простір для зловживань з боку недобросовісних учасників арбітражного розгляду, а також сторін, проти яких постановлені арбітражні рішення. Адже, беручи до уваги, що поінформованість про арбітражний розгляд та призначення складу арбітражу є підставою і для скасування арбітражних рішень, і підставою для відмови у їх визнанні та виконанні, а також, зважаючи на ту обставину, що можливість надати докази повноважень на отримання поштових відправлень конкретно визначеними особами у всіх випадках і протягом усього процесу вирішення спору залежить лише від добросовісності сторони, такий висновок касаційного суду відкриває необмежені можливості для зловживання сторін своїми правами

з метою уникнення відповідальності за прийнятими проти них арбітражними рішеннями [13, с. 34, 35]. Цілком підтримуємо суть аргументів В. І. Нагнибіди та його подальші доводи про те, що доставлення поштового відправлення за адресою комерційного підприємства повинно вважатись належним повідомленням сторони арбітражного провадження.

Проте в цьому конкретному випадку варто зазначити, що якраз ТОВ «Авіаційна компанія «Роза Вітрів» спростувало факт надходження повідомлення за його адресою за допомогою почеркознавчої експертизи та іншим доводам про неотримання повідомлення. Таким чином, як зазначив Верховний суд в цій справі, матеріали справи не містять доказів на підтвердження того, що ТОВ «Авіаційна компанія «Роза Вітрів» належним чином повідомлено про арбітражний розгляд та склад арбітрів, а підпис лише кур'єра пошти не є таким підтвердженням вручення повістки. Тобто особа, яка заперечує належне повідомлення про арбітражний розгляд, довела ці обставини [12]. Відповідно, суд не формулював висновків, що повідомлення повинно було б бути вручене саме уповноважений на це особі підприємства. Це було одним з доводів ТОВ «Авіаційна компанія «Роза Вітрів», проте такий аргумент не був підтриманий Верховним Судом в мотивувальній частині рішення. Тому в цьому випадку не можна стверджувати про формування вкрай негативної судової практики.

Зрозуміло, що в окремих випадках недобросовісні боржники за арбітражними рішеннями намагаються використати аналогічні доводи підприємства в інших справах. Проте, Верховний Суд в таких ситуаціях, наприклад по справі № 824/198/19 [14], чітко зазначає, що у справі ТОВ «Авіаційна компанія «Роза Вітрів», на яку посилаються сторони, було проведено почеркознавчу експертизу та поряд з нею надано в сукупності інші докази, які спростовували доставлення повідомлення на адресу підприємства.

В інших випадках, коли сторони оспорювали належне повідомлення про арбітражний процес, актуальна судова практика складалася у більш сприятливому для арбітражі напрямі. Так, у вже згаданій справі № 824/198/19 Верховний суд як на доказ зокрема послався на наявність роздруківки «DHL», а також факт листування відповідача з арбітражем щодо інших процесуальних питань [14].

У контексті повідомлення про час та місце здійснення арбітражу, варто також відзначити позицію Верховного Суду України викладену ще у 1999 році у Постанові пленуму від 24.12.1999 № 12. Суд зазначав, що коли документ, поданий на підтвердження виклику сторони в судове засідання, не свідчить про те, яким чином та коли їй вручено цей виклик,

і вона оспорує даний факт, суд повинен з'ясувати дійсні обставини її виклику на підставі інших поданих сторонами доказів, а в необхідних випадках — запитати із суду, що постановив рішення, й оглянути документи про виклик сторони, встановлені процесуальним законодавством, за яким провадився розгляд справи. При з'ясуванні того, чи було зазначене повідомлення здійснено належним чином, суд має виходити з відповідних процедур, які були визначені сторонами в арбітражній угоді чи в арбітражному застереженні або на застосування яких вони при цьому погодились, з Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ, на який спиралися сторони в арбітражній угоді, чи з Європейської конвенції, а також із регламенту органу, який за угодою сторін мав здійснити арбітраж [15]. Таким чином, допускалося, що суд не лише повинен встановлювати факт повідомлення сторони про прийняте рішення, але й в окремих виключних випадках відігравати активну роль у встановленні цих обставин. При цьому, керуватися необхідно саме правилами повідомлення, які визначали самі сторони у відповідній угоді, а не від правил здійснення повідомлень у рамках міжнародної правової допомоги.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Загалом практика нового Верховного Суду при розгляді справ про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу в Україні характеризується позитивними зрушеннями в сторону сприяння арбітражу. Тому ми оцінюємо подальший розвиток та формування цієї практики з позитивним оптимізмом.

Втім, у практиці Верховного Суду трапляються рішення, які можуть вкрай негативно позначитися

на інституті визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу в Україні. Як приклад, можемо навести справи № 824/26/19 від 28 листопада 2019 року та № 824/69/19 від 13 лютого 2020 року за заявою ТОВ «Юргінський Машзавод» про виконання рішення арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті Російської Федерації (МКАС РФ) про стягнення заборгованості з ПрАТ «Шахтоуправління «Покровське», при розгляді яких Верховний Суд сформулював дві вкрай негативні для розвитку міжнародного комерційного арбітражу позиції:

- 1) необхідність повідомляти сторони арбітражного провадження, які знаходяться в межах різних юрисдикцій, що є членами Гаазької Конвенції, у порядку надання правової допомоги, що шкодитиме оперативності арбітражного провадження;
- 2) необхідність повідомляти сторін арбітражем поштою з відправленням з описом вкладення.

Серед найбільш істотних процесуальних недоліків, які створюють істотний ризик для можливості виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу у майбутньому, є порушення (або відсутність доказів) повідомлення сторони про арбітражний розгляд та призначення арбітрів. Тому сторонам необхідно з особливою увагою ставитися до передбачення порядку повідомлення про арбітраж в арбітражній угоді зі встановленням спрощеної процедури такого повідомлення, зокрема шляхом направлення електронних листів.

В подальшому актуальним буде здійснити аналіз інших підстав для відмови у визнанні та наданні дозволу на виконання рішень міжнародних комерційних арбітражів, які мають матеріально-правове підґрунтя.

Література

1. Ємельянова І. Ефективний арбітраж — який він. ЮРИСТ&ЗАКОН. 2019. № 30. URL: <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine/900521>
2. Волков А., Костюк Н. Виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу на території України. 2018. № 29–30 (631–632). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/vikonannya-rishen-mizhnarodnogo-komerciyogo-arbitrazhu-na-teritoriyi-ukrayini.html>
3. Постанова Верховного Суду по справі № 824/26/19 від 28 листопада 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86034998>
4. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду по справі № 824/69/19 від 13 лютого 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87826647>
5. Про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності: Міжнародний документ від 20.03.1992 року // Офіційний вісник України офіційне видання. 2005. № 12. С. 190.
6. Про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 року. Голос України. 2001. № 3.

7. Про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах: Міжнародний документ від 15.11.1965 р. // Офіційний вісник України. 2004. № 31. С. 474.
8. Case of Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece. International document 09.12.1994 (Application no. 13427/87). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>
9. Status Table. Convention of 15 November 1965 on the Service Abroad of Judicial and Extrajudicial Documents in Civil or Commercial Matters. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=17>
10. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України 4002-XII від 24.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 25. Ст. 198.
11. О международном коммерческом арбитраже: Закон Российской Федерации от 07.07.1993 № 5338-I // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. 1993. № 32. Ст. 1240.
12. Постанова Верховного Суду по справі № 761/17236/17 від 09 жовтня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85111311>
13. В. І. Нагнибіда Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2019. 296 с.
14. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду № 824/198/19 від 24 вересня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91854921>
15. Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України: Постанова пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99/conv#Text>
16. Друг О., Данилейко А.. Проблемні аспекти визнання й виконання на території України рішень міжнародного арбітражу проти суверенних держав. URL: https://sk.ua/uk/publications-uk/arbitration_against_sovereign_states-ua/
17. Міжнародне приватне право. Особлива частина: підручник. за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. К.: Алерта, 2013. 400 с.
18. Цірат Г. А. Міжнародний комерційний арбітраж: навч. посіб. К.: Істина. 2002, 304 с.
19. Хрімлі О. Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 320 с.

References

1. Jemeljanova I. Efektyvnyj arbitrazh — jakyj vin. JuRYST&ZAKON. 2019. #30. URL: <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine/900521>
2. Volkov A., Kostjuk N. Vykonannja rishenj mizhnarodnogho komercijnogho arbitrazhu na terytoriji Ukrajiny. 2018. #29–30 (631–632). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/vikonannya-rishen-mizhnarodnogo-komercijnogo-arbitrazhu-na-teritoriyi-ukrayini.html>
3. Postanova Verkhovnogho Sudu po spravi # 824/26/19 vid 28 lystopada 2019 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86034998>
4. Postanova Verkhovnogho Sudu u skladi Kasacijnogho cyvilnogho sudi po spravi # 824/69/19 vid 13 ljutogho 2020 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87826647>
5. Pro porjadok vyrishennja sporiv, pov'jazanykh iz zdijsnennjam ghospodarskoji dijajlnosti: Mizhnarodnyj dokument vid 20.03.1992 roku // Oficijnyj visnyk Ukrajinijy oficijne vydannja. 2005. # 12. S. 190.
6. Pro zakhyst prav ljudyjny i osnovopolozhnykh svobod: Mizhnarodnyj dokument vid 04.11.1950 roku. Gholos Ukrajinijy. 2001. # 3.
7. Pro vruchennja za kordonom sudovykh ta pozasudovykh dokumentiv u cyvilnykh abo komercijnykh spravakh: Mizhnarodnyj dokument vid 15.11.1965 r. // Oficijnyj visnyk Ukrajinijy. 2004. # 31. S. 474.
8. Case of Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece. International document 09.12.1994 (Application no. 13427/87). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>
9. Status Table. Convention of 15 November 1965 on the Service Abroad of Judicial and Extrajudicial Documents in Civil or Commercial Matters. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=17>
10. Pro mizhnarodnyj komercijnyj arbitrazh: Zakon Ukrajinijy 4002-XII vid 24.02.1994 r. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinijy (VVR). 1994. # 25. St. 198.
11. O mezhdunarodnom kommercheskom arbitrazhe: Zakon Rossijskoj Federatsii ot 07.07.1993 № 5338-I // Vedomosti Sezda narodnykh deputatov Rossijskoj Federatsii i Verkhovnogho Soveta Rossijskoj Federatsii. 1993. № 32. St. 1240.

12. Postanova Verkhovnogho Sudu po spravi # 761/17236/17 vid 09 zhovtnja 2019 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85111311>
13. V. I. Naghnybida Problemy teorii i praktyky vykonannja rishenj sudiv ta inshykh orghaniv: zb. nauk. pr. / za red. Ju. V. Bilousova. Khmeljnyckyj: FOP Meljnyk A. A., 2019. 296 s.
14. Postanova Verkhovnogho Sudu u skladi Kasacijnogho cyviljnogho sudi # 824/198/19 vid 24 veresnja 2020 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91854921>
15. Pro praktyku rozghljadu sudamy klopotanj pro vyznannja j vykonannja rishenj inozemnykh sudiv ta arbitrazhiv i pro skasuvannja rishenj, postanovlenykh u porjadku mizhnarodnogho komercijnogho arbitrazhu na terytoriji Ukrainy: Postanova plenumu Verkhovnogho Sudu Ukrainy vid 24.12.1999. # 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99/conv#Text>
16. Drugh O., Danylejko A.. Problemni aspekty vyznannja j vykonannja na terytoriji Ukrainy rishenj mizhnarodnogho arbitrazhu proty suverennykh derzhav. URL: https://sk.ua/uk/publications-uk/arbitration_against_sovereign_states-ua/
17. Mizhnarodne pryvatne pravo. Osoblyva chastyna: pidruchnyk. za red. A.S. Dovgherta i V.I. Kysilja. K.: Alerta, 2013. 400 s.
18. Cirat Gh. A. Mizhnarodnyj komercijnyj arbitrazh: navch. posib. K.: Istyna. 2002, 304 s.
19. Khrimli O. Gh. Zakhyst prav investoriv u sferi ghospodarjuvannja: teoretyko-pravovyj aspekt / NAN Ukrainy, In-t. ekonomiko-pravovykh doslidzhenj. Kyjiv: Jurinkom Inter, 2016. 320 s.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 3 (37)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2021

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.03.2021. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 10,93. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.